

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**ORTAÖĞRETİM DÜZEYİ GENÇLERDE
DİNDARLIK-EMPATİ İLİŞKİSİ
(İSPARTA ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ümit Fahri ÇETİN

**Tez Danışmanı:
Doç. Dr. Hüseyin CERTEL**

İSPARTA, 2010

T.C
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ SAVUNMASI ve SÖZLÜ SINAV TUTANAĞI

Gönderen: FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ EABD Başkanlığı

Gönderilen: Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Enstitü Anabilim Dalımız **YÜKSEK LİSANS** Programı öğrencisi **Ümit Fahri ÇETİN** tez çalışmalarını sonuçlandırmış ve kurulan jüri önünde tezini savunmuştur. Sınav tutanağı aşağıdadır.
Tez Adı Değişikliği **YAPILMADI**

08.06/2010

Prof. Dr. Ramazan BUYRUKÇU
Enstitü Anabilim Dalı Başkanı

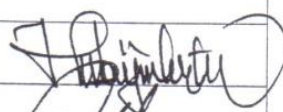
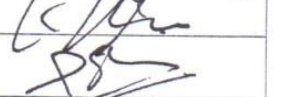

SINAV TUTANAĞI:

Jürimiz Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 25./39. maddesi uyarınca 08/06/2010 Salı günü saat 10.30'da toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin *Ortaöğretim Düzeyi Gençlerde Dindarlık-Empati İlişkisi (Isparta Örneği)* konulu tezini incelemiş ve yapılan sözlü sınav sonunda **OYBİRLİĞİ** ile aşağıdaki kararı almıştır.

☒ KABUL

☐ RED

☐ DÜZELTME

Tez Sınavı Jürisi	Ünvanı, Adı Soyadı	İmza
Başkan	Doç. Dr. Hüseyin CERTEL	
Üye	Doç. Dr. Habil ŞENTÜRK	
Üye	Doç. Dr. İshak Özgel	

Yukarıda adı geçen öğrenci Sınav Tutanağı'nda belirtildiği üzere mezun olmaya **HAK KAZANMIŞTIR KAZANMAMIŞTIR.**

Gereğini rica ederim.

ENSTİTÜ YÖNETİM KURULU KARARI :

Tarih:

Karar No:

Enstitü Müdürü

MADDE- 25 Tez Sınavının tamamlanmasından sonra Jüri tez hakkında salt çoğunlukla "KABUL", "RED", veya "DÜZELTME" kararı verir. Bu karar, Enstitü Anabilim Dalı Başkanlığınca tez sınavını izleyen üç gün içinde ilgili Enstitüye tutanakla bildirilir. Tezi reddedilen öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir. Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç üç ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunma sonunda da tezi kabul edilmeyen öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir. Düzeltme alan öğrenci bir sonraki dönemde kayıt yaptırmak zorundadır.

Madde-39 Tez Sınavının tamamlanmasından sonra Jüri tez hakkında salt çoğunlukla "KABUL", "RET" veya "DÜZELTME" kararı verir. Bu karar, Anabilim Dalı Başkanlığınca tez sınavını izleyen üç gün içinde ilgili Enstitüye tutanakla bildirilir. Tezi reddedilen öğrencinin Yüksek Öğretim Kurumu ile ilişkisi kesilir. Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç altı ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunma sonunda da tez kabul edilmeyen öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir.

ÖNSÖZ

Günümüz insanının en önemli sorunlarından biri de iletişimdir. Buradaki sorun konuşmama, konuşamama sorunu değil, anlamama sorunudur. Konuştukları halde, saatlerce aynı mekânı paylaştıkları, aynı havayı teneffüs ettikleri halde, hatta aynı yastığa yıllarca baş koydukları halde, halen birbirlerini anla(ya)mayan yığınla insan var.

Günümüzdeki bu sorunu çözmek için, dinimiz, Kur'an ve Sünnette, ideal bir insanda bulunması gereken özelliklerden biri olarak empatik davranmayı öğütlüyor.

Bu öğütlerden yola çıkarak, dindar insanın empatik davranacağı ve empatik davrandıkça da dindarlığının artacağı temeline dayanarak hazırladığımız araştırmamız gençler üzerinde yapılan amprik bir çalışmadır.

Bu çalışmanın hazırlanmasındaki her aşamada, gösterdiği yakın ilgiden ötürü danışmanım Doç. Dr. Hüseyin CERTEL Bey'e ve bana her konuda desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. Habil ŞENTÜRK, Doç Dr. Bilal SAMBUR ve Doç. Dr. İshak ÖZGEL hocalarıma aynı zamanda anketleri cevaplayan öğrenci arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Ümit Fahri ÇETİN

ISPARTA - 2010

ÖZET
ORTAÖĞRETİM DÜZEYİ GENÇLERDE
DİNDARLIK-EMPATİ İLİŞKİSİ
(İSPARTA ÖRNEĞİ)

Ümit Fahri ÇETİN

Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve
Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Psikolojisi Bilim Dalı,
Yüksek Lisans Tezi, 113 sayfa, Mayıs 2010

Danışman: Doç. Dr. Hüseyin CERTEL

Bu araştırmanın amacı, lise öğrencilerinde dindarlık ve empati ilişkisini tespit etmektir. Araştırmanın örneklemini Isparta’da öğrenim görmekte olan öğrencilerden, seçkisiz örneklem yoluyla seçilen, 268 kız ve 178 erkek olmak üzere 446 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmada, dindarlığı ölçmek için Veysel UYSAL’ın “İslami Dindarlık Ölçeği”, empatiyi ölçmek için, Üstün DÖKMEN’in “Empatik Eğilim Ölçeği” kullanılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 11 paket programı kullanılarak, araştırmacı tarafından analiz edilmiştir. Beklentimizle uyumlu olarak dindarlık ve empatik eğilim arasında anlamlı ilişkiler elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dindarlık, Empati

ABSTRACT**RELIGIOSITY END EMPATHY RELATIONSHIP AMONG HIGH SCHOOL
LEVEL TEENAGERS****Ümit Fahri ÇETİN****Suleyman Demirel University, Department of Public Administration****Ph.D, 113 pages, May 2010**

Supervising: Assoc. Prof. Dr. Hüseyin CERTEL

The purpose of this study was to examine the relationship between religiosity and empathy in Turkish High School students. The sample group of this study consisted of 446 students randomly selected from High Schools in Isparta, in Turkey, 268 of whom are females and 178 males. In this study, to evaluate the religiosity Veysel Uysal's 'Islamic Religiosity Scale', to evaluate the empathy Üstün Dökmen's 'Empathic Tendency Scale' were used. The collected data were analyzed by the researcher using SPSS 10.1 package programme. As predicted, we found significant relationships between religiosity and empathy

Keywords: Religiosity, empathy.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR DİZİNİ.....	viii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	ix
TABLolar DİZİNİ	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	2
TEMEL KAVRAMLAR.....	2
1.1. DİNDARLIK	2
1.1.1. Çeşitli Dindarlık Tanımları	2
1.1.2. Dindarlık Kriterleri	4
1.1.3. Dindarlık Tipolojileri	5
1.1.3.1. Allport'un Dindarlık Tipolojisi	9
1.1.3.1. Dış Güdümlü Dindarlık.....	10
1.1.3.2. İç Güdümlü Dindarlık	12
1.1.4. Dindarlığın Boyutları	13
1.1.4.1. İnanç Boyutu	13
1.1.4.2. İbadet Boyutu	13
1.1.4.3. Tecrübe (Duygu) Boyutu	14
1.1.4.4. Bilgi Boyutu	14
1.1.4.5. Etki Boyutu	14
1.2. EMPATİ.....	15
1.2.1. Empatinin Kelime Anlamı ve Tanımı	15
1.2.2. Empati İle Karıştırılan Kavramlar.....	17
1.2.2.1. Empati ve Sempatı	18
1.2.2.2. Empati ve Sezgi.....	18
1.2.2.3. Empati ve Özdeşleme.....	18
1.2.2.4. Empati ve İçtenlik.....	19
1.2.2.5. Empati ve Sezgisel Tanı.....	19
1.2.3. Ben – Merkezcilik (Egosantrizm) ve Empati	20
1.2.4. Empatik Becerinin Gelişmesi.....	21
1.2.5. Aşamalı Empati Sınıflaması.....	22

1.3. DİN ve EMPATİ İLİŞKİSİ.....	24
1.3.1. Fark Etme ve Önemi	24
1.3.2. Dini Duyguların Empatik Davranışla ilişkisi.....	26
1.3.3. İslam Dininde İbadetler ve Empati	27
1.3.3.1. Namaz ve Empati	28
1.3.3.2. Oruç ve Empati	29
1.3.3.3. Zekât ve Empati	30
1.3.3.4. Hac ve Empati	31
1.3.3.5. Kurban ve Empati	32
1.3.4. Hz. Peygamberin (s.a.v.) Yaşantısında Empati.....	33
İKİNCİ BÖLÜM.....	41
ARAŞTIRMA – YÖNTEM – İŞLEM	41
2.1. ARAŞTIRMA	41
2. 1. 1. Araştırmanın Problemleri.....	41
2.1.2. Araştırmanın Amacı	42
2.1.3. Araştırmanın Önemi.....	43
2.1.4. Araştırmanın Sınırları.....	43
2.1.5. Araştırmanın Sayıltıları.....	43
2.1.6. Araştırmanın Hipotezleri.....	44
2.1.6.1. Ana Hipotez	44
2.1.6.2. Alt Hipotezler.....	44
2.2. YÖNTEM.....	45
2.2.1. Araştırmanın Modeli	45
2.2.2. Evren ve Örneklem	46
2.2.3. Veri toplama Araçları.....	46
2.2.4. Kişisel Bilgi Formu	46
2.2.5. İslami Dindarlık Ölçeği.....	46
2.2.6. Dindarlık Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları	47
2.2.7. Empatik Eğilim Ölçeği.....	48
2.3. İŞLEM.....	49
2.3.1. Uygulama	49
2.3.2. Veri analizinde Kullanılan İstatistiksel işlemler	50
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	51
ARAŞTIRMA BULGULARI	51
3.1. Örneklem Gurubu ve Özelliklerine Dair Bulgular:.....	51
3.1.1. Örneklemin Cinsiyete Göre Dağılımı	51

3.1.2. Örneklemin Sınıf Düzeyine Göre Dağılımı	52
3.1.3. Örneklemin Okul Başarısına Göre Dağılımı.....	52
3.1.4. Örneklemin Ailesinin Gelir Durumlarına Göre Dağılımı	53
3.1.5. Örneklemin Ailesinin Birliktelik Durumuna Göre Dağılımı	53
3.1.6. Örneklemin Dindarlık Bakımından Kendisini Nasıl Algıladığına Göre Dağılımı	54
3.1.7. Örneklemin Ailenin Dindarlık Durumuna Göre Dağılımı	54
3.2. Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirlik Analizi Sonuçları.....	55
3.3. Dindarlıkla Empati Arasındaki Regresyon Analizi Sonuçları	55
3.4. Dindarlıkla Empati Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları.....	56
3.5. Dindarlığın İnanç ve İbadet Boyutlarıyla Empati Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları	57
3.6. Bağımsız Değişkenlerle Dindarlık ve Empati Arasındaki Korelasyon Analizi ..	57
3.7. Dindarlık ve Empati Ölçeklerinin Tek Örneklem T-Testi Analiz Sonuçları	59
3.8. Yüksek ve Düşük Dindarlık Puanlarının Empatik Eğilimle İlişkisine Dair Bulgular.....	62
3.9. Cinsiyet Bağımsız Değişkeni ile Dindarlık ve Empatik Eğilim Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular.....	63
3.10. Sınıf Düzeyi (Yaş) Bağımsız Değişkeni ile Dindarlık ve Empatik Eğilim Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular	64
3.11. Okul Başarısı Bağımsız Değişkeni ile Dindarlık ve Empatik Eğilim Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular.....	65
3.12. Ailenin Gelir Düzeyi Bağımsız Değişkeni ile Dindarlık ve Empatik Eğilim Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular	67
3.13. Ailenin Birliktelik Durumu Bağımsız Değişkeni ile Dindarlık ve Empatik Eğilim Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular	69
3.14. Öznel Dindarlık Algısı Bağımsız Değişkeni ile Dindarlık ve Empatik Eğilim Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular	71
3.15. Ailenin Dindarlık Düzeyi Bağımsız Değişkeni ile Dindarlık ve Empatik Eğilim Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular	73
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	76
BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	76
4.1. Dindarlık ve Empatiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi:	76
4.2. Cinsiyet Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:	79
4.2.1. Cinsiyet ve Dindarlık İlişkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:	79
4.2.2. Cinsiyet ve Empati İlişkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:	81
4.3. Sınıf Düzeyi (Yaş) Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:	82

4.3.1. Sınıf Düzeyi (Yaş) ve Dindarlık İlişkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:.....	83
4.3.2. Sınıf Düzeyi (Yaş) ve Empati İlişkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:.....	85
4.4. Okul Başarısı Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:.....	87
4.4.1. Okul Başarısı ve Dindarlık İlişkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi: ..	87
4.4.2. Okul Başarısı ve Empati İlişkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:.....	88
4.5. Gelir Düzeyi Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:.....	88
4.5.1. Gelir Düzeyi ve Dindarlık İlişkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi: ...	89
4.5.2. Gelir Düzeyi ve Empati İlişkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:.....	90
4.6. Ailenin Birliktelik Durumu Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi: ...	91
4.6.1. Ailenin Birliktelik Durumu ve Dindarlık İlişkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:.....	92
4.6.2. Ailenin Birliktelik Durumu ve Empati İlişkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:.....	92
4.7. Öznel Dindarlık Algısı Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:.....	93
4.7.1. Öznel Dindarlık Algısı ve Dindarlık İlişkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:.....	93
4.7.2. Öznel Dindarlık Algısı ve Empati İlişkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:.....	95
4.8. Ailenin Dindarlık Düzeyi Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:.....	95
4.8.1. Ailenin Dindarlık Algısı ve Dindarlık İlişkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:.....	95
4.8.2. Ailenin Dindarlık Algısı ve Empati İlişkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:.....	96
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	97
SONUÇ VE ÖNERİLER	97
5.1. Genel Sonuçlar	97
5.2. Öneriler	98
KAYNAKÇA	100
EKLER	107
ÖZGEÇMİŞ	113

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
Akt.	: Aktaran
Ark.	: Arkadaşları
Bkz.	: Bakınız
C	: Cilt
çev.	: Çeviren
CU.	: Cumhuriyet Üniversitesi
ÇÜİFD.	: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Diğ.	: Diğerleri
EEÖ	: Empatik Eğilim Ölçeği
Edit.	: Editör
nakl.	: Nakleden
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi vessellem
vb.	: Ve Benzeri
vs.	: Vesaire
p	: Anlamlılık
r	: Korelasyon
N	: Toplam
Sd	: Serbestlik derecesi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Üny.	: Üniversitesi
Yay.	: Yayınları

ŞEKİLLER DİZİNİ

Çizelge 1.1. Aşamalı Empati Sınıflaması	23
Çizelge 2.1. Araştırma Modeli	45
Çizelge 3.1. Dindarlık ve Empatinin Aralarındaki Korelasyona Dair Dağılım Grafiği	56

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 2.1. Dindarlık Ölçeği Faktör Analizi	48
Tablo 3.1. Örneklemin Cinsiyete Göre Dağılımı	51
Tablo 3.2. Örneklemin Sınıf Düzeyine (Yaş) Göre Dağılımı	52
Tablo 3.3. Örneklemin Okul Başarısına Göre Dağılımı.....	52
Tablo 3.4. Örneklemin Ailesinin Gelir Durumlarına Göre Dağılımı	53
Tablo 3.5. Örneklemin Ailesinin Birliktelik Durumuna Göre Dağılımı	53
Tablo 3.6. Örneklemin Dindarlık Bakımından Kendisini Nasıl Algıladığına Göre Dağılımı	54
Tablo 3.7. Örneklemin Ailenin Dindarlık Durumuna Göre Dağılımı	54
Tablo 3.8. Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirlik Analizi Sonuçları	55
Tablo 3.9. Dindarlıkla Empati Arasındaki Regresyon Analizi Sonuçları	55
Tablo 3.10. Dindarlık ve Empati Arasındaki Korelasyon Analizi	56
Tablo 3.11. Dindarlığın Boyutları ve Empati Arasındaki Korelasyon Analizi	57
Tablo 3.12. Bağımsız Değişkenlerle Dindarlık ve Empatik Eğilim Arasındaki Korelasyon	58
Tablo 3.13. Empatik Eğilim Ölçeğinin Tek Örneklem T-Testi Sonuçları	59
Tablo 3.14. Dindarlık Ölçeğinin Tek Örneklem T-Testi Sonuçları	61
Tablo 3.15. Yüksek ve Düşük Dindarlık Puanlarının Empatik Eğilimle İlişkisine Dair T-Testi Sonuçları	62
Tablo 3.16. Cinsiyet ile Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair T-Testi Sonuçları.....	63
Tablo 3.17. Cinsiyet ile Empati Arasındaki İlişkiye Dair T-Testi Sonuçları.....	63
Tablo 3.18. Sınıf Düzeyi (yaş) ile Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Varyans Analizi Sonuçları.....	64
Tablo 3.19. Sınıf Düzeyi (yaş) Değişkeni Gruplarının Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Scheffe Testi Sonuçları.....	64
Tablo 3.20. Sınıf Düzeyi (yaş) ile Empati Arasındaki İlişkiye Dair Varyans Analizi Sonuçları.....	65
Tablo 3.21. Sınıf Düzeyi (yaş) Değişkeni Gruplarının Empati Düzeyi Ortalama Puanları ve Scheffe Testi Sonuçları.....	65
Tablo 3.22. Okul Başarısı ile Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Varyans Analizi Sonuçları	66
Tablo 3.23. Okul Başarısı Değişkeni Gruplarının Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Scheffe Testi Sonuçları.....	66
Tablo 3.24. Okul Başarısı ile Empati Arasındaki İlişkiye Dair Varyans Analizi Sonuçları	66

Tablo 3.25. Okul Başarısı Değişkeni Gruplarının Empati Düzeyi Ortalama Puanları ve Scheffe Testi Sonuçları.....	67
Tablo 3.26. Gelir Düzeyi ile Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Varyans Analizi Sonuçları	68
Tablo 3.27. Gelir Düzeyi Değişkeni Gruplarının Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Scheffe Testi Sonuçları.....	68
Tablo 3.28. Gelir Düzeyi ile Empati Arasındaki İlişkiye Dair Varyans Analizi Sonuçları	69
Tablo 3.29. Gelir Düzeyi Değişkeni Gruplarının Empati Düzeyi Ortalama Puanları ve Scheffe Testi Sonuçları.....	69
Tablo 3.30. Ailenin Birliktelik Durumu ile Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Varyans Analizi Sonuçları.....	70
Tablo 3.31. Ailenin Birliktelik Durumu Değişkeni Gruplarının Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Scheffe Testi Sonuçları.....	70
Tablo 3.32. Ailenin Birliktelik Durumu ile Empati Arasındaki İlişkiye Dair Varyans Analizi Sonuçları.....	70
Tablo 3.33. Ailenin Birliktelik Durumu Değişkeni Gruplarının Empati Düzeyi Ortalama Puanları ve Scheffe Testi Sonuçları	71
Tablo 3.34. Öznel Dindarlık Algısı ile Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Varyans Analizi Sonuçları.....	71
Tablo 3.35. Öznel Dindarlık Algısı Değişkeni Gruplarının Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Scheffe Testi Sonuçları	72
Tablo 3.36. Öznel Dindarlık Algısı ile Empati Arasındaki İlişkiye Dair Varyans Analizi Sonuçları.....	72
Tablo 3.37. Öznel Dindarlık Algısı Değişkeni Gruplarının Empati Düzeyi Ortalama Puanları ve Scheffe Testi Sonuçları	73
Tablo 3.38. Ailenin Dindarlık Düzeyi ile Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Varyans Analizi Sonuçları.....	73
Tablo 3.39. Ailenin Dindarlık Düzeyi Değişkeni Gruplarının Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Scheffe Testi Sonuçları	74
Tablo 3.40. Ailenin Dindarlık Düzeyi ile Empati Arasındaki İlişkiye Dair Varyans Analizi Sonuçları.....	74
Tablo 3.41. Ailenin Dindarlık Düzeyi Değişkeni Gruplarının Empati Düzeyi Ortalama Puanları ve Scheffe Testi Sonuçları	75
Tablo 4.1. Dindarlık ve Dindarlığın İnanç ve İbadet Boyutlarının Empati ile Korelasyonu.....	76

GİRİŞ

İnsanı anlamak, psikolojinin en önemli konusudur. Bunun için de psikoloji insanın davranışlarına etki eden faktörleri ele alır ve inceler. İnsan davranışlarına etki eden faktörlerden belki de en önemlisi dindir.

Din, insanlara dünya ve ahirette gerçek huzuru vaat ediyor. Bunun için dünyada uyulması gerekli esasları belirliyor ve insanların bunlara uymasını tavsiye ediyor. Dinin ortaya koyduğu esasları yapmanın bir seviyesi olan dindarlık, insanı, vaat edilen huzura yaklaştırıyor. Dindarlığın, insanın davranışlarını etkilemesi, dindarlığı, araştırılmaya değer bir konu olarak ön plana çıkarıyor.

Günümüzde iletişim problemlerinin çözümünde bir etken olarak empatik davranış tavsiye ediliyor. Empati karşıdaki varlığı anlamaya yönelik bir iletişim şeklidir. Bu, insan için kaçınılmaz olan iletişimi, sağlıklı bir şekilde sürdürebilmek açısından olmazsa olmazlardandır.

Empatik davranışın en önemli özelliği bencillikten uzak olmasıdır. Bencillik dinin de istemediği ve tavsiye etmediği davranışlardandır. İşte bu nokta dindarlıkla empatinin buluştuğu yerdir.

Araştırmamız, liseli gençler üzerinde dindarlık ve empati arasındaki ilişkiyi araştırmak amacındadır ve dindarlıkla empatinin anlamlı bir ilişki içinde olacağı düşüncesine dayanmaktadır. Araştırmamız beş bölümden oluşuyor:

Birinci bölümde, dindarlık ve empati kavramları ele alınıp aralarındaki ilişki din ve empati başlığı altında incelenmiştir. İkinci bölümde, araştırmanın içeriği, araştırmada kullanılan yöntemler ve araştırmanın nasıl uygulandığı anlatılmıştır. Üçüncü bölümde, yapılan anketlerin SPSS programına girilmesiyle ortaya çıkan bulgular tablolar halinde verilmiştir. Dördüncü bölümde, bulgular başka çalışmaların sonuçlarıyla karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Beşinci bölümde ise, çalışmanın genel sonuçları kısaca verildikten sonra konuyla ilgili öneriler sunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEMEL KAVRAMLAR

1.1. DİNDARLIK

1.1.1. Çeşitli Dindarlık Tanımları

Dindarlık, varlığını din olgusuna borçludur. Din olmasaydı dindarlıktan da bahsedemezdik. Birbirleriyle ilişkili bu iki kavram anlam olarak birbirlerinden farklıdır. Dinin tanımında ortaya çıkan problemler dindarlığın tanımı için de geçerlidir.

İnsan, dili öğrenmeye başladığı ilk gönden beri, sürekli tanımlama süreci ile iç içe yaşamaktadır. Bu sayede, çevresi ile iletişim kurmakta, ancak bu yolla söylenenleri anlayabilmekte ve düşündüklerini karşı tarafa aktarabilmektedir. Bu sahada insanoğlu en büyük problemle, dinin tarifi konusunda karşı karşıya gelmiştir.¹

Din, çok yönlü ve karmaşık yapıya sahip bir olgu olduğu ve çok farklı şekillerde ortaya çıktığı için, ilahiyatçıların, filozofların ve sosyal bilimcilerin kendi bakış açılarından yaptıkları din tanımlarında bir görüş birliğine ulaşılmış değildir.² Zira her din tanımı, dinin mahiyeti, tanımı yapanın kişiliği, inançları ve ideolojisi başta olmak üzere o dönemin mevcut bilimsel anlayışına göre de şekillenmektedir.

Dindarlığı din kavramından bağımsız bir biçimde tanımlamak mümkün görünmemektedir. Nitekim genel anlamda kabul edilebilecek tek ve kapsayıcı bir din tanımı olmaması nedeniyle, tek ve kapsayıcı bir dindarlık tanımı da söz konusu değildir. Çünkü farklı din tanımları farklı dindarlık tanımlarını da beraberinde *getirmektedir. Bu nedenle, din psikolojisi literatüründe de dindarlığın tanımından çok* onun tezahür ettiği inanç, ibadet ve bilgi alanlarındaki yansımalarına bakılarak dindarlığın değerlendirilmesine ve anlaşılmasına çalışılmaktadır. Dolayısıyla her din, kendi içindeki inanç ve ibadet yapısına göre farklı dindarlık biçimleri

¹ YAPAREL, R., **Dinin Tarifi Mümkün mü?**, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, IV, İzmir, 1987. S.404.

² HÖKELEKLİ, H., **Din Psikolojisi**, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2005, s.69.

oluşturmaktadır.³ Bir Hristiyan'ın dindarlık anlayışı ile bir Müslüman'ın dindarlık anlayışı farklı olduğu gibi, aynı dine mensup olan bireylerin dindarlık anlayışı ve dini yaşama tarzları arasında da belli hususlarda benzerlik veya farklılıklar görülebilmektedir.⁴

Her ne kadar, dindarlığı gereği gibi tanımlamak zor olsa da dindarlık olgusu, daha sistematik bir biçimde incelenmesi ve daha iyi anlaşılabilmesi için çeşitli boyutlarıyla ele alınarak farklı dindarlık tanımları yapılmıştır.

Hiemelfarb'a göre dindarlık, bir kişinin mensubu olduğu dine ait ilgilerle, inançlarla veya faaliyetlerle meşgul olma düzeyidir. Roof ise dindarlığı, doğaüstü veya yüksek değerlere ilişkin bireyin inanç ve davranışlarının hem kurumsallaşması hem de kurumsallaşmamış şekilleri olarak tanımlamaktadır.⁵

Uysal'a göre dindarlık, "İnançlı ya da her hangi bir dine mensup kişilerin dini yaşantılarıdır."⁶ Köktaş dindarlığın, "Empirik bir konu olabilen, insanın mensup olduğu grubun uzlaşmasına uygun dini olarak nitelenebilen tutum, tecrübe, davranış tarzlarının bütünü"⁷ olarak algılanabileceğini ifade etmektedir. Subaşı dindarlığı, "Bireyin dinsel yapısıyla kurduğu bağlılık düzeyinin öznel ifadesi"⁸ olarak tanımlamaktadır. Okumuş'a göre dindarlık; "İnsanın iman-amel temelinde ortaya koyduğu dini tutum, deneyim ve davranış biçimi, yani inanılan dinin emir ve yasakları doğrultusunda yaşamayı ifade eden ve inanç, bilgi, tecrübe, duygu, ibadet, etki organizasyon gibi boyutları olan bir olgudur."⁹ Kirman'a göre ise dindarlık, "Bir kişinin günlük hayatında dinin önemini ifade eden, kişinin dine inanma ve bağlanma derecesini gösteren bir kavramdır."¹⁰ Sonuç olarak dindarlığı, "dinin insan hayatına nüfuz derecesi"¹¹ şeklinde kısaca tanımlayabiliriz.

³ YILMAZ, H., **Türk Müslümanlığı, Dindarlık ve Modernlik**, İslamiyat Dergisi, 5 (4), 2002, s.62-63.

⁴ UYSAL, V., **Türkiye'de Dindarlık ve Kadın**, Dem Yayınları, İstanbul, 2006, s.74.

⁵ YILDIZ, M., **Ölüm Kaygısı ve Dindarlık**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2006, s.83.

⁶ UYSAL, V., **a.g.e.**, s.74.

⁷ KÖKTAŞ, M. E., **Türkiye'de Dini Dayat, İzmir Öneği**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1993, s.62-63

⁸ SUBAŞI, N., **Türkiye Dindarlığı, Yeni Tipolojiler**, İslamiyat Dergisi 5 (4), 2002, s.24.

⁹ OKUMUŞ, E., **Bir Din İstismarı Olarak Gösterişçi Dindarlık**, İslamiyat Dergisi, C.5, 2004 s.195.

¹⁰ KIRMAN, M. A., **Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004, s. 62

¹¹ TEKİN, M., **Dindarlık Olgusu Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri**, KURAV Yayınları, s. 49.

1.1.2. Dindarlık Kriterleri

Tanımı, kapsamı ve kategorileri ile ilgili tartışmaların hâlâ devam ettiği dindarlık kavramı, bilhassa son yıllarda üzerinde daha da yoğunlaşılan bir olgu olmuştur. Bu tartışma ve muğlaklık, bir yandan dinin tanımı, ona yüklenen anlam ve çerçeve ile birebir ilintiliyken, diğer yandan kültürel dönüşüm, cemaatleşme gibi sosyolojik gerçekliklerle de alâkalıdır.¹²

Halk, genellikle, dinî inançları ve değerleri gözeterek birbirini değerlendirir ve dini kültürün ortaya koyduğu ibadetler (namaz, oruç, Kur'an okuma vs.) esasına göre dindarlık tanımları yapar.¹³ Yani, namaz kılanın dindar olduğunu söylerken, kılmayana ise dindar değil der. Fakat fertlerin kendi yönelmeleri konusundaki düşünceleri pek önemli değildir. Çünkü, kimi insan kendisinin dindar olmadığını ileri sürerken, aslında son derece dindar davranmaktadır, kimisi ise kendisinin dindar olduğunu söyler ama içsel olarak, hiç de öyle sayılmaz.¹⁴

Bugün gelinen noktada dindarlığın oldukça daraltılmış bir nitelik kazanması, giderek toplumsal sorunların ağırlaşmasını sonuçlamaktadır.¹⁵ Ülkemizde toplumsal sorunlara yol açan, oldukça şekilci bakılan ve sığ anlaşılan dindarlığı, halkın daha iyi anlaması gerekmektedir. Bu bağlamda dindarlığın yeniden tanımlanması ve içselleştirilmesi gerektiğini söyleyen Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Bardakoğlu'na göre; Dindarlık, sadece namazla, oruçla, başörtüsüyle, içki içmemekle ölçülebilecek kadar kolay değildir. Dindarlık bir bilinç halidir, bağlılıktır, istikamettir. İncanın, davranışlarını etkileyebilmesi ve davranışlarının güzel ahlakla olgunlaşması sürecidir. Yalnızca namaz kılan bir kişinin dindar olduğu söylenemez. Namazdan sonra, mesela kişinin iş hayatı, çocuklarıyla, ailesiyle, komşusuyla olan ilişkileri, ahlakı, temizliği, üretkenliği, kul hakkına saygısı gibi unsurların da göz önünde bulundurulması gerekir. Dindarlık aslında çok ince ve derin bir duyarlılıktır. Ağacın dalındaki kuş yuvasını bozmayı insanlığa aykırı görebiliyorsan, yaralanmış bir hayvan görünce acı çekebiliyorsan, sesini duyuramayanın sesini duyup acısını paylaşabiliyorsan, dünya nimetlerini sorumluluk, devlet malını emanet olarak görüp

¹² TEKİN, M., a.g.e., s.49.

¹³ MUTLU, K., **Bir Dindarlık Ölçeği (Sosyolojide Yöntem Üzerine Bir Tartışma)**, İslamî Araştırmalar, III, sa: 4, Ekim 1989, s.194-199.

¹⁴ FROMM, E., **Sahip Olmak ya da Olmak**, Çev. A. Arıtan, İstanbul 1991, s.197.

¹⁵ TEKİN, M., a.g.e., s. 49.

üzerine titreyebiliyorsan, ahlaki erdemleri sadece konuşmuyor, bilfiil yaşıyorsan dindarlık öyle güzelleşir. Böyle düşünmezsen, dindarlığın en kolay şekli abdest alıp namaz kılmaktır.¹⁶

Dengeli bir dindarlık için öncelikle hayatı bir bütün olarak görmek gerekmektedir. Buna göre namaz, oruç, hac, zekât gibi farzların yanı sıra yasakların da önemle dikkate alınması gerekir. Mümkün olduğunca bazı nafîle ibadetlerin yerine getirilmesi de buna eklenmelidir. Bunların dışında iyi bir anne ve baba olmak, sorumluluklarının bilincine varmak, çevresini temiz tutmak, dürüst olmak, kaliteli iş ve hizmet üretmek vs. tüm bunlar da dindarlığın öğeleridir. Bu açıdan projesini iyi çizen mimar, malzemeden çalmayan müteahhit, dersini nasıl en iyi öğreteceğinin gayreti içinde olan öğretmen, hastasına en iyi hizmeti veren doktor, denizleri kirletmeyen vatandaş, çöpleri çöp kutusuna atan ve yerlere tükürmeyen insanlar, bunları Allah rızası için yaptıklarında dindârâne bir davranış göstermektedirler. Tüm bunlar amel-i sâlihtirler ve insan bunları yapmakla dindarlığın derecesi ve düzeyi daha da artar. Buna göre namaz kılmayan ancak kaliteli ve dürüst iş yapan insanların dindarlığı nasıl yetersiz ve eksikse, namaz kılan fakat hileli iş yapan insanların dindarlığı da yetersizdir. Dinin şeâirinden olan kimi semboller dindarlık için önemlidir. Ancak salt dinsel sembolleri, birkaç ritüel ve kıyafete indirgenmiş bir dindarlığı kâmil bir portre olarak tanımlayamayız. Aslında kâmil bir dindar portresini, Hz. Peygamber’i (s.a.s.) referans alarak çizmek daha anlamlı ve somut olacaktır. Bilindiği gibi Hz. Peygamber nafîlelere kadar birçok ibadeti yaptığı gibi zikir de yapmış, yalan söylememiş, dürüst, fedakâr, aile ve toplumsal ilişkilerinde dengeli davranmış; kısacası hile ve yalan üzerine bir hayat kurmamıştır. Kimi zaman yapıldığı gibi nafîlelere varıncaya kadar hiçbir ibadet ve iyiliği küçümsemediği gibi, insanların salt namaz ve oruçlarına bakarak onları değerlendirmemiştir.¹⁷

1.1.3. Dindarlık Tipolojileri

Bilindiği gibi her din, insanı kendi istediği istikamette değiştirip şekillendirerek ideal insan tipini gerçekleştirmek ister. Bunun sonucu olarak aynı

¹⁶ <http://www.tumgazeteler.com/?a=2591876>, (04.06.2009)

¹⁷ TEKİN, M., a.g.e., s. 49.

dine inanan insanlarda, dini inançlarından kaynaklanan ortak kişilik özellikleri ortaya çıkar. Bu özellikler bilhassa ortak değer yargıları, inançlar, kanaatler, tavır alışlar ve davranışlarda kendini gösterir.¹⁸

Bir insanın dini inancına bağlı olarak gelişip kökleşen, kendine özgü dini özelliklerinin toplamına dini şahsiyet diyebiliriz. Kişinin dini inançları, duyguları, düşünceleri, kanaatleri, şüpheleri, tutumları, davranışları, din anlayışı, dini esasları algılama ve değerlendirme biçimi vb. onun dini şahsiyetini oluşturan başlıca öğelerdir.¹⁹

Din psikolojisinde de çeşitli dindarlık tipleri üzerinde durulmaktadır. mevcuttur. Bu tipleri ortaya çıkarmak üzere yapılan araştırmalar yeterli sayıda olmasa da, dindarlığın kişilik tiplerini ortaya koymak din psikolojisinin görevlerinden biridir.²⁰

İnsanların varoluşsal özellikleri ve içinde bulundukları psiko-sosyal şartlar nedeniyle öznel ve nesnel algılamaları farklılaşmaktadır. Bu farklılaşma, dindarlık algılamasına da yansımaktadır. Dinî yaşayışları inceleyebilmek için tipler oluşturmak, bireylerin kendilerine özgü din anlayışlarını kategorize etmek demektir.²¹

M. Weber'den bu yana dindarlık çeşitli değişkenler içerisinde ele alınmakta ve sınıflandırılmaktadır. Weber'e göre dindarlık, toplumun sınıfsal yapısı içindeki ekonomik altüst oluşların yarattığı bir ilişkisellik içinde tipolojik bir özelliğe kavuşmaktadır. Onun dindar tiplerinde çiftçi, şövalye ve feodal beyler dindarlığı, bürokrasi, burjuva, esnaf ve zanaatkar dindarlığı, alt tabaka dindarlığı veya büyüsel dindarlık, ayinci dindarlık gibi kategorilere yer verilmektedir.²²

James'in insanların zihin yapılarını esas alarak yaptığı sınıflamada dindarlar "sağlıklı bir zihne sahip olanlar" ve "hasta ruhlular" şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Ona göre, sağlıklı zihne sahip kişiler her şeyin iyi tarafını görerek hayat hakkında

¹⁸ CERTEL, H., **Din Psikolojisi**, Andaç Yay., Ankara, 2003, s.137-138.

¹⁹ CERTEL, H., **a.g.e.**, 2003, s.138.; ŞENTÜRK, H., **Din Psikolojisi**, Tuğra Matbaası, Isparta, 2008, s.159-172.

²⁰ YAVUZ, **Din Psikolojisinin Araştırma Alanları**, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi V, s.100.

²¹ MARDİN, Ş., **Din ve İdeoloji**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986, s.31.

²² SUBAŞI, N., **Gündelik Hayat ve Dinsellik**, İz Yayınları, İstanbul, 2004, s.21.

iyimser bir tavır takınmaktadırlar. Onlar bu özelliklerini dinî hayatlarında da gösterirler. Hasta ruhlular ise kötümser bir anlayışa sahip olduğundan, onların dinî anlayışları hastalık, acı, çile, kendini inkâr etme ve ölüm gibi konular üzerine kuruludur.²³ Yani insanların sahip oldukları zihin yapıları onların dinî algılayışlarını ve dinsel yaşayışlarını etkilemektedir.

Maslow ise, dinden yola çıkarak, önce dinleri kurallara ve düzene öncelik veren “kuralcı” ve “kuralcı olmayan” şeklinde iki gruba ayırmakta; daha sonra inanan insanları, kuralcı dine bağlı olan “*düzen insanı*” ve kuralcı olmayan dini yaşayan “*mistik insan*” kavramıyla nitelendirmekte, böylece dindarlığı iki farklı tipte ele almaktadır. Ona göre, dinî tecrübeleri yaşayan mistik insan gerçek dindardır. Buna karşılık düzen insanı, derin dinî tecrübeler yaşayamaz sadece kurumsal dinin getirdiği yüzeysel ritüelleri ifa etmeye çalışır.²⁴

Cropps, “Otoriter Din”, “Arayış Dini” ve “Kendiliğinden Din” olmak üzere dinsel yaşayışı üç gruba ayırır. O, dinden yola çıkarak dindarlık tipolojisi oluşturmuştur. O, *otoriter dinin* en belirgin özelliğinin boyun eğme, baskın ve saldırgan bir dış otoriteyi kabul etme olduğunu, *arayış dinindeki* dinsel yaşayış biçiminin kendini ifade, tarih ve bilimin yeniden oluşması düşüncesi ve insancıl ahlaki kurallar üzerinde yoğunlaştığını, *kendiliğinden dinin* dinsel yaşayışında ise zaman ve mekânla sınırlı olan “ben”in otoritesine girmek ve Tanrı’yla ben arasındaki mesafeyi kaldırarak direkt olarak Tanrı ile ilişki kurmanın söz konusu olduğunu belirtmektedir.²⁵

Yapıcı, dinin etki boyutunu dikkate alarak sosyo-kognitif bir dindarlık tiplemesi ortaya koyar. O, dindarlığı “liberal”, “muhafazakâr”, “dogmatik” ve “fanatik” olmak üzere dört gruba ayırmaktadır. Ona göre, merkezi tutumlarını dinî duygu ve düşünceleri oluşturmayan *liberal dindarlar* inançlı ve kutsal metinlere karşı saygılı, günlük yaşamda dinin etkisi altında çok fazla kalmayan, genellikle alt ve üst kimliklerine karşı hassas, dinî konularda gündeme getirilen yeni fikirleri

²³ MEHMETOĞLU, A. U., **Kişilik ve Din**, Dem Yayınları, İstanbul, 2004, s.40.

²⁴ AYTEN, A., Psikoloji ve Din, Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.117

²⁵ KAYIKLIK, H., **Dini Yaşayış Biçimleri: Psikolojik Temelleri Açısından Bir Değerlendirme**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2000 s.6-7.

rahatlıkla kabullenen tiplerdir. Merkezi tutumları dinî duygu ve düşüncelerden beslenen *muhafazakâr dindarlar* günlük hayatlarını inandıkları gibi yaşamaya çalışırlar. Bunlar alt ve üst kimliklerine karşı son derece duyarlıdır. Muhafazakâr düşünce, genelde “mevcut yapıyı koruma” fikrinden beslendiği için muhafazakâr dindarlar yenilikleri kökten reddetmese de onları ihtiyatla karşılama eğilimindedirler. *Dogmatik dindarların* en belirgin özelliği dinî meselelere doğru-yanlış, sevap-günah, caiz-caiz değil şeklinde ikili bir tavır takınarak yaklaşmalarıdır. Bunlar, hem kendi dışlarındaki insanlara karşı hoşgörüsüz hem de yeni fikirlere karşı kapalı olduklarından değişim, yenileşme ve modernleşmeye karşı olan tiplerdir. Zihinsel olarak aşırı katı bir tutum sergileyen ve inandıkları şeylere ısrarlı bir bağlılık gösteren *fanatik dindarlar* ise, diğer dinî gruplara ve onların görüşlerine karşı son derece hoşgörüsüz davranan, şiddet kullanmaya hazır, kendi inançlarına karşı olanlara yani öteki olarak adlandırdıkları kişi ya da kişilere karşı saldırgan bir tutum sergilemeye meyilli tiplerdir.²⁶

Günay, genel hatlarıyla dindarlığı ya dinî yaşayışın *şiddeti* üzerinden (*azlık-çokluk*) ya da *biçimi* ile bağlantılı olarak tiplere ayırmıştır:

Şiddetin azlık çokluğuna göre ele alınan dindarlar, beş kategoride incelenmektedir:

Birinci grupta yer alanlar, dinin emir ve yasaklarına sıkıca bağlı, dinî gereklere dünyevi hayatlarını da kapsayacak şekilde sarılmış olan sofı, softa ve grupçu niteliklere sahip olan *ateşli dindarlardır*.

İkinci grupta yer alanların (alaca dindarlar) ise dinî inanç ve gerekliliklere saygılı, içten bağlı olmakla birlikte bu grupta dinî pratikleri gerçekleştirmede bir düzensizlik hâkimdir. Sözü edilen grupların toplumsal davranışlarında kaynağını dinden alan tutumlara kısmen de olsa yer verdikleri görülmektedir.

Üçüncü grup dindarlar ise dinî inançlara karşı az çok saygılı olmakla birlikte dinî pratiklere sadece kolektif dindarlığın doruk noktasına eriştiği alana ilgi gösteren *mevsimine göre dindarlar* oluşturmaktadır. Normal zamanlarda dinî pratiklere çok az ilgi gösterilirken özellikle Ramazan ayı bu kişilerin dinî pratiklere duydukları ilgide büyük bir artışa vesile olmaktadır.

Dördüncü grupta yer alan dindarlar ise dinî inançlara belli bir düzeyde saygılı olmasına karşın dinî pratiklerin yaşantılarında çok daha az yer tuttuğu, ender durumlarda bazı dinî pratikleri yerine getirmenin dışında dinle pek ilgileri olmayan *fırsatçı dindarlardır*. Bu gruptaki dindarlar beynamaz ve iş dindarları olarak da adlandırılabilirler.

²⁶ YAPICI, A., *Dini yaşayışın farklı görüntüleri ve dogmatik dindarlık*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2 (2), 75-117, 2002, s100-105.

Beşinci gruptaki dindarlar ise dine karşı genel anlamda kayıtsız kalanların oluşturduğu *ilgisiz dindarlardır*.

*Biçimine göre dinî yaşayış tipolojisi*nde ise Günay, dindarlığı dört ayrı şekliyle birbirinden ayırt etmektedir:

Birincisinde halk kültürü içinde öteden beri kökleşmiş ve kalıplaşmış unsurların hâkim olduğu *geleneksel halk dindarlığı* yer alır. Şekilcilik, geleneksellik, taklitçilik, derin teolojik konulara fazla yer vermemek bu tip dindarlığın genel karakteristiğidir. Kitap ve sünnette belirlenen hususların yanı sıra İslam bilginlerinin tarih boyunca geliştirdikleri konular, tasavvufi unsurlardan ve nihayet bir kısmı halkın eski dinî kültürlerinden bir kısmı da başka kültürlerden etkilenmek suretiyle alınmıştır. Ayrıca bizzat toplum tarafından zamanla dinî bir renk verilmiş bulunan inanç ve pratiklerin birbirleriyle kaynaşmış bir biçimde hayatîyet buldukları görülür.

İkincisinde ise geleneksel halk dindarlığı içinde İslami unsurlarla bezenmiş bir durumda olup Sünni ulema tarafından yine öteden beri hurafe veya batıl inançlar şeklinde damgalanan ve İslami dinî yaşayışa yabancı sayılan unsurlara yer vermeyen bir yaşayış biçimidir. Belli bir kültür ve öğrenime sahip bulunan dinî elit zümre arasında geçerli olan bu tipoloji *seçkinlerin dindarlığı* şeklinde belirlenmektedir.

Üçüncü tip dindarlık ise dinin Tanrı ile kul arasında bir ilişki olduğu anlayışından hareketle din işleri ile dünya işlerini birbirinden ayıran ve dine yalnızca ahiret konularının düzenlenmesinde yer veren bir dinî yaşayış tipidir. Özellikle modern çevrelerde ve belli bir kültür ve öğrenime sahip bulunan kişiler arasında yaygın olan bu tip de *laik dindarlık* olarak belirlenmektedir.

Günay'ın biçim bakımından ayırt ettiği son tip ise geleneksel dindarlık tipiyle laik tip arasında geçiş teşkil eden *tranzisyonel dindarlıktır*. Bu tip dindarlıkta bireyler bazı konularda din işleri ile dünya işlerini birbirinden ayırmakta başka bazı konularda ise dinden kaynaklanan tutum ve davranışlara yer vermektedirler.²⁷

Hiçbir insan dini yaşayış olarak birbirinin aynısı olamaz. Dindarlık tipleri de kesin, net çizgilerle birbirinden ayrılamaz. Görüldüğü gibi araştırmacıların yaptığı tıpkı psikolojideki kişilik tipolojileri gibi dindarlığı ana hatlarıyla gruptama çalışmalarından ibarettir.

1.1.3.1. Allport'un Dindarlık Tipolojisi

Dini şahsiyet yönünden insanlar birbirinden farklıdır. Ama benzer özelliklerden hareketle, insanları dini şahsiyetleri bakımından bir takım tiplere ayırmak mümkündür. Batılı bazı psikologlar bazı dindarlık tipleri belirlemişlerdir.²⁸

²⁷ GÜNAY, Ü., *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 1999, s.259- 264

²⁸ CERTEL, H., *a.g.e.*, s.139.

Allport tarafından ortaya konan iç güdümlü dindarlık ve dış güdümlü dindarlık olarak ifade edilen dindarlık tipolojileri din psikolojisinde önemli bir yere sahiptir.

Allport'a göre, birçok insan sadece sıkıntı döneminde dindardır. Bu insanlar zamanlarının çoğunu rahat ve Tanrısız olarak geçirirler; böylece dinî duygularının atıl hale gelmesine izin verirler. Acı ve özeleştirici genellikle canlı bir dinî tecrübenin doğmasına neden olur. Bazı insanlar, genellikle melankoli ve acı duygularına sahip olduklarından her şeyin zor ve acı taraflarını anlatmakla kendilerini sınırlarlar ve din duygularını kendi mutsuzlukları üzerine kurarlar. Bunların tam karşısında yer alan bazı insanlar da yaşadıkları acı hadiseler karşısında bile iyimser bir tavır takınmaya çalışırlar. Aynı zamanda onlar, yaşadıkları olumsuzlukların ve acıların üstesinden gelebilmek için hayatı dinî bir perspektifle algılama eğilimi gösterirler. Bu nedenle dindarlığın köken itibariyle karakterde var olduğunu, fakat bunun kolayca anlaşılamayacağını söylemek durumundayız.²⁹

İlk kez Allport tarafından kullanılan ve dinî kişilik yönünden insanları iç güdümlü ve dış güdümlü olarak ikiye ayıran tasnif, en çok bilinen ve benimsenen tipolojilerdendir. Ona göre, eğer bir insan her hangi bir dine inandığını belirtiyorsa, bu iki tipolojiden birinde kendine mutlak yer bulacaktır.³⁰

1.1.3.1.1. Dış Güdümlü Dindarlık

Kişinin davranışlarının birinci derecede belirleyicisi olmayan din, adeta başka maksatlar için bir vasıta konumundadır. Dışsal-çevresel faktörlerle güdülenen bu tür dindarlarda, dinin kişisel gayeler için kullanılma eğilimi daha fazla ön plana çıkmaktadır. Çünkü onlar dinin bireysel ve toplumsal pek çok faydasının ve işlevinin olduğuna inanmaktadır. Esasen bu inanç da, dinin insanî arzu ve ihtiyaçlara hizmet etmesi gerektiği duygu ve düşüncesinden beslenmektedir. Bu ise, dışa dönük dindarların, dini kendi kişisel arzularına en uygun düşecek bir biçimde algılayıp değerlendirmelerinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu tür dindarlar, zaman zaman inançlarına sıkı sıkıya bağlanarak katı, tutucu, hoşgörüsüz ve dogmatik

²⁹ ALLPORT, W. G., **Birey ve Dini** (Çev. B. Sambur), İnsan Yay., İstanbul, 2004, s.30-32.

³⁰ KAYIKLIK, H., **a.g.e.**, s.4.

eğilimler sergileyebilirler. Bu da onları *ötekine* yönelik tutum ve davranışlarında daha fazla ön yargılı olmaya götürmektedir. Dış güdümlü dindarlar, kişisel arzu ve eğilimlerden pek fazla fedakarlıkta bulunmadan Tanrıdan faydalanmak ister ve dini, şahsî gayeleri için bir araç olarak kullanır.³¹ İlâhiyat deyiimiyle ifade edilirse dış güdümlü dindar tip, kendi içinden gelmeksizin, bencilliğinden vazgeçmeksizin Tanrı'ya yönelir.³²

Dış Güdümlü Dindarların Genel Özellikleri:

1. Dış güdümlü bir dindar, dini, statü, güvenlik, rahatlık, toplum içinde kabul edilebilir bir kişilik verdiği için kullanır.
2. Dini argümanların önemli olduğu bir ortamda kişi daha dindar gözüktür.
3. Sadece başları sıkıştığı zaman duaya yönelirler. Dua onları Allah'tan istenilen şeyin geleceği umudu ile rahatlatır.
4. Yardımsever değillerdir. Menfaatlerinin olduğu ortamlarda yardım yaparlar.
5. Allah'ı bile işe yaradığı ölçüde kullanırlar.

Bu tip dindarlığa “psikolojik ihtiyaçlar dini” veya “fonksiyonel din” denilmektedir. Aslında her dinin yararlı yönü vardır ve fonksiyoneldir. Zaten böyle olmazsa din kısa zamanda yok olur. Ama burada kendinden fedakârlık yapmaksızın dinden bir şeyler bekleme söz konusudur.³³

Kur'an'da bu tiplerden şu şekilde bahsedilir.

*“İnsanın başına bir sıkıntı gelince rabbine yönelerek ona yalvarır. Sonra Allah kendisinden ona bir nimet verince önceden yalvarmış olduğunu unuttur.”*³⁴

*“Denizde başınıza bir musibet geldiğinde ondan başka bütün yalvardıkları kaybolup gider. O sizi kurtarıp karaya çıkardığında (yine eski halinize) dönersiniz. İnsanoğlu çok nankördür.”*³⁵

³¹ KAYIKLIK, H., a.g.e., s.5-6.

³² GÜRSES, İ., *Kölelik ve Özgürlük Arasında Din*, Arasta yay., Bursa, 2001, s.83.

³³ http://www.aktuelpsikoloji.com/haber.php?haber_id=173, (05.06.2009)

³⁴ ZÜMER 8.

³⁵ İSRA 67.

1.1.3.1.2. İç GÜDÜMLÜ DINDARLIK

Allport'a göre iç güdümlü dini yönelime sahip insanlar, dinin bütün inançlarını, tevazu ve merhamet değerlerini, insanlık sevgisini, başkalarına karşı iyi niyet, dinin emir ve yasaklarına uyma, ibadetlerinde devamlılık vb. özellikleri içselleştiren kimselerdir. Bu özelliklerle karakterize olan dindarlık, içten doğma, derunileşmiş, şahsileşmiş vb. sıfatlarla nitelendirilir. Din, iç güdümlü dindarlarda kişiliğin bir parçası haline gelmiş, hayatın amacı olmuştur. Dış güdümlü dini yönelime sahip kimseler ise, dini; rahatlık, güvenlik, statü ve toplumsal destek sağlamak için kullanırlar. Dini öğelerin kendisine yarar sağlayacağı ortamlarda statü kazanmak ve benlik savunması için kullanırlar. Sonuç olarak dış güdümlü dindarlar dini kullanırken, iç güdümlü dindarlar içselleştirerek dini yaşarlar. İç güdümlüler dış güdümlülere göre daha yüce ve aşkın deneyimlere sahiptirler. "benlik kaliteleri" ve "dindarlık kaliteleri" daha yüksektir.³⁶

İç GÜDÜMLÜ DINDARLARIN GENEL ÖZELLİKLERİ:

1. İç güdümlü dindar dini yaşar, ona kendi ihtiyaçlarından da daha üstün bir derece verir.
2. İç güdümlü dindarlar dini değerler etrafında kişilik geliştirirler. Cömertlik, fedakârlık, edep vs. gibi değerler, dinin atfettiği önem sebebiyle ideal kişilikte yer alacak unsurlardır.
3. İç güdümlü dindarlar dinden menfaat beklemezler. O dinin mensubu olmalarının getirdiği psikolojik rahatlık onlar için en güzel yarardır.
4. İç güdümlü dindarlar için dua, Allah ile kendileri arasında irtibatı kuvvetlendiren bir iletişim şeklidir. Sıkıntı olsun olmasın, dua ihmal edilmemelidir.
5. İç güdümlü tipler, toplumda daha uyumlu tiplerdir.
6. Bu tipler, daha mistik yapıya sahiptirler.
7. Yardımseverdirler.³⁷

Kısaca belirtmek gerekirse dış güdümlü dindarlar, dinini kullanır, iç güdümlü dindarlar, dini yaşar.

³⁶ GÜRSES, İ., a.g.e., s.83-86

³⁷ http://www.aktuelpsikoloji.com/haber.php?haber_id=173 (05.06.2009)

1.1.4. Dindarlığın Boyutları

Glock, doğrudan dindarlığın boyutları üzerinde durur. Ona göre dinsel düşünce ve bağlılıklar tam olarak anlaşılacak isteniyorsa, insanın genel olarak dindar olabileceği farklı formlar dikkate alınmalıdır. Dindarlığın çok boyutlu olarak kavramlaştırılmasını sistemli bir biçimde ele alan Glock, bütün büyük dünya dinlerini kapsayacak biçimde, dindarlığı, inanç boyutu, ibadet boyutu, tecrübe (duygu) boyutu, bilgi boyutu ve etki boyutu olmak üzere beş boyutta ele almaktadır.³⁸

1.1.4.1. İnanç Boyutu

Dindar insan dinin öğretilerinin doğruluğunu kabul eder. Her din, mensuplarının onaylamasını beklediği bir inançlar bütünü bünyesinde taşır. İnançların içerik ve genişliği, dinler arasında olduğu gibi aynı dinin gelenekleri arasında da çeşitlilik gösterir.³⁹ İslam söz konusu olduğunda en yalın haliyle bir müslümanın “Amentü”de formüle edilen iman esaslarından haberdar olması ve buna inanması beklenir.⁴⁰

1.1.4.2. İbadet Boyutu

Dinin pratik (ibadet, ritüel) boyutudur, din mensuplarının yerine getirdikleri bütün dini pratikleri içine alır. Çeşitli ayinler, törenler, ritüeller, seremoniler ve nihayet İslam’daki belli başlı ibadetler (dua, namaz, oruç, zikir vb.) bu gruba dâhildir. Dinin inanç ve ibadet boyutu birbiriyle çok yakından ilişkilidir. Çünkü, İslam alimleri, iman ile amelin, yani İslam dininin inanç ve ibadet boyutunun birbirini tamamladığını, ne imansız amelin ve ne de amelsiz imanın tek başına bir anlam ifade etmediğini söylemişlerdir.⁴¹

³⁸ KAYIKLIK, H., **Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç Davranış Etkileşimi**, İslami Araştırmalar Dergisi, cilt: 19 Sayı: 3, 2006, s.493-494

³⁹ KAYIKLIK, H., **a.g.e.**, s.492.

⁴⁰ ÇAPCIOĞLU, İ., **İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Yakın Sosyal Çevre İle İlişkilerinde Etkili Bir Faktör Olarak Dindarlık**, Ankara Üniversitesi, TSA / Yıl: 12, S: 3, 2008 s.52.

⁴¹ ÇAPCIOĞLU, İ., **a.g.e.**, s.53.

1.1.4.3. Tecrübe (Duygu) Boyutu

İlahi Varlığın etkisini taşıyan ve mümini ondan haberdar eden sezgiler, duygular, duyumlar ve algılar bütünü bu boyuta dâhildir. Her dinin mensubu, Yüce Kudret'in varlığını vasıtasız olarak içinde duyar ve bundan etkilenir.⁴²

Bu boyut, yaşanan dinî tecrübeyle ilgili olumlu veya olumsuz tüm dinî duygularla ilişkilidir. Hemen hemen tüm dinlerde, dindar olarak nitelendirilen kişi, zaman zaman tabiatüstü varlıkla ya da yaşadığı bir dini tecrübe ile ilgili hissedeceği din kaynaklı duygusal bir tecrübe yaşayabilir. Bu duygunun niteliği korku, sevgi, sevinç ya da vecd olabilir.⁴³

1.1.4.4. Bilgi Boyutu

Bütün dinler kendi mensuplarından, inandığı şeylerin muhtevası, din ve onun kutsal metinlerinin ana esasları hakkında az çok bir bilgi sahibi olmalarını ister.⁴⁴

Her insan dinin inanç, ibadet ve ahlâka ilişkin temel kurallarını bilir. Bilgi ve inanç boyutu birbiriyle doğrudan ilişkilidir. Çünkü bir inancın kabulü için bilgi ön koşuldur. Bununla beraber inanç bilgiyi takip etmez ve dolayısıyla bilgi de inanca bağlı değildir. Hatta bir kişi gerçekten anlamaksızın inanabilir, yani, iman az bir bilgi üzerine de temellenebilir.⁴⁵

1.1.4.5. Etki Boyutu

Bu boyut, hayatın diğer alanları üzerinde dinin yaptığı etkiler içerisinde kendisini gösterir. Din, insanın gerek ferdi, gerekse toplumsal düzeyde bireyin hayat düzenini, geleceğe dönük tasarılarını, başkalarıyla olan ilişkilerini, kısacası her yönüyle bütün davranışlarını etkileme gücüne sahiptir.⁴⁶

Bu boyut diğer dört boyuttan farklıdır. Etki boyutu, bireyin gün be gün yaşadığı dinsel bilgi, tecrübe, uygulama ve inançların etkilerini ifade eder. Dinler,

⁴² HÖKELEKLİ, H., *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara, 1993, s.74.

⁴³ YILDIZ, M., *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2006, s.92.

⁴⁴ HÖKELEKLİ, H., *a.g.e.*, s.74.

⁴⁵ KAYIKLIK, H., *a.g.e.*, s.493.

⁴⁶ HÖKELEKLİ, H., *a.g.e.*, s.75.

müntesiplerinin nasıl düşünmesi ve davranması gerektiği konusunda bir takım kurallar koymakla birlikte, bu kuralların insan hayatındaki yaygınlık durumu, bireyin dine olan ilgi ve bağlılığı ile ilgilidir.⁴⁷

İnanç boyutu dindarlığın olmazsa olmaz unsurlarından olmakla birlikte, dindarlık için tek başına yeterli değildir. Bununla birlikte, bir boyutta dindar olmak, diğer boyutta da dindar olmak anlamına gelmez. Bazı dinlerde, uygulama boyutu ikincil öneme sahipken, tecrübe boyutu birincil bir değer arz edebilir. Dindarlığın ilk dört boyutu, toplum tarafından aynı seviyede görülmemekle birlikte, hepsinin ayrı bir değeri vardır. Bundan dolayı dindarlığı anlamak için yapılan kuşatıcı bir çalışma, boyutların tamamını dikkate almalıdır.⁴⁸

1.2. EMPATİ

1.2.1. Empatinin Kelime Anlamı ve Tanımı

Günümüzde kullanılan empati kavramına, zaman içinde birçok tanımlamalar yapılarak ulaşılmıştır.

Empati (eşduyum), Yunan dilindeki “empathia” kökünden gelmektedir. Burada "em" ya da "en" ön ekinin karşılığı, "..de" ya da "..in içinde, içerde"; "pathia" nın karşılığı ise "hissetme" anlamına gelmektedir.⁴⁹

Empati kavramının temeli, felsefe ve estetiğe dayanmaktadır. 19. yüzyılda Alman estetikçilerin kullandığı “einfühlung” terimi İngilizceye empati olarak çevrilmiştir. Psikoloji literatüründe “einfühlung” terimi ilk kez Lipps tarafından kullanılmıştır. Lipps, bir insanın kendisini karşısındaki bir nesneye örneğin; bir sanat eserine yansıtması, kendisini onun içinde hissetmesi ve bu yolla o nesneyi kendi içine alarak, özümseyerek anlaması sürecini einfühlung olarak tanımlamıştır.⁵⁰ Lipps daha sonraki çalışmalarında ise, empatik çabaların hedefleri olarak nesnelerin yanına insanların algılanmasını da eklemiştir. Sonunda, algılayan kişinin içinde

⁴⁷ KAYIKLIK, H., a.g.e., s.493.

⁴⁸ KAYIKLIK, H., a.g.e., s.493-494.

⁴⁹ ARKONAÇ, O., **Psikiyatri Sözlüğü**, Nobel Tıp Kitapevleri, İstanbul, 1999, s.188.

⁵⁰ YILMAZ, Y. A., **Empati Eğitim Programının İlköğretim Öğrencilerinin Empatik Becerilerine Etkisi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2003, s.14.

nesnenin/insanın anlaşılmasını ve değerinin artmasını sağlayan duyguların oluştuğunu; hedef olarak bir insanın seçilmesi halinde, duygusal ürünlerin paylaşılmakta olduğunu kabul etmekteydi. Dolayısıyla Lipps için empati, nesneleri veya insanları hedef olarak kabul edebilmek, yansıtma ve taklit olarak başlamaktadır. Paylaşılan ortak duygular aracılığı ile diğer kişinin çok daha iyi anlaşılmasıyla da sonuçlanmaktadır.⁵¹

Daha sonra 1909 yılında Titchener “einfühl[n]g” kelimesini İngilizceye çevirmek için eski Yunanca kökenli bir sözcük “emphtheiq”yu kullanmış ve “empat[h]y” olarak İngilizceye çevirmiştir. Yunanca “emphtheiq” sözcüğünün karşılığı; bir kişinin duygusal deneyimini aktif bir şekilde anlamaktır.⁵² Titchener, bu kavramı daha da geliştirmiş, empatiyi bir kişinin duygularının hayali olarak farkında olması anlamında tanımlamıştır. Titchener, empatik duyarlılığın aynı zamanda çevremizi kişiselleştiren, insanlaştıran genel anlamda büyük bir duyarlılık olduğundan bahsetmiştir. Bu tarihten sonra empati birçok bilim adamı tarafından değişik şekillerde tanımlanmıştır.⁵³

Rogers öncesi yaklaşımda "empati kurma" sözüyle, bir insanın davranışlarını önceden tahmin etme kastediliyordu. Bu durumda empati, insanların birbirlerinin kişilik özelliklerini algılamalarıyla sınırlandırılmış oluyordu. Rogers'ın tanımını oluşturan üç öğeden hemen hiçbirisi bu yaklaşımda yer almıyordu. Çünkü karşıdaki insanı genel olarak tanımaktan söz edildiğinde, onun dile getirdiği belli bir duyguyu anlamaktan ve bunu ona iletmekten söz edilmiyor demektir. Bu nedenle Rogers öncesinde, sadece bilişsel düzeyde ele alınan empatiye Rogers'ın, duygusal boyutu eklediği kabul edilmektedir.⁵⁴

⁵¹ ATAŞALAR, J., **Üniversite Öğrencilerinin Empatik Eğilim Düzeylerine Cinsiyet ve Yaşlarına Göre Kendini Açma Davranışları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996, s.25.

⁵² EROĞLU, N., **Empatik Eğilim Düzeyleri Farklı Annelerin Çocuklarının Uyum ve Başarı Düzeyleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995, s.23.

⁵³ ÖNER, N., **Farklı Cinsiyet Rol Yönelimli Kız ve Erkek Üniversite Öğrencilerinin Empatik Beceri Düzeylerinin Karşılaştırılması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2001, s.23.

⁵⁴ DÖKMEN, Ü., **Empati Kurma Becerisi ile Sosyometrik Statü Arasındaki İlişki**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 20(1-2): 1987a , S.183-207.

Günümüzde “empati” denildiğinde akla, Carl Rogers ve onun konuya ilişkin çalışmaları gelir. Psikoterapi alanında empatik iletişim kurma becerisiyle ünlenmiş Rogers’ın adı ile empati kavramı, adeta özdeş hale gelmiştir.⁵⁵

Rogers’e göre “bir kişinin kendisini karşısındaki kişinin yerine koyarak olaylara onun bakış açısıyla bakması, o kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlaması, hissetmesi ve bu durumu ona iletmesi sürecine” empati denir.⁵⁶

“Yukarıdaki empati tanımı üç öğeden oluşmaktadır. Dökmen (1996) kişinin empati kurabilmesi için gerekli olan bu öğeleri şöyle sıralar:

- a) Empati kuracak kişi, kendisini karşısındakinin yerine koymalı, olaylara onun bakış açısıyla bakmalıdır. Başka bir söyleyişle, empati kurmak isteyen kişinin, karşısındaki kişinin fenomenolojik alanına girmesi gereklidir. Psikolojideki fenomenolojik yaklaşıma göre her insanın fenomenolojik alanı vardır. Her insan gerek kendisini, gerekse çevresini, kendine özgü bir biçimde algılar; bu algısal yaşantı öznel; kişiye özgüdür. Yani her insan dünyaya, kendine özgü bir bakış tarzıyla bakar. Eğer bir insanı anlamak istiyorsak, dünyaya onun bakış tarzıyla bakmalı, olayları onun gibi algılamaya ve yaşamaya çalışmalıyız. Bunu gerçekleştirmek için de empati kurmak istediğimiz kişinin rolüne girmeli, onun yerine geçerek adeta olaylara onun gözlüklerinin gerisinden bakmalıyız. Karşımızdaki ile özdeşim kurmak veya ona sempati duymak, empatiden farklı şeylerdir.
- b) Empati kurmuş sayılmamız için, karşımızdaki kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlamamız gereklidir. Empatiyi tanımlarken bu noktayı vurguladığımızda, empatinin iki temel bileşeninden söz etmiş oluyoruz. Bunlar empatinin bilişsel ve duygusal bileşenleridir. Karşımızdakinin rolüne girerek onun ne düşündüğünü anlamamız, bilişsel nitelikli bir etkinliktir, karşımızdakinin hissettiklerinin aynısını hissetmemiz ise duygusal nitelikli bir etkinliktir. Bilişsel rol alma, duygusal rol almanın ön şartı sayılabilir.
- c) Empati tanımındaki son öge ise, empati kuran kişinin zihninde oluşan empatik anlayışın, karşıdaki kişiye iletilmesi davranışdır. Karşımızdaki kişinin duygularını ve düşüncelerini tam olarak anlasak bile, eğer anladığımızı ona ifade edemezsek empati kurma sürecini tamamlamış sayılmayız.⁵⁷

1.2.2. Empati İle Karıştırılan Kavramlar

Empati kavramının zaman zaman bazı kavramlarla karıştığı görülmektedir. Empatiyi bu kavramlardan ayırt edebilmek için bu kavramların açıklanması ve empati ile karşılaştırılması gerekmektedir.

⁵⁵ DÖKMEN, Ü., **İletişim Çatışmaları ve Empati**, Sistem Yay., İstanbul, 1996, s.136.

⁵⁶ ROGERS, C., R., **Empatik Olmak Değeri Anlaşılmamış Bir Varoluş Şeklidir**, Çev. Akkoyun, F., Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 16, 103-124; DÖKMEN, Ü., **İletişim Çatışmaları ve Empati**, Sistem Yay., İstanbul, 1996, s.136.

⁵⁷ DÖKMEN, Ü., **İletişim Çatışmaları ve Empati**, Sistem Yay., İstanbul, 1996, s.136-138.

1.2.2.1. Empati ve Sempati

Sempatinin kelime anlamı, “birisiyle birlikte acı çekme”dir. Bir insana sempati duymak demek, o insanın sahip olduğu duygu ve düşüncelerin aynısına sahip olmak demektir. Karşımızdaki kişiye sempati duyuyorsak onunla birlikte acı çekeriz ya da seviniriz. Empati kurduğumuzda ise karşımızdakinin duygu ve düşüncelerini anlamak esastır. Kendimizi sempati kurduğumuz kişinin yerine koymamız ve onu anlamamız şart değildir; sempatide "yandaş" olmak esastır. Empati kurduğumuzda ise karşımızdaki kişiyle aynı duyguları ve görüşleri paylaşmamız gerekmez; sadece onun duygularını ve düşüncelerini anlamaya çalışırız. Bir insanı anlamak başka şeydir, ona hak vermek başka şeydir. Empatide anlamak, sempati de ise anlamış olalım ya da olmayalım, karşımızdakine hak vermek söz konusudur.⁵⁸

1.2.2.2. Empati ve Sezgi

Empati ve sezgi, çabuk ve derin bir anlayışa ulaşmayı sağlarlar. Empati, duygu ve dürtüler açısından yakın bir bağlantı kurma yöntemidir, sezgi ise aynı şeyi düşünceler alanında yapar. Empati, duygulara ve zihinsel tanımlara, sezgi ise tam isabet ettirilen "Hah !, demek bu imiş" ya da yakalamakta başarısız olunan "Hımm...demek bu değilmiş" tepkilerine yol açar. Benlik işlevleri açısından ele alındığında, empati deneyimleyen, sezgi ise gözlemleyen benliğin bir işlevi olarak kabul edilebilir. Bunlardan biri bazen ötekine dönüşür. Empati, yalnızca benlik işlevleri açısından değil, aynı zamanda nesne ilişkileri açısından da kontrollü ve geriye dönüşlü regresyon kapasitesini gerektirir. Sezgi her ne kadar regresif bir durumsa da temel olarak bir düşünce işlemidir.⁵⁹

1.2.2.3. Empati ve Özdeşleme

Örtüşmekle birlikte empati özdeşimden farklıdır. Özdeşimde Danışmanın yalnızca danışanın (hastanın) duygusal durumunu anlamakla kalmayıp bunu

⁵⁸ DÖKMEN, Ü., a.g.e., s.140.

⁵⁹ BUİE, D.H. **Empathy: Its nature and limitations**. J Am Psychoanal Assoc., 29: (1981), S.281-307; GÜLSEREN, Ş., **Eşduyum (Empati): Tanım ve Kullanım Üzerine Bir Gözden Geçirme**, Türk Psikiyatri Dergisi, 2001, 12(2): s.133-145

hissetmeye devam etmesi temel farklılıklardan biridir.⁶⁰ Oysa empatide böyle bir süreklilik söz konusu değildir. Empati yapılabilmesi için, hissettikleri açısından danışmanın ne danışan ne de kendi tarafında sürekli kalmaması, esnek ve gereksinimlere uygun biçimde yer değiştirebilmesi önemlidir.⁶¹

Özdeşleşmede bir kişinin başka bir kişi gibi olma ve onun gibi davranma eylemi vardır. Burada kişi, kendi benliği yerine başka bir kişinin benliğini yerleştirmektedir. Bunun sonucunda iki kişi aynı benliği paylaşır, empatide ise iki ayrı benlik birlikte var olmaktadır.⁶²

1.2.2.4. Empati ve İçtenlik

Empati ile içtenlik kavramları bir bakıma iç içedirler. Empatik anlayış kişinin karşısındakinin iç dünyasına girerek bunu kendi içinde yaşaması; içtenlik ise bunu yaparken aynı zamanda kendi yaşantısını da algılayabilmesi için çaba içerisinde olmasıdır. İçtenlik ve empati birbirini dışlamamakta, hatta tamamlamaktadır.⁶³

1.2.2.5. Empati ve Sezgisel Tanı

Empati ve sezgisel tanı kavramları hemen hemen birbirlerinin karşıtıdır. Sezgisel tanı, bir kimsenin ihtiyaç ve yönelimlerini ortaya çıkarma, çözümleme ve düzenleme yeteneği ile ilgilidir. Burada herhangi bir yaşantıyı gözleme ve bu gözlem sonuçlarını yorumlama konusudur. Doğrudan doğruya bir değerlendirme amaçlanmaktadır. Buna karşın empatide her türlü değerlendirmeden kaçınılmaktadır.⁶⁴

⁶⁰ SHEA, S.C., **Psychiatric Interviewing**. Philadelphia, W.B. Saunders Company, (1988), s.25; ÖZTÜRK, O. **Psikanaliz ve Psikoterapiler**. Üçüncü baskı, Ankara, Bilimsel Tıp Yayınevi, (1998), s. 208; GÜLSEREN, Ş., **Eşduyum (Empati): Tanım ve Kullanım Üzerine Bir Gözden Geçirme**, Türk Psikiyatri Dergisi, 2001, 12(2): s.133-145

⁶¹ NATTERSON, J., (1991) **Beyond Counter-transference. The Thera-pist's Subjectivity in the Therapeutic Process**. Jason Aronson Inc., New Jersey, s.134; GÜLSEREN, Ş., **Eşduyum (Empati): Tanım ve Kullanım Üzerine Bir Gözden Geçirme**, Türk Psikiyatri Dergisi, 2001, 12(2): s.133-145

⁶² AKKOYUN, F., (1982). **Empatik Anlayış Üzerine**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, XV (2), 1982, s.67.

⁶³ AKKOYUN, F., **a.g.e.**, s.67.

⁶⁴ AKKOYUN, F., **a.g.e.**, s.68.

1.2.3. Ben – Merkezcilik (Egosantrizm) ve Empati

Ego, ben; centre, merkez; egosantrizm ise ben – merkezcilik demektir. Yani olayların merkezinde o vardır, her şey onun için olup bitmektedir. Kendisinden başkası onun için önemli değildir, bu yüzden bencil bir tavır sergiler.⁶⁵ Bencil bir insan yalnızca kendisiyle ilgilenir, her şey kendisinin olsun ister, vermekten hiçbir zevk duymaz, yalnızca almaktan hoşlanır. Dış dünyaya yalnızca ondan elde edebileceği şeyler açısından bakar; başkalarının ihtiyacına ilgi duymaz, onların kişilik bütünlüğüne ve değerine saygı göstermez. Gözü kendisinden başka bir şey görmez; herkesi ve her şeyi kendine olan yararı açısından değerlendirir; sevme yeteneğinden büsbütün yoksundur.⁶⁶

Ben-merkezcilik ve empatik anlayış birbiriyle bağdaşmaz. Empati kurabilmek yani başkalarının rolüne girebilmek için ön şartın, ben-merkezcilikten kurtulmak olduğu söylenilebilir.⁶⁷

Konuyla ilgilenen bütün araştırmacılar empati kurmada ben-merkezci davranıştan uzaklaşmanın önemini vurgularlar. Bu arada bazı araştırmacılar -örneğin Ford 1979- empatiyi, “ben-merkezcilikten uzak davranış” olarak tanımlamaktadırlar. Ford’a göre üç tür ben-merkezcilik vardır;

- a) Görsel/uzaysal ben-merkezcilik
- b) Bilişsel ben-merkezcilik
- c) Duygusal ben-merkezcilik

Söz konusu ben-merkezcilik türlerine sahip olanlar, nesnelere ve başka insanlara ilişkin gerçekleri fark etmede, diğer insanların rolüne girmede güçlük çekerler. Böyle olunca da diğer insanların bakış açılarını, neler düşündüklerini ve hissettiklerini anlayamazlar.⁶⁸

⁶⁵ ŞENTÜRK, H., **Din Psikolojisi**, Tuğra Matbaası, Isparta, 2008, s.84; YÖRÜKOĞLU, A., **Çocuk Ruh Sağlığı**, Ankara, 1979, s.10.

⁶⁶ FROMM, E., **Erdem ve Mutluluk**, Çev: Dr. Ayda Yörük, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1994, s.158.

⁶⁷ DÖKMEN, Ü., **İletişim Çatışmaları ve Empati**, Sistem Yay., İstanbul, 1996, s.142.

⁶⁸ FORD, M:E., **The consturt validity of egocentrism**, Psychological Bulletin, 86 (6), 1979, s.1169-1188; DÖKMEN, Ü., **a.g.e.**, 1996, s142-143.

1.2.4. Empatik Becerinin Gelişmesi

Empatik eğilimin oluşması konusunda farklı iki görüş bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, insanların eğitim yoluyla empatik eğilim kazandıklarını savunan görüş, diğeri ise insanların empatik eğilime doğuştan sahip oldukları görüşüdür.

Bebekler dünyaya gelmeleriyle birlikte diğerlerinin duygularına ve yüz ifadelerine tepki vermeye başlamaktadırlar. Bu nedenle bebeklerin empati ile ilgili biyolojik bir eğilimle doğmuş olabilecekleri görüşü oldukça yaygındır.⁶⁹

Okul öncesi dönemdeki çocukların empati kurup kuramayacakları sorusuna ise farklı yaklaşımlar farklı yanıtlar vermektedir. Piaget'nin bilişsel gelişim teorisini temel alan yaklaşıma göre, empatik tepki verebilmek için belirli bir bilişsel akıl yürütme yeteneğine sahip olmak gerekmektedir.⁷⁰ Benmerkezci düşünce tarzı, işlem öncesi dönemin tipik özelliği olduğundan, bu dönem çocukları olaylara başkasının bakış açısından bakabilme ya da başkasının duygularını ve gereksinimlerini fark edebilme kapasitesine sahip değildir. Çocukların bir başkasının bakış açısını anlayabilmeleri için somut işlemsel döneme geçmiş olmaları gerekir. Dolayısıyla gelişimsel bakış açısı, okul öncesi dönemdeki çocukların empatik beceriye sahip olamayacağını savunmaktadır.⁷¹

Son yıllarda daha çok kabul gören bir diğer yaklaşıma göre ise, bebek kendisi ve diğerleri arasında net bir ayırım yapamadığından karşıdaki kişinin yaşadığı rahatsızlığı sanki kendi rahatsızlığı imiş gibi algılamakta ve kendini rahatlatmaya yönelik tepkiler vermektedir. Bu dönemde verilen tepkiler, niyetlenilmemiş ve otomatik olduğundan, gerçek empatik tepkiler değildir. Bir-iki yaşlarında çocuklar, ben ve diğeri ayırımını yapmaya başladıklarında artık rahatsızlık yaşayanın kendileri

⁶⁹ POOLE, C, MİLER S.A., CHURCH, E.B., **How empathy develops: Effective responses to children help set the foundation for empathy 0 to 2 "Why is she crying?"**. Early Childhood Today 20: (2005), 21-25; KAHRAMAN, H. ve AKGÜN, S., **Empati Becerileri Eğitiminin Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Empati Becerilerine ve Sorun Davranışlarına Etkisi**, Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi : 15 (1) 2008, s.15-23

⁷⁰ STRAYER J., Affective and cognitive perspectives on empathy. Empathy and Its Development, (1987); EISENBERG, N., ve STRAYER, L., (ed) Cambridge University Press: Cambridge., s: 218-244; KAHRAMAN, H. ve AKGÜN, S., **Empati Becerileri Eğitiminin Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Empati Becerilerine ve Sorun Davranışlarına Etkisi**, Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi : 15 (1) 2008, s.15-23

⁷¹ KAHRAMAN, H. ve AKGÜN, S., **Empati Becerileri Eğitiminin Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Empati Becerilerine ve Sorun Davranışlarına Etkisi**, Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi : 15 (1) 2008, s.15-23

değil, karşısındaki kişi olduğunu kavramakta o kişi için üzülebilmekte ve o kişiyi rahatlatmaya çalışmaktadır. Piaget'nin aksine bu görüş, çocukların iki yaşlarından itibaren empatik tepkiler sergilemeye başladıklarını ve yaşla birlikte empati becerilerinin giderek geliştiğini vurgulamaktadır.⁷²

Ahlak gelişimini inceleyen Kohlberg'e göre, gelişim evrelerinde rol alma, yani bir başkasına kendisi imiş gibi tepki göstermek ve kendi davranışına da bir başkası gibi tepki verebilmek önemlidir. Empatik tepkiler de bir bakıma ahlaki yansıtma olarak kabul edilebilir. Kohlberg, bir başkasının yerini alabilme yeteneğinin altı yaşından itibaren gelişmeye başladığını ve bu yeteneğin gelişmesinin ahlaki yargının gelişmesinde önemli olduğunu belirtmektedir. Çünkü ahlaki yargı, bireyin başkalarının haklarını kendi hakları ile karşılaştırmasıdır ki bu da rol alma yeteneğini gerektirir.⁷³

Kişiliğin bir parçası olarak kalıtsal yolla doğuştan getirilen empatik eğilim, uygun çevresel koşulların oluşturulmasıyla geliştirilebilmektedir. Bunun yolu da kişilere formal veya informal kanallarla empati eğitiminin verilmesidir. Bu yolla bireylerin empati kurma becerilerinin bir ölçüde artacağı, bu gelişmeye paralel olarak bireylerin iletişim çatışmaları ile kaygı düzeylerinde bir miktar azalmanın gözlenebileceği düşünülebilir.⁷⁴

1.2.5. Aşamalı Empati Sınıflaması

Empati kurma, "ya hep ya hiç" sorunu değildir. Empatik tepkiler "tamamen başarılı veya tamamen başarısız" olarak da iki grupta toplanamaz. Kuşkusuz değişik kişiler, farklı zaman ve ortamlarda değişik nitelikte tepkiler ortaya koyacaklardır. Bu düşünceden hareketle bazı araştırmacılar empatik tepkileri, başarısızdan başarılıya doğru veya başka bir deyişle etkisizden etkiliye doğru olmak üzere sıralamaya çalışmışlardır. Empatik tepkilerin bu şekilde ardışık basamaklar şeklinde sıralanması kuşkusuz çeşitli yararlar sağlamaktadır. "Eğer elde iyi tanımlanmış empati basamakları bulunursa, bu basamaklara bakılarak, kişilerarası gözlenebilen empatik iletişimler daha rahat

⁷² KAHRAMAN, H. ve AKGÜN, S., **a.g.e.**, s. 15-23.

⁷³ AKKOYUN, F., **Empatik Eğilim ve Ahlaki Yargı**, Psikoloji Dergisi, 6(21): 91 -97, 1987, s.91.

⁷⁴ ÇİMER, Ö., **Çeşitli Meslek Gruplarında Çalışan Kişilerin Empatik Eğilimleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya., 1998, s.27.

değerlendirilebilir. İkincisi, mevcut empati basamaklarından yararlanarak, kişilere empati eğitimi vermek ve bu eğitimin sonuçlarını değerlendirmek mümkün olur.⁷⁵

Dökmen'nin, 1988 yılında ortaya koyduğu Aşamalı Empati Sınıflaması'na göre, üç temel empati basamağı vardır. Bu basamaklar; Onlar Basamağı, Ben Basamağı ve Sen Basamağıdır.

Bu basamaklardan her birisi de kendi içinde “düşünce” ve “duygu” olmak üzere iki alt basamaktan oluşmaktadır.

		Sen Basamağı	Senin sorunların karşısında sen ne düşünüyor ve ne hissediyorsun.
	Ben Basamağı	Senin sorunların karşısında ben ne düşünüyorum ve ne hissediyorum.	
Onlar Basamağı	Senin sorunların karşısında onlar (toplum) ne düşünüyor ve ne hissediyor.		

Çizelge 1.1. Aşamalı Empati Sınıflaması⁷⁶

Onlar Basamağı: Bu basamakta tepki veren bir kişi, karşısındaki kişinin kendisine anlattığı sorun üzerinde düşünmez, sorun sahibinin duygu ve düşüncelerine dikkat etmez, bu soruna ilişkin olarak kendi duygu ve düşüncelerinden bahsetmez. Sorunu dinleyen kişi, sorun sahibine öyle bir geribildirim verir ki bu geri bildirim o ortamda bulunmayan üçüncü şahısların (toplumun) görüşlerini dile getirmektedir. Örneğin, parasını israf ettiği için yakınan bir kişiye “ayağını yorgana göre uzat” dersem, onlar basamağına uygun empatik tepki vermiş olurur.

Ben basamağı: Bu basamakta empatik tepki veren kişi ben-merkezcidir, sorun sahibini eleştirir, ona akıl verir, kişiyi sorunlarıyla baş başa bırakır. Örneğin, dinlediği sorun karşısında “üzüldüm, aynı dert bende de var ” der ve böylece sorun sahibini sorunuyla yüzüstü bırakır.

⁷⁵ DÖKMEN, Ü., (1988) "Empatinin Yeni Bir Modele Dayandırılarak Ölçülmesi ve Psikodrama ile Geliştirilmesi" A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 1-2, s. 155-190.

⁷⁶ DÖKMEN, Ü., 1996, a.g.e., s.153.

Sen Basamağı: Bu basamakta empatik tepki veren bir kişi, kendisine sorununu ileten kişinin rolüne girer, olaylara o kişinin bakış açısıyla bakar. Yani kendisine iletilen sorun karşısında, toplumun ya da kendisinin düşüncelerini dile getiremez, doğrudan doğruya karşısındaki kişinin duyguları ve düşünceleri üzerinde odaklaşarak, o kişinin ne düşündüğünü ve hissettiğini anlamaya çalışır.

Dökmen üç temel empati basamağını kapsayacak şekilde on altı basamak oluşturmuştur.

1. Senin problemin karşısında başkaları ne düşünür, ne hisseder: Bu basamakta empati kurmaya çalışan kişi, birtakım genellemeler yapar, felsefi görüşlere, atasözlerine başvurabilir. Sorunu anlatan kişiyi toplumun değer yargıları açısından eleştirir.
2. Eleştiri: Dinleyen kişi, sorununu anlatan kişiyi kendi görüşleri açısından eleştirir, yargılar.
3. Akıl Verme: Karşısındakilere akıl verir, ona ne yapması gerektiğini söyler.
4. Teşhis: Kendisine anlatılan soruna ya da sorunu anlatan kişiye teşhis koyar; örneğin “sen bunu kendine fazla dert ediyorsun” der.
5. Bende de var: Kendisine anlatılan sorunun benzerinin kendisinde de bulunduğunu söyler.
6. Benim duygularım: Dinlediği sorun karşısında kendi duygularını sözle ya da davranışla ifade eder; örneğin “üzüldüm” ya da “sevindim” der.
7. Destekleme: Karşısındakilerin sözlerini tekrarlamadan onu anladığını, onu desteklediğini belirtir.
8. Soruna eğilme: Kendisine anlatılan soruna eğilir, sorunu irdeler, konuya ilişkin sorular sorar.
9. Tekrarlama: Kendisine anlatılan sorunu, gerektiğinde sorunu anlatan kişinin kullandığı bazı kelimelere de yer vererek özetler; yani dinlediği mesajı kaynağına yansıtmış olur.
10. Derin duyguları anlama: Bu basamakta empati kuran kişi, kendisini empati kurduğu kişinin yerine koyarak, onun açıkça ifade ettiği ya da etmediği tüm duygularını ve onlara eşlik eden düşüncelerini fark eder ve bu durumu ona ifade eder.

Yukarıdaki basamaklardan;

1. Basamak	= Onlar Basamağına
2 - 3 - 4 - 5 - 6. Basamaklar	= Ben Basamağına
7 - 8 - 9 - 10. Basamaklar	= Sen Basamağına ilişkindir. ⁷⁷

1.3. DİN ve EMPATİ İLİŞKİSİ

1.3.1. Fark Etme ve Önemi

İnsanların en belirgin özelliklerinden biri de toplum hayatı yaşamalarıdır. Sosyal hayat insan için bir çeşit mecburiyettir. Çünkü insanlar yalnız başına yaşayabilecek güçte değildirler.⁷⁸ Ayrıca hiçbir canlı dış dünyayı fark etmeden de

⁷⁷ DÖKMEN, Ü., a.g.e., s.153-155.

⁷⁸ GÜNGÖR, E., *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000, s.99.

yaşayamaz. En gelişmiş canlı türü olan insanın da yaşamını sürdürebilmesi için, dış dünyayı fark etmesi gerekir.⁷⁹

Fark etme, bir bilinçlilik halidir. Bilinç, bir fark etme sürecidir⁸⁰ ve insanın gerek kendi içinde, gerekse dışında meydana gelip de kendisi tarafından fark edilen değişimlerdir.⁸¹

Farkına varmak, diğer bir ifadeyle bilinç alanını genişletmek, varoluşçu psikolojinin yanı sıra, çeşitli felsefi yaklaşımlarda, dinsel öğretilerde önemli kavramlardan birisidir. Örneğin Budizm’de nirvanaya, Tasavvuf’ta fenafillâh mertebesine giden yolda, farkına varma önemlidir.⁸²

İnsanın bir uyarcıyı fark edebilmesi için; onu zihninde tanımlaması, ona karşı heyecan duyması ve son olarak da onunla iletişim kurması gerekmektedir. Her insan, dört grupta toplayabileceğimiz şeyleri fark etme kapasitesine sahiptir. Kişi,

1. Dış dünyanın –nesnelerin, olayların, canlıların- farkına varabilir,
2. Kendi iç dünyasının –fizyolojik tepkilerinin, duygularının, düşüncelerinin, isteklerinin- farkına varabilir,
3. Diğer insanların (ötekilerin) iç dünyalarının farkına varabilir; yani empati kurabilir,
4. Evrendeki bütünlüğün farkına varabilir.⁸³

Farkına varma, bir bilişsel ve duyuşsal etkinliktir; bir farkına varma işlemi tamamlandığında, bir takım yeni zihinsel şemalar oluştururuz. Yani şema oluşturmak, bilinç alanının genişlemesi anlamına gelir. Farkına varma yoluyla, kendimize, çevremize ve evrene ilişkin bilinçlilik düzeyimizde artma olur; bilinç alanımız genişler.⁸⁴

Diğer canlılardan farklı olarak kendi iç dünyasını ve diğer insanların iç dünyalarını fark etme potansiyeline sahip insan, bu sayede hem kendi nefsi ile hem de diğer insanlarla iletişim kurma şansına sahip olur.

⁷⁹ DÖKMEN, Ü., **Varolmak, Gelişmek, Uzlaşmak**, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.131.

⁸⁰ DÖKMEN, Ü., **a.g.e.**, 2001, s.123.

⁸¹ GÜNGÖR, E., **a.g.e.**, 2000, s. 56.

⁸² DÖKMEN, Ü., **a.g.e.**, 2001, s.132-133.

⁸³ DÖKMEN, Ü., **a.g.e.**, 2001, s.126.

⁸⁴ DÖKMEN, Ü., **a.g.e.**, 2001, s.125.

İnsan, kendini fark ederek kendiyle iletişime girdiğinde ahlaklı davranmayı öğrenir. Çünkü, ancak bu sayede insan “nefs muhasebesi” yaparak kendini kontrol edebilir; her fırsatta içe-bakış yoluyla benliğini kontrol ederek, yaptığı hareketlerin ve kafasındaki fikirlerin ahlaka uygun olup olmadığını düşünür.⁸⁵

İnsan, diğer insanların iç dünyalarını fark ettiğinde, yani onlarla empati kurduğunda ise hem kendi yaşamını anlamlı kılar, hem de karşısındaki insanın ruh dünyasına girip onu daha iyi anlar. Böylelikle sosyal hayatta iletişim hataları yapmanın önüne geçer.

1.3.2. Dini Duyguların Empatik Davranışla ilişkisi

Psikolojide ‘duygular’ ve ‘davranışlar’ önemli bir yere sahiptir ve hangisinin diğerini etkilediği önemli bir tartışma konusudur. Acaba duygularımız mı davranışlarımızı etkiler; yoksa davranışlarımız mı duygularımızı etkiler? Bu sorununun cevabı her ikisi de birbirini etkiler şeklinde verilmiştir.

Örneğin duygusal olarak kendimizi ‘mutsuz’ hissediyorsak ağlama davranışı göstermemiz gayet normaldir; yani duygularımız davranışımızı etkilemiştir. Bunun tam tersi de mümkündür; ‘mutsuz’ olduğumuzda bizi mutlu edecek, rahatlatacak davranışları yaptığımızda, mesela neşeli bir film seyrettiğimizde ya da neşeli bir şarkı söylediğimizde mutsuzluğumuzun azaldığını, kendimizi daha rahat hissetmeye başladığımızı görürüz. Yani yaptığımız davranışlar da mevcut duygularımızı etkileme gücüne sahiptir.

Buna göre dini değerlerle empatik davranış sergileme arasında karşılıklı ve doğru orantılı bir etkileşimden bahsedilebilir.⁸⁶

Empatik yaklaşım sergileme, bir erdem olduğu için böyle bir davranış sergileme motivasyonunda, belki de en etkin rolü oynayacak olan dini kaynaklı değerlerdir. Yani kişinin dini değerleri yükseldikçe, bu onu empati kurmaya zorlayacaktır. Ama bununla birlikte önemli bir konu da şudur ki; kişi empati kurdukça dini değerleri daha da içselleşecek ve güçlenecektir.

⁸⁵ GÜNGÖR, E., a.g.e., 2000, s. 64.

⁸⁶ AĞIRMAN, C., **İdeal Bir Davranış Biçimi Olarak ‘Empati’ ve Hadislerde ‘Empati’ Örnekleri**, C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, X/2, Sivas, 2006, s.28

İçselleştirilen bu dini değerler, kişiyi bencillikten, şahsi ve maddi menfaatten, kin ve intikam, kıskançlık ve düşmanlıktan alıkoyup kardeşlik, sevgi, merhamet ve hoşgörü duygularını harekete geçirecek, kişiyi empatik davranışa sevk edecek; böylece karşı tarafı anlamaya ve sonuçta sergilediği davranışın sağlıklı olmasına katkı sağlayacaktır.⁸⁷

Kişi empatik davrandıkça ve diğer insanların iç dünyalarını anladıkça yeni bilişsel şemalar oluşturacak, yani bilinçlenecektir. Örneğin bazı yazarlar adalet duygusunun gelişmesini empatiye bağlarlar. Onlara göre, adalet duygusu insanın kendisiyle başkaları arasındaki bir mukayeseden veya insanın kendisini başkasının yerine koymasından doğar. Birine karşılık haksızlık yapıldı mı, kendimizi onun yerine koyarak haksızlığın verdiği ızdırabı duyabiliriz.⁸⁸ Bu içsel yaşantı adalet duygusunu besler. Görüldüğü gibi, aslında empati kurmak, bir yönüyle insanın sosyal ve dini değerlerinin beslenmesine kaynak oluyor.

1.3.3. İslam Dininde İbadetler ve Empati

Kulun, Allah’a karşı sevgi, saygı ve şükran duygularıyla bağlılıklarının ifadesi olan davranışlara ibadet denir. İslam dininde dua, namaz, oruç gibi bedenle; zekât, sadaka ve kurban gibi malla, ekonomik imkânlarla; bir de hac gibi hem beden, hem ekonomik imkânlarla ilgili ibadetler vardır.⁸⁹

İbadetlerin; maddi ve manevi temizlik sağlaması, kişiyi disipline etmesi, bencillikten uzaklaştırması, sosyalleşmeyi sağlaması, hasbiliği, fedakârlığı ve cömertliği arttırması, sabır, sebat ve metanet kazandırması, beden ve ruh sağlığını koruması, insanı kötülüklerden uzaklaştırması ve sağlam bir kişilik kazandırması gibi fonksiyonları vardır.⁹⁰

Bununla birlikte İslam dininde ibadetlerin en önemli fonksiyonlarından biri de kişiyi empatik davranmaya motive etmesidir.

⁸⁷ AĞIRMAN, C., a.g.e., s.28.

⁸⁸ GÜNGÖR, E., a.g.e., 2000, s.106.

⁸⁹ ŞENTÜRK, H., **İslami Hayatın Psikolojik Temelleri**, Tuğra Matbaası, Isparta, 2008, s.47.

⁹⁰ ŞENTÜRK, H., **Din Psikolojisi**, Tuğra Matbaası, Isparta, 2008, s.139-148.

Kur'an-ı Kerim'de, bazı sorumlulukların yerine getirilmesinde harekete geçme motivasyonu olarak bizatihi empati kurulması tavsiye edilmektedir. Çünkü bazı duygu ve değerler, sözle değil, yaşanarak kazanılır. Aç insanların halini tok olanlar, isteseler de tam olarak anlayamazlar; anlayamadıkları için de üzerlerine düşen dini, ahlaki ve vicdani görevlerini eksiksiz olarak yerine getiremezler. Bu gerçeklerin sonucunda İslamiyet'te ibadet yoluyla empati eğitiminin yapıldığını söylemek isabetli olur.⁹¹

1.3.3.1. Namaz ve Empati

Namazın, sosyal hayatın yapı ve işleyişi üzerinde birtakım etkileri söz konusudur. Bu noktada günlük namazların camide kılınması, teravih, cuma ve bayram gibi toplu halde kılınan namazlar, öncelikle müminlerin Allah'ın huzurunda toplu halde bulunmanın mazhariyetini, bu dini tecrübeleri kolektif bir şuur ve heyecanla yaşamalarını sağlarken; fertler arasında iletişim, samimiyet, sevgi ve bağlılıkları güçlendiren bir sosyal fonksiyon icra ederler. Müslümanlar bu sayede birbirleriyle konuşur, dertleşir, yardımlaşır; böylece bireysel veya sosyal problemleri çözmenin ortamı oluşur.⁹²

Dinimizde özellikle cemaatle namaz kılmanın teşvik edilmesi aynı zamanda namaz ibadeti yoluyla müslümanın diğer müslümanlarla empati kurmalarının da teşvik edilmesi anlamına gelir.

Bu bir farkına varmadır; farkına varmak o şeyi kendimizden ayrı bir varlık halinde inceleyebilmek demektir.⁹³ Herkes tek ve yalnız namaz kılsaydı diğer müslümanların farkına varamayacak, empati kuramayacak, iletişime giremeyecek ve bunun sonucunda da cemaat bilinci oluşamayacaktı. Çünkü bir şeyi, bir şeyleri fark etmeden var olamayız, fark etmeden iletişim kuramayız, fark etmeden gelişemeyiz.⁹⁴ Müslüman, zengini fakiriyle, yöneteni yönetileniyle, genci yaşlısıyla bir tarağın dişlileri gibi aynı safta yer aldığı anda Allah'ın karşısında herkesin eşit olduğunun bilinciyle namazını tamamlar. Namaz öncesinde ve sonrasında bir araya gelen

⁹¹ AĞIRMAN, C., a.g.e., s.30.

⁹² ŞENTÜRK, H., *İslami Hayatın Psikolojik Temelleri*, Tuğra Matbaası, Isparta, 2008, s.55-56.

⁹³ GÜNGÖR E., a.g.e., s.63.

⁹⁴ DÖKMEN, Ü., a.g.e., 2001, s.125-131.

müslümanlar birbirleriyle iletişime girer, birbirlerini daha yakından anlamak için empati kurar ve böylece samimiyetlerini ve dini şuurlarını arttıırırlar. Görüldüğü üzere cemaatle kılınan namaz ibadeti empatik davranışa kapılar açar.

1.3.3.2. Oruç ve Empati

Riya ve gösterişe elverişli olmayan, daha samimi ve ihlâslı bir dini davranış olan oruç, Allah'ın indinde ayrıcılığa sahip bir ibadettir.⁹⁵

Gündelik hayatta insan, çoğu zaman kendi sıkıntılarına, kaygılarına ve ihtiyaçlarına odaklandığı için, başkalarını düşünemez hale gelebilmektedir. Oysa sosyal hayat, ilişkilerden örölü bir yapı arz eder. Bu yapının devamlılığı ve sıhhati için bazen bakışları bu sabit noktalardan çevirmek gerekir. Yanı başımızda yaşayan, yada aynı mahalleyi, şehri, ülkeyi ve hatta dünyayı paylaştığımız insanların ne halde olduklarını, ihtiyaçlarını, korkularını, acılarını bilmek ve el uzatmak insanî bir görevdir. Bu görevi yerine getirmek için de açık bir göz, duyabilen bir kulak, anlayabilen bir kafa ve hissedebilen bir kalbe ihtiyaç vardır. Bunlar empatiyi ortaya çıkarıp geliştirdiği gibi, empati de bu organların, işlevlerini lâıyıkıyla yerine getirmelerine yardımcı olmaktadır. Kısacası empati ile bu organların arasında sürekli işleyen döngüsel bir ilişki söz konusudur.⁹⁶

Oruç, bütün bir hayatını en seçkin ve lüks yemeklerle devam ettiren, hayatında hiç aç-susuz kalmayan, açlığın sıkıntısını hiç hissetmeyen, hatta belki açlığın nasıl bir şey olduğunu bile bilmeyen zengine, zamanın belirli günlerinde aç-susuz bırakmak suretiyle bizzat yaşayarak açlığın ve susuzluğun ne manaya geldiğini öğretir. Adeta bir empati dersi verir; böylelikle zengin, fakirin durumunu anlayacak, aç-susuz kalmanın insana ne kadar zor geldiğini idrak edecek ve muhtacın yardımına koşacaktır. Bu şekildeki bir açlık (oruç), her türlü maddî imkâna sahip olan zenginlerin, fakru zaruret içinde olan kişilerin durumlarını anlamalarına, dolayısıyla onlara karşı olan tutum ve davranışlarının değişmesine, semahat hislerinin coşmasına, yardım etme duygusunun kabarmasına vesile olur. Zenginler bu davranışları sergilemeye koyulunca, fakir de boş durmayacak o da empati kuracak;

⁹⁵ ŞENTÜRK, H., a.g.e., 2008, s.58.

⁹⁶ ALTUN, M., **İslam Eğitim Geleneğinin Temel Kayaklarında Empatik Yaklaşım**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

zengine karşı olan haset ve kin gibi olumsuz duygularını izale edip, zengine karşı olumlu duygular beslemeye başlayacak, belki de, bu iki sınıf arasındaki çatışmalar sona erecektir.⁹⁷

Sonuç olarak; ancak aç durulduğu zaman açın, susuz durulduğu zaman da susuzun hali anlaşılır. Oruç ibadeti sayesinde "Komşusu aç iken kendisi tok yatan bizden değildir."⁹⁸ anlayışı içinde hareket eden zengin, fakirle empati kurduğunda, fakir de zenginle empati kuracak, böylelikle birbirlerini daha iyi anlama fırsatı yakalanacaktır.

Herhangi bir sebeple oruç tutamayan, yani empati kurmada kendisini destekleyecek bu faaliyetten (durumdan) mahrum kalan kişinin, yine empati ile ilişkili olan bir davranışla, yani yardım davranışının bir türü olan "fitre" verme ile bu olumsuz durumu giderebilmesi; orucun farz olduğu Ramazan ayında, maddi durumları müsait olan inananların, fakirlere gene "fitre" olarak bilinen sadakayı vermeleri; yine aynı şekilde, eş, dost, akraba ve yardıma muhtaç kişileri iftar sofralarına davet etmeleri, empatik bir ibadet olan orucu destekleyen ve bu ibadetin amacına ulaşması noktasında yardım eden önemli diğergamlık örnekleridir.⁹⁹

1.3.3.3. Zekât ve Empati

Zekât bir köprüdür. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) 'Zekât, İslâm'ın köprüsüdür' buyurmuş ve sosyal hayattaki tabii farklılaşmanın, zekât gibi bir köprüyle tabii bir çizgide birleşeceğine işaret etmiştir. Zira zekât, zengini fakire, fakiri de zengine yaklaştıran önemli bir ibadettir. Çünkü İslâm, 'Sen çalış ben yiyeyim' veya 'Ben tok olduktan sonra başkası açlıktan ölse bana ne' gibi bencil anlayışları temelinden reddetmek suretiyle toplumun alt ve üst tabakası arasında doğabilecek olumsuzlukların önünü, daha işin başındayken almakta ve üst tabakanın şefkatli tavırlarına alt tabakadan saygı ve muhabbetle mukabelenin doğabileceği zemini göstermektedir.¹⁰⁰

⁹⁷ KOMİSYON., *Bir Müslümanın Yol Haritası*, Işık Yayınları, İzmir, 2006, s.437.

⁹⁸ AHMED B. HANBEL, 1/55.

⁹⁹ ALTUN, M., *a.g.e.*, 2006, s.93.

¹⁰⁰ KOMİSYON., *a.g.e.*, 2006, s.480.

Zekât, zengin ile fakir arasındaki farklılaşmayı en az seviyeye indiren dinamik bir formüldür. Zekat ibadeti, zenginin fakirle empati kurmasına zengini motive eder. Empatinin varlığı da yardımlaşmayı artırır; yapılan araştırmalara göre yardıma ihtiyacı olan kişilerle empati kuranlar, kurmayanlara göre daha fazla yardım etmektedir.¹⁰¹ Empatiyle hareket edip yardımda bulunmaya karar veren zengin, yine empatik bir tavırla bu kararını uygulamaya koyar, kişiyi incitmeden yardımda bulunur; kendileriyle empati kurulan fakirler de ilk olarak anlaşıldıklarını, önemsendiklerini hissederek rahatlar sonra fakirler de zenginlerle empati kurarak olumsuz duygulardan kurtulurlar.

1.3.3.4. Hac ve Empati

İslam'da hac ibadeti, diğer ibadetlere göre daha kompleks, daha kapsamlı ve çok yönlü, bu sebeple de daha zor bir ibadettir. Nitekim yaklaşık olarak on beş veya yirmi günlük bir zaman dilimi içerisinde ifa edilen bu ibadet, namaz, oruç, sadaka, kurban, dua, telbiye, zikir, tövbe ve istiğfar gibi pek çok ibadeti ve fonksiyonlarını bünyesinde taşımaktadır.¹⁰²

Safa ile Merve arasında yedi şavt olarak hızlıca veya koşarcasına yürümek anlamına gelen sa'y,¹⁰³ hac ibadetinin bütünü içinde yapılması gerekli olan bir ibadettir.

Hadislerde anlatıldığına göre Hz. Hacer, yanlarındaki su tükenince susuz kalmış, henüz süt emen çocuğunu da doyuramaz olmuştu. Uzaklardan gelip geçen birini görürüm diye Safa tepesine çıkıp etrafa baktı, düze inince koşuyor, tırmanırken yavaşlıyordu, yedinci çıkışında Merve'ye gelmişti, bir ses işitti, dönüp baktığında İsmail'in bulunduğu yerden su çıktığını gördü; işte bu Zemzem'di.¹⁰⁴

Hacda sa'y ibadetini yapan kişi Hz. Hacer'le empati kurar. Kişi zor bir durum yaşadığında Allah'ın rahmetinin ve yardımının gecikmeyeceğini anlar. Hacılar

¹⁰¹ DÖKMEN, Ü., a.g.e., 1996, s.145.

¹⁰² ŞENTÜRK, H., a.g.e., s.67-68.

¹⁰³ KARAMAN, H., *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul, 1996, s.38-39; ŞENTÜRK H., a.g.e., s.71.

¹⁰⁴ KARAMAN, H., *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul, 1996, s.38-39; ŞENTÜRK H., a.g.e., s.72.

Mina’da şeytan taşlarken ve kurban keserken bu kez de Hz. İbrahim ve Hz. İsmail ile empati kurarlar; bu yolda gösterdikleri fedakarlıkları ve onları engellemek için önlerine çıkan şeytana kanmayışlarını iç dünyalarında yaşarlar.

Hac, bütün İslam dünyasından inananların dil, renk, soy ve coğrafi bölge farklılıklarına rağmen, aynı amaç için bir araya gelmelerine ve böylece kolektif bilincin oluşumuna imkân veren evrensel bir olaydır. Müslümanlar arası etkileşim ve iletişim için yıllık bir fırsattır.¹⁰⁵ İletişimin olduğu yerde de empati kurulmaması imkansızdır. İşte hac ibadeti de tüm dünya müslümanlarının birbirlerini fark ettikleri, birbirleriyle empati kurdukları ve din kardeşliğiyle bilinçlendikleri, evrensel boyutta empatinin kurulduğu bir ibadettir.

1.3.3.5. Kurban ve Empati

Kurban bir ibadet olarak, Allah’a itaat, sevgi, saygı, bağlılık ve teslimiyetin bir ifadesidir. Kişi kurban ibadetinde Hz. İbrahim ile empati kurar; Allah’a itaatteki ve teslimiyetteki sırrı anlar, Allah yolunda canın da cananın da feda edilebileceği şuuruna erer.

Kurbanın psikolojik fonksiyonlarından biri de mümine ölümü hatırlatmasıdır. Kurban kesen kişi, bir noktada ölüm olayıyla yüz yüze gelmektedir.¹⁰⁶ Yaşayan bir canlının yaşamını bitirmesi ve ölmesi kişiyi ölüme ve ölüm sonrasına hazırlar. Kişi günlük hayatın hengâmesinde unuttuğu ölümün bir kez daha farkına varır; kendi ölümüyle empati kurar ve böylelikle kendine ve yaşantısına çekidüzen verir.

Kurban ibadetinde kurbanlık hayvanla da empati kurarız; çünkü o hayvan çok korumasızdır ve çok zor bir durum yaşamaktadır. Onun daha fazla acı çekmesine gönlümüz razı değildir. Nitekim Peygamberimiz (s.a.v.), ashabına, “Allah Teâlâ her şeyin güzel yapılmasını emretti. (Savaşta) bile öldürdüğünüzde işkence yapmadan öldürünüz. Hatta biriniz bir hayvanı boğazlarken bile bıçağını iyice bilesin ki hayvan

¹⁰⁵ BAYYİĞİT, M., **Türkiye’de Hac Olayı**, TDV Yayınları, Ankara, 1998, s.18.

¹⁰⁶ ŞENTÜRK H., **a.g.e.**, 2008, s.82.

can verirken fazla eziyet çekmesin.”¹⁰⁷ Diye tembihte bulunurken aynı zamanda empatik davranmayı tavsiye etmiştir.

Aynı zamanda kurban bir bayramdır ve bayram ise eş, dost ve akrabaların, zengin ile fakirin kaynaşması ve bütünleşmesidir. Kurban Bayramı, bir iletişim, bir empati bayramıdır.

1.3.4. Hz. Peygamberin (s.a.v.) Yaşantısında Empati

İslam Dini açısından, en güzel örnek Hz. Muhammed (s.a.v.)’dir. En güzel ahlak O’nun (s.a.v.) ahlakıdır. O (s.a.v.) nasıl yaşanması gerektiğini davranışlarıyla tüm insanlığa öğretendir. O (s.a.v.) tüm insanlığın yaşantısında vazgeçilmez bir rehberdir.

İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.) empatik bir hayat yaşamış ve tüm hayatında empatinin örneklerini vermiştir.

Peygamber Efendimizin (s.a.v.) bazı söz ve davranışlarında öne çıkan empati örnekleri şu şekildedir:

“Sizden biriniz, kendisi için arzu ettiğini kardeşi için de arzu etmedikçe iman etmiş olmaz.”¹⁰⁸

Sizden biriniz, kendisi için istediğini, kardeşi için de isteyecek; kendisi için istemediğini kardeşi için de istemeyecek anlamlarına gelen bu ifade, herhangi bir birey veya bireylere karşı sergilenecek davranışın, karşı taraftan bakılarak belirlenip sergilemesini ön görmektedir. Bu da bugünkü deyimiyle empati kurmaktan başka bir şey değildir.¹⁰⁹ İnsanın kendi nefsi için sevip istediğini, başkası için de sevip istemesi zaten empatinin özüdür. Bunun sağlanması ilişkilerin bencillik üzerine değil, karşılıklı mütekabiliyet üzerine kurulmasını sağlayacaktır. Muhatabın bazı davranış ve tutumlarının doğru okunmasına kapı aralayacaktır.¹¹⁰

¹⁰⁷ MÜSLİM, Sayd 57; EBU DAVUD, Edahi 11; TİRMİZİ, Diyat 14; NESAI, Dahaya 22, 26, 27; İBN MACE, Zebaih 3.

¹⁰⁸ TİRMİZİ, Zühd 2; İBNİ MACE, Zühd 24.

¹⁰⁹ AĞIRMAN, C., a.g.e., s.29.

¹¹⁰ YILDIRIM, M, E., *İnsani İlişkilerde İlahi Ölçü*, Kalem Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.142.

Empatiyi doğru kurabilen insan, kendisinin hoşlanmadığı şeylerden başkalarının hoşlanmayacağını bilir, hareketlerini kontrol edebildiği gibi; başkalarını da doğru tanımlar. Ama bunu yapamayan, empatiyi hayatında bir ilke olarak kabullenemeyen hep dış dünyayı seyreder, kendi hareketlerine bakmaz, İnananları eleştirir ve görmek istemediği yığınla davranışı yapar durur.¹¹¹

Sonuç olarak bu hadis, insani ilişkilerde empati kurmanın kamil müminin bir özelliği olduğuna dikkat çekiliyor, böylece insanı bencillikten uzaklaştırıp, diğergamlığa güdüyor ve imanlı kişilerin aynı zamanda empatik kişiler olması gerektiğini vurguluyor.

İslam, iman şuuruyla Allah’a karşı saygılı hale getirdiği fertlere emir ve yasaklarını bildirir. Emirlerin ehemmiyetini, yasakların da tehlike ve kötülüğünü kalp ve kafalara ikna ile iyice yerleştirir.¹¹² Bunu yaparken de empatiyi bir eğitim metodu olarak kullanır:

Bir gün Allah Resulü’ne Cüleybib adında bir genç gelerek, *“zina için bana izin ver, çünkü tahammül etmem mümkün olmayacak”* dedi. Orada bulunanların reaksiyonu farklı farklı oldu. Huzurdakilerden ayrı bir tavırla kendisine hitap edilip bir haram hususunda izin istenilen Nebi (s.a.v.), o şefkat ve merhamet abidesi peygamber sustu ve bu genci dinledi. Onu yanına çağırdı. Dizini dizine verdi ve oturttu. Sanki cennet kokan nefesiyle büyülüyordu. Gence sordu:

“- Böyle bir şeyin senin ananla yapılmasını ister miydin?”

— Anam babam sana feda olsun ey Allah’ın Resulü, istemezdim.

— Hiçbir insan da anasına böyle bir şey yapılmasını istemez.

— Senin bir kızın olsaydı, ona böyle bir şey yapılmasını ister miydin?

— Canım feda olsun ya Resulallah, istemezdim.

— Hiçbir insan da kızı için böyle bir şey istemez.

¹¹¹ YILDIRIM, M, E., a.g.e., 2004, s.142.

¹¹² KOMİSYON., **Düşünce Kaymaları**, Kaynak Yayınları, İzmir, 1996, s.260.

— *Halanla ya da teyzenle böyle bir şey yapılmasını ister miydin?*

— *Hayır, istemezdim.*

— *Hiç kimse de anasıyla, kızıyla, kız kardeşiyle, teyze ve halasıyla zina edilmesini istemez...*”¹¹³

Peygamberimiz (s.a.v.), genci, zinadan uzaklaştırmak için azarlamıyor, ya da sadece ‘bu haramdır’ deyip onu göndermiyor. Gelişimsel olarak her şeyi sorgulayan ve her şeyin mantığını arayan genci ikna etmeye çalışıyor. Bunun için de gencin empati kurmasını sağlıyor. Sonunda genç ikna oluyor; kendisi için istemediği şeyi başkası için de istemiyor.

Peygamberimiz (s.a.v.) bir başka hadisinde gene empatik olmayı öğütlüyor;

*“Komşusu aç iken, tok yatan kimse bizden değildir.”*¹¹⁴

Hadiste geçen “komşu”, aynı sokağı veya mahalleyi paylaştığımız insanları ifade ettiği gibi, sınıfımızdaki sıra arkadaşımızı, işyerimizdeki mesai arkadaşlarımızı, komşu ülkelerdeki insanları, kısaca kendimiz dışındaki tüm insanları da ifade etmektedir. Ayrıca komşunun, inancı, ırkı, cinsiyeti, yaşı, yaşadığı coğrafya, toplumsal sınıfı ve ekonomik durumuna dair bir kayıt da yoktur. Dolayısıyla, “komşu” olarak dile getirilen kişi veya kişiler, bizim dışımızdaki herhangi birileri olabilir. Yine hadiste geçen “açlık”, herkesçe akla gelen ilk anlamının yanı sıra, bizce daha genel insanî ihtiyaçlardan mahrum olmayı da kastetmektedir. Sevmek ve sevilmek, güven vermek ve güven duymak, yadırganmamak, başkaları tarafından anlaşılma, kabul görmek ve takdir edilmek insanî bazı temel ihtiyaçlardandır. Bu noktalarda doyurulmayan birey, mutlu olamayacağı gibi başkalarını da mutlu edemez. Hadiste belirtilen “yatmak” ise, “vurdumduymaz” bir tavrı ifade etmektedir.

¹¹³ MÜSNED, 5/256, 257.

¹¹⁴ BUHARİ, *Edabü'l-Müfred*, 112.

Her gün yanı başında cereyan eden olaylara karşı kayıtsız kalmak, çevresindeki insanların içinde bulunduğu olumsuzlukları önemsememek ya da görmezden gelmek, onların durumlarını anlamaya çalışmamak, empatik beceriden yoksunluğun en açık göstergeleridir. Buna göre; komşu-açlık-yatmak kelimelerinin söz konusu hadis içindeki konumları ve birbirleriyle olan münasebetleri incelendiğinde, ben-merkezci, diğergamlıktan uzak ve empatiden yoksun bir yaşam biçimi karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir yaşam biçimi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) deyişiyle hakiki mümin olmanın önünde bir engeldir. Görüldüğü üzere, bu hadiste de yaşam biçimi inançla ilişkilendirilmiştir. Şu halde, gerçek anlamda inanmış kişi, nemelazımcılıktan uzak olan, çevresine karşı sorumluluk duyan, bu bilinçle hareket edip insanların içinde bulundukları durumları gözlemleyebilen, kendisini onların yerine koyup, diğergamlıkla hareket edebilen kişidir.¹¹⁵

Yine bir rivayette, Hz. Peygamber'e komşu hakkı sorulunca O, komşu ile münasebetlerde bazı önemli noktaları dile getirdikten sonra sözlerini şöyle tamamlar:

*"... Bir meyve satın alınca ona da hediye et, eğer bunu yapmazsan meyveyi evine (komşuna göstermeden) gizlice taşı. Onu, çocuğun da dışarı götürüp, komşunun çocuğunu gayza atmasın."*¹¹⁶

Hz. Peygamber'deki (s.a.v.) empatik yaklaşımın inceliğini ve derinliğini gösteren bu hadiste tevazu, diğergamlık, empati iç içedir. Özellikle günümüzde, maddi konularda gösteriş ve hırsın revaçta oluşu, yukarıda çizilen davranış biçiminin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Her şeyden önce kişi, sahip olduğu imkânlarla herkesin sahip olmadığının farkında olmalıdır. İmkânları nispetinde sahip olduğu şeyler, başkalarını özendirebilir. Hatta bu özentî, kişileri, meşru olmayan yollarla kazanç sağlamaya itebilir ya da görülen ve arzu edilen şeyleri elde etmeye yönelik bir hırsa sevk edebilir. Hz. Peygamber'in tavsiyesi her ne kadar küçük bir örneğe dayansa da, sonuç itibarıyla toplumsal bir duyarlılığın ifadesidir. Bu duyarlılık, başkalarını düşünmeyi, sahip olunan imkânlarla gösteriş yapmamayı, iyi

¹¹⁵ ALTUN, M., a.g.e., 2006, s.102-103.

¹¹⁶ CANAN, İ., **Kütüp-i Sitte**, (1-18), C.9, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992, s.446.

niyetle dahi olsa sahip olunan bu imkânların teşhirine meydan vermemeyi, kullanımında hassasiyetle hareket etmeyi ifade eder.¹¹⁷

“Sizden biriniz cemaate imam olduğunda hafif kılsın. Çünkü içlerinde zayıf, hasta ve yaşlı olanlar vardır. Eğer kendi kendine kılsa, istediği kadar uzatsın.”¹¹⁸

Cemaatin kimlerden oluştuğu, yani niteliği imamlık yapacak kişiye tavsiye edilen empatik yaklaşımın hareket noktasını teşkil etmektedir. Cemaat içinde yaşlılar, hastalar, yolcular, çocuklu kadınlar, özürlüler ve çocuklar bulunabilir. Namazın uzunluğu ve ağır kılınışı insanlara eziyet verebilir, hatta onları bıktırabilir. Oysa ibadet huzur vermeli ve kişide manevi bir tat bırakabilmelidir. Bu durumda imam, namazı kıldırırken kendisine tabi olanları düşünmeli ve namazı itidalli kıldırmalıdır. Bizzat Hz. Peygamberin de imamlık yaptığında, namazda kendisine uyan çocuklu kadınları düşünerek namazı uzatmadığı bize ulaşan rivayetler arasındadır.¹¹⁹

İşte Hz. Enes'in rivayet ettiği bir hadis ve O'nun empati ile iç içe şefkati:

"Ben namaza duruyor ve onu uzun kılmak istiyorum. Sonra bir çocuk ağlaması duyuyorum. Annesinin ona duyacağı heyecanı bildiğim için hemen namazı hızlı kılıp bitiriyorum.”¹²⁰

Allah Resûlü, namazlarını oldukça uzun kılardı. Bilhassa nafîle namazları, sahabenin bile tâkatini aşacak mahiyette idi. İşte O, böyle bir namaz kılma niyetiyle namaza duruyor, sonra da namaz esnasında bir çocuk ağlaması duyunca, hemen namazı hızlandırıyordu. Çünkü o günlerde kadınlar da Allah Resûlü'nün arkasında namaz kılmak için cemaate iştirak ediyorlardı. Efendimiz, ağlayan çocuğun annesi

¹¹⁷ ALTUN, M., a.g.e., 2006, s.103-104.

¹¹⁸ BUHARİ, Ezan 62; MÜSLİM, Salat 186; MUVATTA, Cema'at 13; EBU DAVUD, salat 127; NESAI, İmamet 35; TİRMİZİ, Salat 175.

¹¹⁹ ALTUN, M., a.g.e., 2006, s.104-105.

¹²⁰ BUHARİ, Ezan 65; MÜSLİM, Salât 192.

mescitte olabilir mülâhazasıyla (empati kuruyor) namazı hızlandırıyor ve böylece kadını rahatlatıyordu.¹²¹

Hız. Peygamber, çocuk olsun yetişkin olsun, diğer insanlarla olan ilişkilerini empati temeli üzerine bina eder; kişilerle yaşına, konumuna, anlayış kapasitesine göre konuşur, ona göre davranış sergilerdi.¹²²

Enes'in (r.a.) daha henüz oyun çağında, Ebu Umeyr lakabıyla çağrılan bir kardeşi vardı; kuşlarla oynamayı çok sever, sürekli onlarla oynardı. Kuşun adı Ğumeyr idi veya oynadığı kuşlara Ğumeyr denirdi. Bir gün Ebu Umeyr'i üzgün görünce ona ne olduğunu sordu. Kuşunun öldüğünü söylediler. Bunun üzerine Hız. Peygamber (s.a.v.) derhal yanına gitmiş, ona kafiyeli bir şekilde; "Ey Ebu Umeyr, ne yaptı Ğumeyr?!" diyerek onunla önce şakalaşmış, sonra da teselli etmeye çalışmıştır.¹²³

Hız. Peygamber, bir ızdırabı olduğunu bildiği çocuğun yanına giderek ilk önce onu adam yerine koyuyor. Durumuyla ilgili bir soruyla adeta bir 'psikolojik danışmaya'¹²⁴ başlıyor. Onunla duruma yönelik konuşuyor, -evet, insanın sevdiği bir şeyi kaybetmesi onu ne kadar da üzer!- üzüntüsünü anlıyor ve bunu kendisine ifade ediyor, onu teselli edici şeyler söylüyor. Anlaşıldığını hisseden çocuk da bu görüşme sonrasında, kim bilir ne kadar çok rahatladığını hissediyor. Hız. Peygamber bu örnekte empatik bir terapi gerçekleştiriyor.

Dünyamız giderek kirleniyor, doğal kaynakları azalıyor ve bu sınırlı kaynakları kullanacak insan sayısı büyük bir hızla artıyor. Bu yüzden günümüzde

¹²¹ GÜLEN, M. F., **Sonsuz Nur**, Nil Yayınları, İzmir, 1998, C 1, s.389-390.

¹²² AĞIRMAN, C., **a.g.e.**, s.36.

¹²³ BUHARİ, Edep 81, 112; MÜSLİM, Edep 30; EBU DAVUD, Edep 69; TİRMZİ, Salat 131, Birr 57.

¹²⁴ PSİKOLOJİK DANIŞMA: Danışan ile danışman arasında, olayın, durumun çözümüne yönelik, kişi-kişiye ve yüz yüze olarak yapılan bir yardım faaliyetidir.

çevre sorunları, insanlığın yarına kalıp kalamayacağını belirleyen önemli ölçütlerden birisi olmuştur. Yarına kalabilmek için, insanlarıyla, ağaçlarıyla, kuşlarıyla, sularıyla, havasıyla, toprağıyla, toprağın altındaki ve üstündeki tüm tarihiyle ve bütün kültürleriyle, -bir çocuğu her şeyiyle sever gibi- Dünya'yı kucaklamak gerekiyor.¹²⁵ Dünya'yı kucaklamak da ancak empatik olmakla mümkün.

Bu sebeple Peygamberimiz (s.a.v.) sadece insanla değil aynı zamanda insanın dışında ki ekolojik çevreyle de empati kurulmasını tavsiye etmiştir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sahip olduğu çevre bilinci iki yönlüdür. O, bir taraftan insanların menfaatini, diğer taraftan da diğer canlı unsurların yaşamlarını devam ettirmelerine olanak verilmesini, böylece ekolojik dengenin korunmasını gözetmiştir.¹²⁶

Meselâ O, hayvanlara karşı empatik ve şefkatli davranmayı şöyle ibretli bir hadiseyle anlatır:

*"Allah (celle celâluhu) bir köpek yüzünden, ahlâksız bir kadını affedip Cennet'ine aldı. Köpek bir kuyunun başında, susuzluktan dili sarkmış bir vaziyette soluyup duruyordu. Tam o esnada oradan geçmekte olan bu kadın, köpeğin hâlini görünce dayanamadı. Hemen belinden kemerini çıkarıp ayakkabısına bağladı, bununla kuyudan su çıkarıp köpeğe içirdi, böylece köpek ölümden kurtuldu. İşte bu kadının bir köpeğe karşı bu davranışı onun affına vesile oldu ve Allah (celle celâluhu), onu Cennet'ine koydu."*¹²⁷

Aksi kutupta ikinci örneği de Allah Resûlü şöyle anlatıyor:

*"Bir kadın bir kedi yüzünden Cehennem'e girdi. O, kediye ne yedirdi, içirdi ne de salıverdi. Ve kedi açlıktan öldü. O kadın da bu yüzden Cehennem'e girdi."*¹²⁸

¹²⁵ DÖKMEN, Ü., a.g.e., 2001, s.336.

¹²⁶ ALTUN, M., a.g.e., 2006, s.106.

¹²⁷ BUHARÎ., *Enbiyâ* 54; Müslim., *Selâm* 153-155.

¹²⁸ BUHARÎ., *Müsâkât* 9; MÜSLİM., *Selâm* 151-152.

İki insan birbirleriyle empati kurup, birbirlerini çok iyi anlayıp, birbirleriyle çok iyi bir iletişimde olabilirler. Ama bu kendileri dışındaki üçüncü bir varlığa zarar verebilir. Örneğin zehirli atıkları göle döken iki insan aralarında anlaşsalar da bu davranışları üçüncü bir varlığa, tabiata zarar verdiğinden, bu davranış empatiden yoksun ve bencilcedir. Yani üçüncü bir varlık veya tabiat göz önüne alınmadan iki kişinin aralarında kurdukları empati eksik kalıyor. Bu da ekolojik dengenin korunması için tabiatla da empati kurulmasını zorunlu kılıyor.

Peygamber Efendimiz'de (s.a.v.), biri empatik olan diğeri olmayan iki farklı kadının davranışlarını misal göstererek, çevreye karşı empatik olmamızı, duyarlı davranmamızı öğütlüyor.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA – YÖNTEM – İŞLEM

2.1. ARAŞTIRMA

2. 1. 1. Araştırmanın Problemleri

Günümüzde birey ve toplum sorunları iyice artmış ve yığınla biriken sorunlara çözüm arayışlarına girilmiştir. Bu arada birey ve toplum hayatına yansıyan olumlu etkileri bulunan dindarlık konusu da araştırılmaya değer bir husus olarak öne çıkmıştır.

Bununla birlikte farklı dindarlık algılamalarının toplumsal çatışmalara sebep olabilmesi de bu kavramın çok iyi tanımlanmasını ve anlatılmasını gerekli kılmıştır.

Önemli sosyal konulardan biri de iletişimdir. İletişim araçlarındaki hızlı teknolojik gelişmeler insanın çevresiyle kurduğu iletişimi de etkilemektedir. Sürekli iletişim halinde olan insan, kurallara uymadığında trafik kazası yaptığı gibi iletişimin kurallarına uymadığında da iletişim kazaları yapabiliyor.

İletişim kazalarının en önemli sebebi karşıdakini anlamamaktır. Onu anlamamanın en doğru yolu ise empati kurmaktır. Kişinin hem kendisiyle, hem diğer insanlarla, hem de tüm tabiatla kurduğu iletişimde empati en büyük bir yardımcıdır.

Pro-sosyal davranışlardan biri olarak empatinin önemi ve onun dindarlıkla olan ilişkisi bu araştırmanın ana çerçevesini oluşturmaktadır.

Araştırmanın alt problemleri ise şunlardır:

- Lise gençliğinin dindarlık düzeyi nedir?
- Bağımsız değişkenlere göre bu dindarlık düzeyi değişmekte midir?
- Lise gençliğinin empati düzeyi nedir?
- Bağımsız değişkenlere göre bu empati düzeyi değişmekte midir?

2.1.2. Araştırmanın Amacı

Dini hayatın psikolojik bakış açısıyla bilimsel araştırma konusu yapılması, insanı bütün yönleriyle tam olarak tanımayı hedefleyen psikoloji açısından bir gerekliliktir.

İnsanın dini yönünü ihmal eden bir psikolojinin, insanı tam olarak tanıma imkânı yoktur. Çünkü din insanın birçok davranışının güdüleyicisi niteliğindedir. Din, okul, kıyafet, eş, arkadaş, ticaret, siyasi parti vb. tercihlerde belirleyici bir etkidir. Tek başına dini hayatın araştırılması da yetmez. Dindarlığın, hayatın diğer alanları ile olan ilişkilerinin de araştırılması gerekir. Çünkü hangi düzeyde olursa olsun dindarlıkla diğer alanlar arasında yakın bir ilişki vardır.

Dini inançlar, tutumlar, davranışlar ve ibadetlerin yani dindarlığın, insanın kişiliğini, olayları algılama ve değerlendirme biçimini, iletişimini etkilediği bir gerçektir. Dindarlığın iletişimin bir parçası olan empatik olmakla da ilişkisinin bilinmesi önemlidir.

Ülkemizin en önemli avantajlarından birisi de genç bir nüfusa sahip olmasıdır. Bu bakımdan gençlere yönelik bilimsel araştırmalar, ayrı bir öneme sahiptir. Empatik kişilikte gençler yetiştirilmesi, toplumda birçok sorunun çözülmesi anlamına gelmektedir. Gençlerin kişilik gelişimini etkileyen en önemli faktörlerden olan dindarlığın empatiyle olan ilişkisinin araştırılması, empatik gençler yetiştirilmesi açısından ayrı bir önem taşır.

Liseli gençler üzerinde yapılan bu çalışmanın temel amacı günümüzde oldukça popüler iki kavram olan, dindarlık ve empati arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. Ayrıca cinsiyet, sınıf düzeyi, okul başarısı, ailenin gelir düzeyi, ailenin birliktelik durumu, kendini dindar algılama düzeyi ve ailenin dindarlık düzeyi gibi bazı demografik değişkenlerin dindarlık ve empatiyle ilişkilerinin ortaya koyulması da bu araştırmanın bir diğer amacıdır.

2.1.3. Araştırmanın Önemi

Her bilimsel çalışma bilimi daha ileriye götürmeyi amaçlar. Bilimler ilerledikçe insanlıkda ilerler, çünkü bilimlerin asıl amacı insanlığa hizmet etmektir. İşte bu çalışmanın en temel önemi de bilimlerin ilerlemesine katkı sağlamasıdır.

Özellikle yeni bir bilim alanı olan din psikolojisinin gelişmesinde ve bilim dünyasında yer edinmesinde yapılan her türlü bilimsel çalışma çok önemlidir. Empatinin eskiden beri birçok araştırmaya konu olması, ama dindarlıkla ilişkilendirilerek araştırılmaması bir eksiklikti. Araştırmamız bu eksikliği gidermenin yanında din psikolojisinin de alanını çeşitlendirmesi açısından önemlidir.

Ayrıca evren olarak ortaöğretim düzeyi gençlerin seçilmesinin de ayrı bir önemi vardır. Birçok sorunları olan günümüz gençliği en çok anlaşılamamaktan yakınmaktadır. Araştırmamız gençlerin daha iyi anlaşılmasına da hizmet ettiği için önemlidir.

2.1.4. Araştırmanın Sınırları

Bu araştırmanın örneklem gurubu 2009-2010 Eğitim-Öğretim yılında Isparta şehir merkezi içinde bulunan, Gazi Lisesi, Süleyman Demirel Fen Lisesi, Milli Piyango Anadolu Lisesi, Mustafa Kaçikoç Anadolu Lisesi, Gürkan Lisesi ve Anadolu İmama Hatip Lisesi okullarında okuyan öğrenciler ile sınırlıdır.

Dindarlık düzeyi İslami Dindarlık Ölçeği'nin maddeleriyle, Empati düzeyi Empatik Eğilim Ölçeği'nin maddeleriyle sınırlıdır.

Araştırma, araştırmanın yapıldığı eğitim-öğretim yılına ilişkin bilgi ve durumlarla da sınırlıdır.

2.1.5. Araştırmanın Sayıtları

1. Araştırmada kullanılan İslami Dindarlık Ölçeğinin Dindarlığı ölçmek için, Empati Eğilimi Ölçeğinin empatiyi ölçmek için geçerli bir araç olduğu varsayılmaktadır.
2. Araştırmanın örneklemini evreni temsil etmektedir.

3. Örneklem gurubu, ölçekleri hiçbir etki altında kalmadan içten ve samimi olarak doldurmuştur.
4. Veriler SPSS’e girilirken doğru olarak girilmiştir.

2.1.6. Araştırmanın Hipotezleri

2.1.6.1. Ana Hipotez

Dindarlık ile empati arasındaki ilişkinin incelendiği bu araştırmanın temel hipotezi şudur:

“Lise öğrencilerinde dindarlık ve dindarlığın boyutlarıyla empati arasında anlamlı bir ilişki vardır ve dindarlık arttıkça empatik eğilim de artacaktır.”

2.1.6.2. Alt Hipotezler

Araştırmamızda üzerinde durulan diğer hipotezler şunlardır;

1. Lise öğrencilerinde cinsiyet ile dindarlık ve empatik eğilim arasında anlamlı bir ilişki vardır. Kız öğrencilerin dindarlık ve empatik eğilim düzeyi erkek öğrencilere göre daha yüksektir.
2. Lise öğrencilerinde sınıf düzeyi (yaş) ile dindarlık ve empatik eğilim arasında anlamlı bir ilişki vardır. Üst sınıftaki öğrencilerin dindarlık ve empati puanları alt sınıftaki öğrencilere göre anlamlı şekilde daha yüksektir.
3. Lise öğrencilerinde okul başarısı ile dindarlık ve empatik eğilim arasında anlamlı bir ilişki vardır. Okul başarısı yüksek olanların dindarlık ve empati puanları, okul başarısı düşük olanlara göre daha yüksektir.
4. Lise öğrencilerinde ailenin gelir durumu ile dindarlık ve empatik eğilim arasında anlamlı bir ilişki vardır. Yüksek gelir gurubu ailelere mensup öğrencilerin dindarlık ve empati puanları alt gelir gurubu ailelerden gelen öğrencilere göre daha yüksektir.
5. Lise öğrencilerinde ailenin birliktelik durumu ile dindarlık ve empatik eğilim arasında anlamlı bir ilişki vardır. Ana-babası birlikte yaşayan öğrencilerin dindarlık ve empati puanları ailesi boşanmış öğrencilere göre daha yüksektir.

6. Lise öğrencilerinde kendini dindar algılama düzeyi ile dindarlık ve empatik eğilim arasında anlamlı bir ilişki vardır. Kendini dindar algılama düzeyi yüksek olanların dindarlık ve empati puanları, düşük olanlara göre daha yüksektir.
7. Lise öğrencilerinde ailenin dindarlık düzeyi ile dindarlık ve empatik eğilim arasında anlamlı bir ilişki vardır. Ailesinin dindarlık düzeyi yüksek olanların dindarlık ve empati puanları düşük olanlara göre daha yüksektir.

2.2. YÖNTEM

2.2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, şu anda ya da geçmişte var olan bir durumu, olduğu gibi tasvir ederek, mevcut durum ve şartları olduğu gibi ortaya koyan, tarama modeli kapsamında hazırlanmış ve bu araştırmada iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkinin araştırıldığı ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır.¹²⁹

İlişkisel tarama modeline uygun olarak demografik özelliklerden oluşan bağımsız değişkenler ile dindarlık ve empati arasındaki ilişkiler ele alınmıştır.

Araştırma modeli aşağıdaki gibidir:

Çizelge 2.1. Araştırma Modeli

¹²⁹ KARASAR, N., **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Bilim Yay., Ankara, 1986, s. 80-81.

2.2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, 2009-2010 Eğitim-Öğretim yılında Isparta il merkezinde MEB'e bağlı liselerde eğitim gören gençlerden oluşmaktadır.

Araştırmanın örneklemini, evren içinden tesadüfî örneklem yoluyla seçilen 446 öğrenciden oluşmaktadır.

Örneklemin büyümesi evreni temsil etme gücünü artırırken yanılma payını azaltır. Araştırmamızda 446 kişinin kullanılması örneklemin üst düzeyde evreni temsil ettiğini göstermektedir. Yapılan korelasyon testinde araştırma, örneklem sayısının fazla olmasından dolayı önemli bulunmuştur.

2.2.3. Veri toplama Araçları

Araştırmada örneklemin sosyo-demografik özelliklerini öğrenebilmek için Kişisel Bilgi Formu (EK-1), dindarlık düzeylerini ölçmek için 30 maddeden oluşan İslami Dindarlık Ölçeği (EK-2) ve empati düzeylerini ölçmek için 20 maddeden oluşan Empati Eğilimi Ölçeği (EK-3) kullanılmıştır.

2.2.4. Kişisel Bilgi Formu

Bu form ile deneklerin demografik özellikleri (cinsiyet, sınıf, ailenin gelir durumu, ailenin birliktelik durumu) ile öznel dindarlık algısı ve ailenin dindarlık durumu gibi bilgiler toplanmıştır.

2.2.5. İslami Dindarlık Ölçeği

Dindarlık ölçeği, kişilerin dindarlık düzeylerini rakamsal değerlerle (puanlama yöntemi) belirlemek amacıyla geliştirilen ölçme aracıdır. Bu araştırmada deneklerin dindarlık düzeylerini ölçmek için, Veysel Uysal tarafından 1995 yılında geliştirilen İslamî Dindarlık Ölçeği kullanılmıştır.

İslamî Dindarlık Ölçeği (Islamic Religiosity Scale), İslam'ın ya da dinî hayatın çeşitli boyutlarıyla ilgili kanaat, inanç, tutum ve davranışları göz önünde

bulundurarak, halkın dinî hayatını ya da dindarlık anlayışını tespit etmek ve halk dindarlığının bir profilini çıkarmak amacıyla geliştirilmiştir.¹³⁰

Ölçek, Likert formatına göre düzenlenmiş olup, her bir soruda “tamamen katılıyorum,” “oldukça katılıyorum,” “kararsızım,” “pek katılmıyorum” ve “hiç katılmıyorum” şeklinde beş derece mevcuttur. Bu dereceler en olumludan en az olumluya doğru sırasıyla +5, +4, +3, +2 ve +1 değerinde puanlara sahiptir (olumsuz sorular tersten puanlanır). Bunlar herhangi bir deneğin bu ölçekten alacağı en yüksek ve en düşük puanı belirlemektedir. Bu puanlara göre bir deneğin bu ölçekten alacağı en yüksek puan $5 \times 30 = 150$, en düşük puan ise $1 \times 30 = 30$ puan olacaktır. Puanın (aritmetik ortalama) yüksek oluşu, o davranışın oldukça sık ya da yüksek düzeyde görüldüğü anlamına gelmektedir.

2.2.6. Dindarlık Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

Faktör analizi aynı yapı ya da özelliği ölçen değişkenlerin bir araya getirilerek az sayıda faktörle açıklanmasını sağlayan bir istatistik tekniğidir.¹³¹ Faktör analizi araştırmacıya doğrudan bir açıklama sunmaktan ziyade, değişkenler arasındaki ilişkinin anlamlılık düzeyini gösterir. Olguları kategorize ederek daha rahat anlaşılmasını ve anlamlandırılmasını sağlar.¹³²

Araştırmamızda kullanılan İslami Dindarlık Ölçeği'nin hangi alt boyutlardan oluştuğunu belirlemek için faktör analizi yapılmıştır.

Analiz sonuçlarına göre, verilerin homojen bir dağılımının olup olmadığını gösteren Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) değerinin 0,895 olması ve faktör analizinin dayandığı korelasyonların istatistiksel olarak anlamlılığını gösteren Barlette testinin (Barlett's Test of Sphericity) anlamlı (Chi-Square= 9929.011 P= 0.000) olması verilerin analiz için uygun olduğunu göstermektedir.

Dindarlık anketinin toplam varyansı açıklama yüzdesi %59.96 olarak bulunmuştur. Faktör analiz sürecinde yük ağırlığı 0.50 değerinin altında kalan ve

¹³⁰ UYSAL, V., *İslami Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Pilot Çalışma*, İslami Araştırmalar, VIII, S. 3-4, İstanbul 1995, s.263-271.

¹³¹ BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., *Veri analizi El Kitabı*, Pagem-A Yayınları, Ankara, 2003, s.

¹³² AYDIN, M., *Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği*, Değerler Eğitimi Dergisi, Cilt 1, Sayı 3, Temmuz 2003, s. 131.

dağınık yüklü olan 10, 11, 15, 18, 19, 20, 25, 27, 30 nolu sorular değerlendirme dışı tutulmuştur. Yapılan faktör analizi sonucunda dindarlığın beş boyutundan sadece dindarlığın inanç ve ibadet boyutları oluşmuştur.

Dindarlık ölçeğine ait faktörler, bu faktörleri oluşturan maddeler ve yük değerleri aşağıda verilmiştir.

Tablo 2.1. Dindarlık Ölçeği Faktör Analizi

Soru	F1= İnanç Boyutu (Varyansı Açıklama Yüzdesi=28.60)	Madde yükü
3	Allah birdir ve mutlak; her şey ona dayanır ve ona muhtaçtır	0,963
4	Allah doğmamış ve doğurmamıştır; eşi ve benzeri yoktur	0,956
2	Hz. Muhammed Allah'ın elçisidir	0,956
1	Allah birdir ve ondan başka Tanrı yoktur	0,955
6	Allah'ın emir ve yasakları Kur'an ve Sünnet'te açıklanmıştır ve bunlar doğrudur	0,903
9	Ölümünden sonra ahiret hayatı vardır	0,819
7	Kur'an da anlatılanların hepsi doğru ve gerçek olup her çağda geçerlidir	0,815
8	Kur'an bir değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelmiştir	0,719
17	İhtiyaç sahibi insanlara yardım edilmelidir	0,63
16	İnanç ve ibadetler insanı kötülüklerden korur	0,628
5	Allah bize emir ve yasakları melek (Cebrail) aracılığıyla ve vahiy yoluyla bildirir	0,603
12	Din, hayatın anlamını kavrama ve bu konudaki birçok soruya cevap bulmada yardımcıdır	0,588
Soru	F2= İbadet Boyutu (Varyansı Açıklama Yüzdesi=12.17)	Madde yükü
23	Sosyal problemlerle ilgili karar vermeniz gerektiğinde, dini inançlarınıza başvurur musunuz	0,766
29	Arkadaş komşu ve dostlarınızla dini konuları ne sıklıkla konuşursunuz	0,719
24	Başınıza bir felaket geldiğinde veya üzgün olduğunuzda Kur'an okur musunuz	0,644
22	Camide, cami dışında, evde yada çevrede yapılan dini toplantılara katılma durumunuz	0,605
26	Kur'an ve hadis dışında diğer İslami eserleri okuma durumunuz	0,592
21	Günlük hayatınızda karar verirken Allah'ın hoşnut olup alamayacağını göz önünde bulundurur musunuz	0,542
28	"Hayata bakış açımın temeli dindir" görüşüne ne derece katılıyorsunuz	0,519

2.2.7. Empatik Eğilim Ölçeği

Dökmen (1988) tarafından empatinin teorik özünden yola çıkarak geliştirilen Empatik Eğilim Ölçeğinin amacı; kişilerin günlük yaşamında empati kurma potansiyellerini (eğilimlerini) ölçmektir.¹³³

¹³³ DÖKMEN, Ü., **Empatinin Yeni Bir Modele Dayanarak Ölçülmesi ve Psikodrama ile geliştirilmesi**, Ankara Üniv. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 1988, 2(1-2), s. 155-190

Likert türü bir ölçek olarak hazırlanan ve 20 maddeden oluşan Empatik Eğilim Ölçeğinin maddelerinin yaklaşık yarısı, bireylerin evet deme eğilimlerini önlemek için negatif yazılmıştır. Bireylerden her bir maddenin yanındaki 1’den 5’e kadar olan sayılardan birisini işaretleyerek, o maddedeki görüşe ne ölçüde katıldıklarını belirtmeleri istenmiştir. Bireylerin maddeleri okuduktan sonra işaretledikleri sayılar o maddeye ilişkin puanları oluşturmaktadır. Negatif yazılmış maddeler tersten puanlanmakta, “tamamen katılıyorum“ cevabına 1, “hiç katılmıyorum” cevabına ise 5 puan verilmektedir. Testten alınabilecek en düşük puan; $1 \times 20 = 20$ iken en yüksek puan ise $5 \times 20 = 100$ ’dür. Puanın yüksek olması, empatik eğilimin yüksek olduğu, düşük olması ise empatik eğilimin düşük olduğu anlamına gelmektedir.

Empatik Eğilim Ölçeği, Dökmen (1988) tarafından 70 kişilik bir öğrenci grubuna üç hafta arayla iki defa uygulanmış, bu iki uygulamadan elde edilen testin tekrarı güvenirlik katsayısı 0.82 olarak bulunmuştur. Testi yarılama yöntemiyle öğrencilerin ölçeğin tek ve çift maddelerinden aldıkları puanlar arasındaki korelasyon katsayısı ise 0.81’dir. Bu araştırma kapsamında araştırmacı tarafından ölçeğin güvenirliği test tekrar test yöntemi ile incelenmiş, ölçek 100 kişilik bir öğrenci grubuna 15 gün ara ile uygulanmıştır. İki uygulamadan elde edilen puanlar arasındaki korelasyon 0.78 bulunmuştur. Geçerlik çalışması için Empatik Eğilim Ölçeği ve Edwards Kişilik Tercih Envanteri’nin “Duyguları Anlama” bölümü arasındaki ilişkiye bakılmış ve 0.68 düzeyinde bir korelasyon bulunmuştur.

2.3. İŞLEM

2.3.1. Uygulama

Araştırma, gerekli izinlerin alınmasından sonra 2009 yılının Ocak ayında iki hafta içerisinde 450 öğrenci üzerinde yapılmıştır. Anketler öğrencilere ders saatinde araştırmacı tarafından uygulanmıştır. Anketin uygulandığı sınıflarda, araştırmanın amacı ve anketin nasıl doldurulacağıyla ilgili açıklamalar yapılmış, özellikle isimlerini yazmamaları istenmiştir. Anketin uygulanması ortalama 25-30 dakika sürmüştür.

2.3.2. Veri analizinde Kullanılan İstatistiksel işlemler

Anketler 450 kişiye uygulanmıştır. 4 kişinin anketi anketlerin tamamını doldurmadıkları için değerlendirme dışı tutulmuştur. Araştırmada elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for Social Sciences) bilgisayar istatistik paket programıyla analiz edilmiştir. Veri analizinde kullanılan istatistiksel işlemler, ölçeğin tipi ve araştırma hipotezleri dikkate alınarak seçilmiştir.

Araştırmanın güvenilirliğini ölçmek için Cronbach Alpha iç tutarlılık analizi, iki değişkeni yordamak için regresyon, iki değişken arasındaki ilişkinin anlamlılık düzeyini belirlemek için Pearson korelasyon analizi, dindarlık ölçeğini kendi içinde kategorize etmek için faktör analizi, örneklemin ölçülen ortalaması ile tahmin edilen (3) ortalamasını karşılaştırmak ve yaptığınız tahminin belirli bir anlamlılık düzeyinde (0.05) doğru olup olmadığını anlamak için Tek Örneklem T-Testi, iki değişken grubun ortalamasının farklı olup olmadığını anlamak için T-Testi, bir değişkene ait ikiden çok grubun ortalamaları arasında önemli bir farkın olup olmadığını anlamak için Varyans Analizi, aralarında istatistiksel olarak önemli bir fark varsa, bu farkın hangi gruplar arasında olduğunu ortaya koymak amacıyla Scheffe Testi yapılmıştır. Araştırma ile ilgili veri analizleri SPSS 11 programı ile gerçekleştirilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARI

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu bölümde araştırmanın amaçları doğrultusunda toplanan bulgular ve analizler sunulacaktır.

3.1. Örneklem Gurubu ve Özelliklerine Dair Bulgular:

Araştırmamızın test edeceği hipotezler bakımından araştırmaya katılan örneklem gurubunun aşağıdaki özellikleri kontrol edilmiştir.

3.1.1. Örneklem Cinsiyete Göre Dağılımı

Tablo 3.1. Örneklem Cinsiyete Göre Dağılımı

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Bay	178	39,9	39,9	39,9
Bayan	268	60,1	60,1	100
Total	446	100	100	

Tablo 4.1'deki verilerden de anlaşılacağı üzere örneklem gurubunun tamamı 446 kişiden oluşmaktadır. Örneklem %39,9'u (178 kişi) bay, 60,1'i (268 kişi) bayandır. Kız öğrencilerin sayısının erkek öğrencilerden fazla çıkması tamamen rastlantısalıdır.

3.1.2. Örneklem Sınıf Düzeyine Göre Dağılımı

Tablo 3.2. Örneklem Sınıf Düzeyine (Yaş) Göre Dağılımı

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
9	185	41,5	41,5	41,5
10	73	16,4	16,4	57,8
11	79	17,7	17,7	75,6
12	109	24,4	24,4	100
Total	446	100	100	

Örneklem %41,5'i (185 kişi) 9. Sınıf, %16,4'ü (73 kişi) 10. Sınıf, %17,7'i (79 kişi) 11. Sınıf, %24,4'ü (109 kişi) 12. Sınıf Lise öğrencilerinden oluşmaktadır.

3.1.3. Örneklem Okul Başarısına Göre Dağılımı

Tablo 3.3. Örneklem Okul Başarısına Göre Dağılımı

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
1	4	0,9	0,9	0,9
2	23	5,2	5,2	6,1
3	129	28,9	28,9	35
4	186	41,7	41,7	76,7
5	104	23,3	23,3	100
Total	446	100	100	

Örneklem grubun 5'lik sistemde ortalama olarak başarı durumu araştırılmıştır. Buna göre örneklem ortalama aldıkları notlar şu şekildedir; %0,9'u (4 kişi) 1, %5,2'si (23 kişi) 2, %28,9'u (129 kişi) 3, %41,7'si (186 kişi) 4, %23,3'ü (104 kişi) 5. Lise eğitiminde 4 'iyi', 5 'pekiyi'dir. Örneklemde 4 ve 5 alanların oranı %65'dir. Buna göre örneklem daha çok derslerinde başarılı öğrencilerden oluştuğu söylenebilir.

3.1.4. Örneklemin Ailesinin Gelir Durumlarına Göre Dağılımı

Tablo 3.4. Örneklemin Ailesinin Gelir Durumlarına Göre Dağılımı

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Çok iyi	13	2,9	2,9	2,9
İyi	225	50,4	50,4	53,4
Orta	186	41,7	41,7	95,1
Düşük	20	4,5	4,5	99,6
Çok düşük	2	0,4	0,4	100
Total	446	100	100	

Tablo 4.4.'te görüldüğü gibi örneklem gurubunun ailelerinin, gelir düzeyine göre dağılımı şu şekildedir: %2,9'u (13 kişi) çok iyi, %50,4'ü (225 kişi) iyi, %41,7'si (186 kişi) orta, %4,5'i (20 kişi) düşük ve %0,4'ü (2 kişi) çok düşük gelir gurubundadır. Örneklemin %53,3'ünün gelir düzeyi iyi ve çok iyidir. Buna göre genel olarak örneklemimizin gelir düzeyinin yüksek olduğu söylenebilir.

3.1.5. Örneklemin Ailesinin Birliktelik Durumuna Göre Dağılımı

Tablo 3.5. Örneklemin Ailesinin Birliktelik Durumuna Göre Dağılımı

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Birlikte yaşıyor	410	91,9	91,9	91,9
Ayrı yaşıyor	18	4	4	96
Boşandı	18	4	4	100
Total	446	100	100	

Öğrencilerin ailelerinin %91,9'u (410 kişi) birlikte yaşıyor, %4,0'ı (18 kişi) ayrı yaşıyor, %0,4'ü (18 kişi) boşanmış.

3.1.6. Örneklemin Dindarlık Bakımından Kendisini Nasıl Algıladığına Göre Dağılımı

Tablo 3.6. Örneklemin Dindarlık Bakımından Kendisini Nasıl Algıladığına Göre Dağılımı

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Çok iyi dindar	33	7,4	7,4	7,4
İyi dindar	152	34,1	34,1	41,5
Dindar	203	45,5	45,5	87
Az dindar	54	12,1	12,1	99,1
Hiç dindar değil	4	0,9	0,9	100
Total	446	100	100	

Örneklemin, %7,4'ü (33 kişi) çok iyi dindar, %34,1'i (152 kişi) iyi dindar, %45,5'i (203 kişi) dindar, %12,1'i (54 kişi) az dindar, %0,9'u (4 kişi) hiç dindar değildir.

3.1.7. Örneklemin Ailenin Dindarlık Durumuna Göre Dağılımı

Tablo 3.7. Örneklemin Ailenin Dindarlık Durumuna Göre Dağılımı

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Çok iyi dindar	105	23,5	23,5	23,5
İyi dindar	175	39,2	39,2	62,8
Dindar	126	28,3	28,3	91
Az dindar	37	8,3	8,3	99,3
Hiç dindar değil	3	0,7	0,7	100
Total	446	100	100	

Örneklemin ailesinin %23,5'i (105 kişi çok iyi dindar, 39,2'si (175 kişi) iyi dindar, %28,3'ü (126 kişi) dindar, %8,3'ü (37 kişi) az dindar, %0,7'si (3 kişi) hiç dindar değildir.

3.2. Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Araştırmamızda bireylerin test maddelerine verdikleri cevapların ne derece tutarlı olduğunu ortaya koymak amacıyla, değişkenler arası ilişkiler ve hipotezler test edilmeden önce güvenilirlik analizi yapılmıştır. Güvenilirlik değeri bir ölçme aracının tekrarlanan ölçümlerde aynı sonucu verme derecesinin göstergesidir. Çalışmamızda Cronbach Alpha güvenilirlik ölçütü kullanılmıştır.

Literatürde dikkate alınması istenen en küçük alpha değerinin 0.60 olduğu göz önüne alındığında, araştırmamızda kullanılan ölçeklerin güvenilirliklerinin, yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 3.8. Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Empati Eğilimi Ölçeği	20 Soru	0,7182
Dindarlık Ölçeği	30 Soru	0,8397
Empati Eğilimi ve Dindarlık Ölçekleri	50 Soru	0,7970

3.3. Dindarlıkla Empati Arasındaki Regresyon Analizi Sonuçları

Regresyon analizi, değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkisini bulmamıza imkan veren bir analiz yöntemidir. Araştırmamızda dindarlığın empatiyi ne oranda açıkladığını bulmak için ikili regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 3.9. Dindarlıkla Empati Arasındaki Regresyon Analizi Sonuçları

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	P
1	,123(a)	0,015	0,013	9,40095	0.010
a Predictors: (Constant), DİNDARLIK					

$P < 0.05$ olduğundan iki değişken arasındaki ilişki anlamlıdır.

R Square değeri 0 – 1 aralığında değişen bir katsayıdır. Araştırmamızda bulunan R Square değeri 0,015’dir. Dindarlığın empatiye ait varyansı %1 oranında açıkladığını, diğer bir ifade ile empatinin %1’inin dindarlığa bağlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3.4. Dindarlıkla Empati Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları

Korelasyon analizi iki değişken arasındaki ilişkinin yönünü ve şiddetini hesaplar. Korelasyon katsayısı -1 ile +1 aralığında değişen bir katsayıdır.

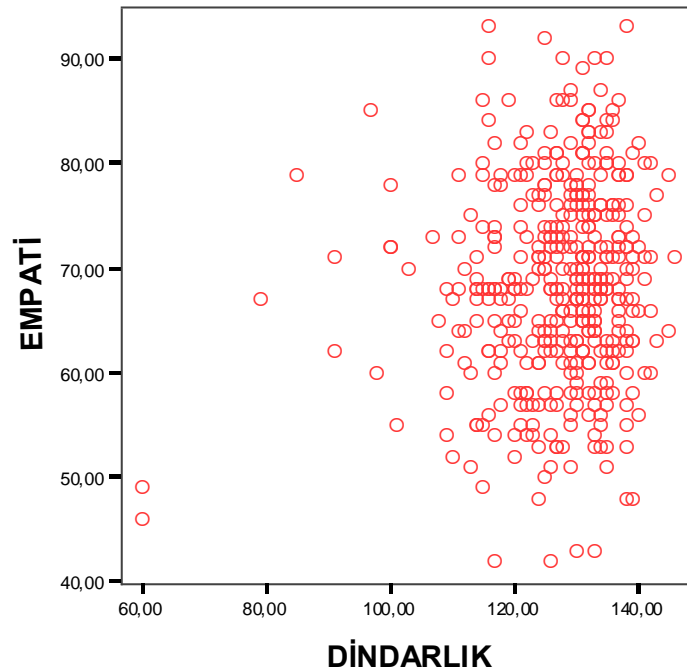
Tablo 3.10. Dindarlık ve Empati Arasındaki Korelasyon Analizi

		EMPATİ	DİNDARLIK
EMPATİ	Pearson Correlation	1	,123(**)
	Sig. (2-tailed)	,	0,01
DİNDARLIK	Pearson Correlation	,123(**)	1
	Sig. (2-tailed)	0,01	,

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed)

Tablo incelendiğinde araştırmamızdaki dindarlıkla empati arasındaki ilişkinin pozitif yönde ($r=0.12$), anlamlı ($P<0.05$) bir ilişki olduğu ortaya çıkmaktadır.

Çizelge 3.1. Dindarlık ve Empatinin Aralarındaki Korelasyona Dair Dağılım Grafiği

3.5. Dindarlığın İnanç ve İbadet Boyutlarıyla Empati Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları

Araştırmamızda lise öğrencilerinde dindarlığın boyutlarıyla empatik eğilim arasında anlamlı bir ilişki olduğu varsayılmaktadır.

Tablo 3.11. Dindarlığın Boyutları ve Empati Arasındaki Korelasyon Analizi

		İNANÇ B.	İBADET B.	EMPATİ
İNANÇ B.	Pearson Correlation	1	,195(**)	,141(**)
	Sig. (2-tailed)		,	0,003
İBADET B.	Pearson Correlation	,195(**)	1	,098(*)
	Sig. (2-tailed)	0	,	0,04
EMPATİ	Pearson Correlation	,141(**)	,098(*)	1
	Sig. (2-tailed)	0,003	0,04	,

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Dindarlığın inanç boyutu ve ibadet boyutu ile empati arasında anlamlı bir ilişki ($P < 0.05$) bulunmuştur. Dindarlığın inanç boyutu ile empati arasındaki korelasyon katsayısı $r = 0.14$ iken dindarlığın ibadet boyutu ile empati arasındaki korelasyon katsayısı $r = 0.09$ çıkmıştır.

3.6. Bağımsız Değişkenlerle Dindarlık ve Empati Arasındaki Korelasyon Analizi

Cinsiyet, sınıf (yaş), okul başarısı, ailenin gelir düzeyi, ailenin birliktelik durumu, öznel dindarlık algısı, ailenin dindarlık düzeyi bağımsız değişkenleriyle dindarlık ve empatik eğilim arasında anlamlı ilişkilerin olduğunu varsaydığımız araştırmamızda bunla ilgili korelasyonlara bakılacaktır.

Tablo 3.12. Bağımsız Değişkenlerle Dindarlık ve Empatik Eğilim Arasındaki Korelasyon

		EMPATİ	DINDARLIK	Cinsiyetiniz	Sınıfınız	Okul başarısı olarak 5'lik sistemde daha çok hangi notu alırsınız	Ailenizin gelir durumu	Anne ve babanız birliktelik durumu	Kendinizi dindarlık bakımından nasıl değerlendiriyorsunuz	Dindarlık bakımından ailenizi nasıl değerlendiriyorsunuz
EMPATİ	r	1	,123(**)	,142(**)	-0,037	,169(**)	,191(**)	-,099(*)	-0,084	-0,063
	p	,	0,01	0,003	0,435	0	0	0,038	0,075	0,185
DINDARLIK	r	,123(**)	1	0,027	,133(**)	-0,086	0,066	-0,027	,376(**)	,391(**)
	p	0,01	,	0,568	0,005	0,071	0,167	0,571	0	0
Cinsiyetiniz	r	,142(**)	0,027	1	0,021	0,041	-0,032	0,016	-0,013	0,027
	p	0,003	0,568	,	0,654	0,388	0,496	0,729	0,79	0,566
Sınıfınız	r	-0,037	,133(**)	0,021	1	,234(**)	0,059	0,048	,217(**)	,243(**)
	p	0,435	0,005	0,654	,	0	0,215	0,309	0	0
Okul başarısı olarak 5'lik sistemde daha çok hangi notu alırsınız	r	,169(**)	-0,086	0,041	,234(**)	1	,142(**)	,135(**)	0,047	0,026
	p	0	0,071	0,388	0	,	0,003	0,004	0,327	0,587
Ailenizin gelir durumu	r	,191(**)	0,066	-0,032	0,059	,142(**)	1	0,067	,149(**)	,111(*)
	p	0	0,167	0,496	0,215	0,003	,	0,155	0,002	0,019
Anne ve babanız birliktelik durumu	r	-,099(*)	-0,027	0,016	0,048	,135(**)	0,067	1	-0,058	,165(**)
	p	0,038	0,571	0,729	0,309	0,004	0,155	,	0,224	0
Kendinizi dindarlık bakımından nasıl değerlendiriyorsunuz	r	-0,084	,376(**)	-0,013	,217(**)	0,047	,149(**)	-0,058	1	,622(**)
	p	0,075	0	0,79	0	0,327	0,002	0,224	,	0
Dindarlık bakımından ailenizi nasıl değerlendiriyorsunuz	r	-0,063	,391(**)	0,027	,243(**)	0,026	,111(*)	,165(**)	,622(**)	1
	p	0,185	0	0,566	0	0,587	0,019	0	0	,

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Cinsiyet ile dindarlık, sınıf düzeyi (yaş) ile empati, başarı ile dindarlık, gelir düzeyi ile dindarlık, ailenin birliktelik durumu ile dindarlık, öznel dindarlık algısı ile empati, ailenin dindarlık düzeyi ile empati arasında anlamlı bir ilişki ($p>0.05$) bulunamamıştır.

Buna karşılık cinsiyet ile empati ($r = 0.14$), sınıf düzeyi (yaş) ile dindarlık ($r = -0.13$), başarı ile empati ($r = 0.16$), gelir düzeyi ile empati ($r = -0.19$), ailenin birliktelik durumu ile empati ($r = -0.09$), öznel dindarlık algısı ile dindarlık ($r = -0.37$), ailenin dindarlık düzeyi ile dindarlık ($r = -0.39$) arasında anlamlı bir ilişki ($p<0.05$) bulunmuştur.

3.7. Dindarlık ve Empati Ölçeklerinin Tek Örneklem T-Testi Analiz Sonuçları

Tek Örneklem T-Testi, aynı örneklemin ölçülen ortalaması ile tahmin edilen ya da bilinen ortalamasını karşılaştırılır ve yaptığınız tahminin belirli bir anlamlılık düzeyinde (0.05) doğru olup olmadığını gösterir.

Anketlerimize cevap veren örneklemin tüm sorular için 3 standart puanını işaretleyeceğini tahmin ettiğimizde, Empati ve Dindarlık Anketlerinin Tek Örneklem T-Testi sonuçları aşağıdaki gibidir.

Tablo 3.13. Empatik Eğilim Ölçeğinin Tek Örneklem T-Testi Sonuçları

Test Value = 3				Std. Error Mean	Sig. (2-tailed)
EMPATİ EĞİLİM ÖLÇEĞİ			N		
1	Çok sayıda dostum var	446	4,21	0,041	0,000
2	Film seyrederken bazen gözlerim yaşarır	446	3,19	0,064	0,003
3	Sıklıkla kendimi yalnız hissedirim	446	3,31	0,061	0,000
4	Bana dertlerini anlatanlar yanımdan ferahlamış ayrılırlar	446	3,89	0,044	0,000
5	Başkalarının problemleri beni kendi problemlerim kadar ilgilendirir	446	3,74	0,05	0,000
6	Duygularımı başkalarına iletmede güçlük çekerim	446	3,11	0,064	0,095
7	İnsanların film seyrederken ağlamaları tuhafıma gider	446	3,48	0,068	0,000
8	Birisiyle tartışırken bazen, dikkatim onun söylediklerinden çok vereceğim cevaplar üzerine yoğunlaşır	446	2,63	0,057	0,000
9	Çevrede çok sevilen bir insanım	446	3,93	0,041	0,000
10	Televizyondaki filmler mutlu sona ulaşınca rahatlarım	446	3,72	0,061	0,000
11	Düşüncelerimi başkalarına iletmede güçlük çektiğim olur	446	3,03	0,059	0,568
12	İnsanların çoğu bencildir	446	2,58	0,06	0,000
13	Sinirli bir insanım	446	2,65	0,06	0,000
14	Genellikle insanlara güvenirim	446	3,44	0,056	0,000
15	İnsanlar beni tam olarak anlayamıyorlar	446	2,81	0,06	0,002
16	Girişken bir insanım	446	3,72	0,056	0,000
17	Bir yakınıma derdimi anlatmak beni rahatlatır	446	3,97	0,055	0,000
18	Genellikle hayatımdan memnunum	446	3,67	0,054	0,000
19	Yakınlarım bana sık sık derdini anlatırlar	446	3,81	0,049	0,000
20	Genellikle keyfim yerindedir	446	3,65	0,052	0,000

Tabloda, ankete katılan 446 kişinin her bir soru için verdikleri puan ortalamaları, standart hata puanları ve verilen puan ortalamalarının 3 standart puanından anlamlı derecede farklı olup olmadığını gösteren P değerleri görülmektedir.

Empati Anketi için, 6. ve 11. sorular dışında verilen tüm cevaplar 3 standart puanından anlamlı derecede farklı çıkmıştır.

Örneklemin Empati Puan Ortalaması $\bar{x}=68,54$ 'dür. Empati Eğilimi Anketinden alınabilecek maksimum puanın 100 olduğu düşünüldüğünde örneklemin normalden biraz fazla empatik olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 3.14. Dindarlık Ölçeğinin Tek Örneklem T-Testi Sonuçları

Test Value = 3				Std. Error Mean	Sig. (2-tailed)
İSLAMİ DİNDARLIK ÖLÇEĞİ		N	Mean		
1	Allah birdir ve ondan başka Tanrı yoktur	446	4,97	0,013	0,000
2	Hız. Muhammed Allah'ın elçisidir	446	4,97	0,015	0,000
3	Allah birdir ve mutlak; her şey ona dayanır ve ona muhtaçtır	446	4,97	0,013	0,000
4	Allah doğmamış ve doğurmamıştır; eşi ve benzeri yoktur	446	4,96	0,015	0,000
5	Allah bize emir ve yasakları melek (Cebrail) aracılığıyla ve vahiy yoluyla bildirir	446	4,91	0,023	0,000
6	Allah'ın emir ve yasakları Kur'an ve Sünnet'te açıklanmıştır ve bunlar doğrudur	446	4,94	0,017	0,000
7	Kur'an da anlatılanların hepsi doğru ve gerçek olup her çağda geçerlidir	446	4,92	0,018	0,000
8	Kur'an bir değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelmiştir	446	4,87	0,023	0,000
9	Ölümünden sonra ahiret hayatı vardır	446	4,95	0,016	0,000
10	Kendi başına dini ibadet dini hayatın en önemli ve tatmin edici cephesidir	446	4,37	0,051	0,000
11	Müslüman Allah'a yakınlığı Cami'de ibadet sırasında veya gün boyunca çok sık hisseder	446	4,74	0,031	0,000
12	Din, hayatın anlamını kavrama ve bu konudaki birçok soruya cevap bulmada yardımcıdır	446	4,81	0,029	0,000
13	Caminin en büyük önemi, sosyal ilişkileri geliştirmesidir	446	4,04	0,059	0,000
14	Cami etrafındaki faaliyetlere katılmak kişiye saygınlık kazandırır	446	4,13	0,057	0,000
15	İbadetler kişi ve toplum için faydalı ve birleştirici olduğu için mutlaka yerine getirilmelidir	446	4,78	0,033	0,000
16	İnanç ve ibadetler insanı kötülüklerden korur	446	4,88	0,022	0,000
17	İhtiyaç sahibi insanlara yardım edilmelidir	446	4,93	0,021	0,000
18	Dindar olmak için dini vecibelerin yerine getirilmesi şart değildir.	446	2,65	0,073	0,000
19	Namaz kılma durumu bakımından kendinizi nasıl değerlendiriyorsunuz	446	3,08	0,051	0,138
20	Ramazan orucunu tutmak	446	4,85	0,024	0,000
21	Günlük hayatınızda karar verirken Allah'ın hoşnut olup alamayacağını göz önünde bulundurur musunuz	446	4,19	0,036	0,000
22	Camide, cami dışında, evde yada çevrede yapılan dini toplantılara katılma durumunuz	446	2,8	0,051	0,000
23	Sosyal problemlerle ilgili karar vermeniz gerektiğinde, dini inançlarınıza başvurur musunuz	446	3,49	0,047	0,000
24	başınıza bir felaket geldiğinde veya üzgün olduğunuzda Kur'an okur musunuz	446	3,07	0,057	0,242
25	İbadetlerinizi yerine getirme konusundaki bilgi düzeyiniz	446	3,37	0,046	0,000
26	Kur'an ve hadis dışında diğer islami eserleri okuma durumunuz	446	2,67	0,054	0,000
27	Müslüman imanının anlamını ve niçin inandığınızı ne sıklıkla düşünürsünüz	446	3,78	0,046	0,000
28	"Hayata bakış açımın temeli dindir" görüşüne ne derece katılıyorsunuz	446	4,22	0,044	0,000
29	Arkadaş komşu ve dostlarınızla dini konuları ne sıklıkla konuşursunuz	446	3,22	0,045	0,000
30	Kadere inanıyor musunuz	446	4,64	0,037	0,000

Tabloda, ankete katılan 446 kişinin her bir soru için verdikleri puan ortalamaları, standart hata puanları ve verilen puan ortalamalarının 3 standart

puanından anlamlı derecede farklı olup olmadığını gösteren P değerleri görülmektedir.

Empati Anketi için, 19. ve 24. sorular dışında verilen tüm cevaplar 3 standart puanından anlamlı derecede farklı çıkmıştır.

Örneklemin Dindarlık Puan Ortalaması $x=127,17$ 'dir. İslami Dindarlık Ölçeğinden alınabilecek maksimum puanın 150 olduğu düşünüldüğünde örneklemin yüksek derecede dindar olduğunu söyleyebiliriz.

3.8. Yüksek ve Düşük Dindarlık Puanlarının Empatik Eğilimle İlişkisine Dair Bulgular

Dindarlıkla empati arasında pozitif anlamlı bir korelasyon olduğu sonucundan sonra, dindarlık arttıkça empatinin de artıp artmayacağını öğrenmek için dindarlık puan ortalamasından (127) düşük ve yüksek puan alanların empati puanları arasında bir ilişki olup olmadığını öğrenmek için t-testi yapıyoruz.

Tablo 3.15. Yüksek ve Düşük Dindarlık Puanlarının Empatik Eğilimle İlişkisine Dair T-Testi Sonuçları

	DİNDARLIK	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	P
EMPATİ	≥ 127	273	69,425	9,11945	0,55193	0,01
	< 127	165	67,024	9,8513	0,76692	

Yapılan t-testi sonucuna göre, dindarlık puanının yüksek (ortalamanın üstünde) ya da düşük (ortalamanın altında) olması ile empati arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Örneklemin dindarlık puan ortalaması olan 127 ve üzerinde puan alan 273 kişinin empati puan ortalaması 69, 127'den daha düşük puan alan 165 kişinin empati puan ortalaması 67 çıkmıştır.

3.9. Cinsiyet Bağımsız Değişkeni ile Dindarlık ve Empatik Eğilim Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Hipotez 1: Lise öğrencilerinde cinsiyet ile dindarlık ve empatik eğilim arasında anlamlı bir ilişki vardır. Kız öğrencilerin dindarlık ve empatik eğilim düzeyi erkek öğrencilere göre daha yüksektir.

Tablo 3.16. Cinsiyet ile Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair T-Testi Sonuçları

	Cinsiyetiniz	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	P
Dindarlık	bay	175	126,782	12,067	0,912	0.568
	bayan	265	127,366	9,279	0,570	

Yapılan t-esti sonucuna göre cinsiyetle dindarlık arasındaki P önem düzeyi 0.568'dir. Söz konusu değer 0.05'den büyük olduğu için, cinsiyetle empati arasında $p < 0.05$ düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Tabloda bayların empati puanı ortalaması 126, bayanların empati puanı ortalaması 127 dir.

Tablo 3.17. Cinsiyet ile Empati Arasındaki İlişkiye Dair T-Testi Sonuçları

	Cinsiyetiniz	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	P
Empati	bay	177	66,909	8,678	0,652	0.003
	bayan	267	69,629	9,729	0,595	

Yapılan t-esti sonucuna göre cinsiyetle empati arasındaki P önem düzeyi 0.003'tür. Söz konusu değer 0.05'den küçük olduğu için, cinsiyetle empati arasında $p < 0.05$ düzeyinde anlamlı bir ilişki vardır.

Tabloya göre, bayların empati puanı ortalaması 66, bayanların empati puanı ortalaması 69 dur.

3.10. Sınıf Düzeyi (Yaş) Bağımsız Değişkeni ile Dindarlık ve Empatik Eğilim Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Hipotez 2: Lise öğrencilerinde sınıf düzeyi (yaş) ile dindarlık ve empatik eğilim arasında anlamlı bir ilişki vardır. Üst sınıftaki öğrencilerin dindarlık ve empati puanları alt sınıftaki öğrencilere göre anlamlı şekilde daha yüksektir.

Tablo 3.18. Sınıf Düzeyi (yaş) ile Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Varyans Analizi Sonuçları

	Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar Arasında	2402,919	3	800,973	7,641	0.000
Guruplar İçi	45704,169	436	104,826		
Toplam	48107,089	439			

P önem düzeyi 0.000'dır. Söz konusu değer 0.05'ten küçüktür. Buna göre varyans analizi sonuçları ve guruplara ait ortalamalar birlikte değerlendirildiğinde, örneklemin dindarlık testinden aldıkları ortalama puanlar ile sınıf düzeyi arasındaki ilişkinin önemli düzeyde anlamlı olduğunu söyleyebiliriz.

Örneklemin dindarlık testinden aldıkları ortalama puanlar sınıf düzeyine (yaş) göre farklılık gösterir mi?

Tablo 3.19. Sınıf Düzeyi (yaş) Değişkeni Guruplarının Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Scheffe Testi Sonuçları

Sınıfınız	N	Ort.
12	107	123,7477b
9	183	127,4044ab
11	78	127,4487ab
10	72	131,1389a
anova P		0.000

Hangi ikili guruplar arasındaki farkın anlamlı olduğuna ilişkin bilgi edinmek için scheffe tablosu incelendiğinde, 12. sınıfla 10. sınıf arasında anlamlı derecede farklılık gözlenmiştir. Diğer ortalamalar arasında farklılık gözlenmemiştir.

Tablo 3.20. Sınıf Düzeyi (yaş) ile Empati Arasındaki İlişkiye Dair Varyans Analizi Sonuçları

	Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar Arasında	375,682	3	125,227	1,42	0,247
Guruplar İçi	38848,42	440	88,292		
Toplam	39224,1	443			

P önem düzeyi 0.237'dir. Söz konusu değer 0.05'ten büyüktür. Buna göre varyans analizi sonuçları ve guruplara ait ortalamalar birlikte değerlendirildiğinde, örneklemin empati testinden aldıkları ortalama puanlar ile sınıf düzeyi arasındaki ilişkinin anlamlı olmadığını söyleyebiliriz.

Örneklemin empati testinden aldıkları ortalama puanlar sınıf düzeyine (yaş) göre farklılık gösterir mi?

Tablo 3.21. Sınıf Düzeyi (yaş) Değişkeni Guruplarının Empati Düzeyi Ortalama Puanları ve Scheffe Testi Sonuçları

Sınıfınız	N	Ort.
10	72	67,2083a
11	80	67,3875a
12	108	68,8704a
9	184	69,3804a
anova P	0.237	

Hangi ikili guruplar arasındaki farkın anlamlı olduğuna ilişkin bilgi edinmek için scheffe tablosu incelendiğinde, guruplar arasında bir farkın olmadığı ortaya çıkmıştır.

3.11. Okul Başarısı Bağımsız Değişkeni ile Dindarlık ve Empatik Eğilim Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Hipotez 3: Lise öğrencilerinde okul başarısı ile dindarlık ve empatik eğilim arasında anlamlı bir ilişki vardır. Okul başarısı yüksek olanların dindarlık ve empati puanları, okul başarısı düşük olanlara göre daha yüksektir.

Tablo 3.22. Okul Başarısı ile Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Varyans Analizi Sonuçları

	Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar Arasında	1520,544	4	380,136	3,55	0,007
Guruplar İçi	46586,545	435	107,096		
Toplam	48107,089	439			

P önem düzeyi 0.007'dir. Söz konusu değer 0.05'ten küçüktür. Buna göre varyans analizi sonuçları ve guruplara ait ortalamalar birlikte değerlendirildiğinde, örneklemin dindarlık testinden aldıkları ortalama puanlar ile okul başarısı arasındaki ilişkinin önemli düzeyde anlamlı olduğunu söyleyebiliriz.

Örneklemin dindarlık testinden aldıkları ortalama puanlar okul başarı düzeylerine göre farklılık gösterir mi?

Tablo 3.23. Okul Başarısı Değişkeni Guruplarının Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Scheffe Testi Sonuçları

Okul başarısı olarak 5'lik sistemde daha çok hangi notu alırsınız.	N	Ort.
1	4	120,75a
5	103	124,4951a
2	21	124,8571a
4	184	127,663a
3	128	129,0703a
anova P		0.007

Hangi ikili guruplar arasındaki farkın anlamlı olduğuna ilişkin bilgi edinmek için scheffe tablosu incelendiğinde, guruplar arasında bir farkın olmadığı ortaya çıkmıştır.

Tablo 3.24. Okul Başarısı ile Empati Arasındaki İlişkiye Dair Varyans Analizi Sonuçları

	Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar Arasında	1597,076	4	399,269	4,658	0.001
Guruplar İçi	37627,023	439	85,711		
Toplam	39224,099	443			

P önem düzeyi 0.001'dir. Söz konusu değer 0.05'ten küçüktür. Buna göre varyans analizi sonuçları ve guruplara ait ortalamalar birlikte değerlendirildiğinde, örneklemin empati testinden aldıkları ortalama puanlar ile okul başarıları arasındaki ilişkinin önemli düzeyde anlamlı olduğunu söyleyebiliriz.

Örneklemin empati testinden aldıkları ortalama puanlar okul başarı düzeylerine göre farklılık gösterir mi?

Tablo 3.25. Okul Başarıları Değişkeni Guruplarının Empati Düzeyi Ortalama Puanları ve Scheffe Testi Sonuçları

Okul başarıları olarak 5'lik sistemde daha çok hangi notu alırsınız.	N	Ort.
1	4	57b
2	23	63,6957ab
3	129	67,3488a
5	102	69,5784a
4	186	69,6559a
anova P		0.001

Hangi ikili guruplar arasındaki farkın anlamlı olduğuna ilişkin bilgi edinmek için scheffe tablosu incelendiğinde, ortalama notu 1 olanlarla ortalama notu 3, 5 ve 4 olanlar arasında anlamlı düzeyde farklılık gözlenmiştir. Diğer ortalamalar arasında farklılık gözlenmemiştir.

Buna göre ortalama notu 1 olanların empati puanları en düşüken (57 puan), ortalama notu 3,5,4 olanların empati puanları en yüksektir (67-69-69 puan).

3.12. Ailenin Gelir Düzeyi Bağımsız Değişkeni ile Dindarlık ve Empatik Eğilim Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Hipotez 4: Lise öğrencilerinde ailenin gelir durumu ile dindarlık ve empatik eğilim arasında anlamlı bir ilişki vardır. Yüksek gelir gurubu ailelere mensup öğrencilerin dindarlık ve empati puanları alt gelir gurubu ailelerden gelen öğrencilere göre daha yüksektir.

Tablo 3.26. Gelir Düzeyi ile Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Varyans Analizi Sonuçları

	Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar Arasında	1494,562	4	373,64	3,487	0,008
Guruplar İçi	46612,527	435	107,155		
Toplam	48107,089	439			

P önem düzeyi 0.008'dir. Söz konusu değer 0.05'ten küçüktür. Buna göre varyans analizi sonuçları ve guruplara ait ortalamalar birlikte değerlendirildiğinde, örneklemin dindarlık testinden aldıkları ortalama puanlar ile ailelerinin gelir düzeyi arasındaki ilişkinin önemli düzeyde anlamlı olduğunu söyleyebiliriz. Yani dindarlığın fazla olup olmamasına gelir düzeyi etki etmiştir.

Örneklemin dindarlık testinden aldıkları ortalama puanlar ailelerinin gelir düzeyi durumlarına göre farklılık gösterir mi?

Tablo 3.27. Gelir Düzeyi Değişkeni Guruplarının Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Scheffe Testi Sonuçları

Ailenizin gelir durumu	N	Ort.
Çok düşük	2	112,5000b
İyi	222	125,7072ab
Düşük	19	127,1053ab
Orta	184	128,8533a
Çok iyi	13	129,4615a
Anova P		0.008

Hangi ikili guruplar arasındaki farkın anlamlı olduğuna ilişkin bilgi edinmek için scheffe tablosu incelendiğinde, çok düşük gelir düzeyinde olanlarla, orta ve çok iyi gelir düzeyinde olanlar arasında anlamlı düzeyde farklılık gözlenmiştir. Diğer ortalamalar arasında farklılık gözlenmemiştir.

Buna göre gelir seviyesi çok düşük olanların dindarlıkları en düşüken (112 puan), gelir seviyesi orta ve çok iyi olanların dindarlıkları en yüksek puandadır (128-129 puan).

Tablo 3.28. Gelir Düzeyi ile Empati Arasındaki İlişkiye Dair Varyans Analizi Sonuçları

	Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar Arasında	1566,772	4	391,693	4,566	0.001
Guruplar İçi	37657,327	439	85,78		
Toplam	39224,099	443			

P önem düzeyi 0.001'dir. Söz konusu değer 0.05'ten küçüktür. Buna göre varyans analizi sonuçları ve guruplara ait ortalamalar birlikte değerlendirildiğinde, örneklemin empati testinden aldıkları ortalama puanlarla ailelerinin gelir düzeyi arasındaki ilişkinin önemli düzeyde anlamlı olduğunu söyleyebiliriz.

Örneklemin empati testinden aldıkları ortalama puanlar ailelerinin gelir düzeyi durumlarına göre farklılık gösterir mi?

Tablo 3.29. Gelir Düzeyi Değişkeni Guruplarının Empati Düzeyi Ortalama Puanları ve Scheffe Testi Sonuçları

Ailenizin gelir durumu	N	Ort.
Çok düşük	2	62,0000a
Düşük	20	63,9500a
Orta	185	67,0270a
Çok iyi	12	69,5833a
İyi	225	70,2044a
Anova P	0.001	

Hangi ikili guruplar arasındaki farkın anlamlı olduğuna ilişkin bilgi edinmek için scheffe tablosu incelendiğinde, guruplar arasında bir farkın olmadığı ortaya çıkmıştır.

3.13. Ailenin Birliktelik Durumu Bağımsız Değişkeni ile Dindarlık ve Empatik Eğilim Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Hipotez 5: Lise öğrencilerinde ailenin birliktelik durumu ile dindarlık ve empatik eğilim arasında anlamlı bir ilişki vardır. Ana-babası birlikte yaşayan

öğrencilerin dindarlık ve empati puanları ailesi boşanmış öğrencilere göre daha yüksektir.

Tablo 3.30. Ailenin Birliktelik Durumu ile Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Varyans Analizi Sonuçları

	Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar Arasında	296,902	2	148,451	1,351	0,26
Guruplar İçi	47705,061	434	109,919		
Toplam	48001,963	436			

P önem düzeyi 0.260'tır. Söz konusu değer 0.05'ten büyüktür. Buna göre varyans analizi sonuçları ve guruplara ait ortalamalar birlikte değerlendirildiğinde, örneklemin dindarlık testinden aldıkları ortalama puanlar ile ailenin birliktelik durumu arasındaki ilişkinin önemli düzeyde anlamlı olmadığını söyleyebiliriz.

Örneklemin dindarlık testinden aldıkları ortalama puanlar ailenin birliktelik durumuna göre farklılık gösterir mi?

Tablo 3.31. Ailenin Birliktelik Durumu Değişkeni Guruplarının Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Scheffe Testi Sonuçları

Anne ve babanız	N	Ort.
Ayrı yaşıyor	17	123a
Boşandı	17	127,1765a
Birlikte yaşıyor	403	127,2655a
anova P	0.260	

Hangi ikili guruplar arasındaki farkın anlamlı olduğuna ilişkin bilgi edinmek için scheffe tablosu incelendiğinde, guruplar arasında bir farkın olmadığı ortaya çıkmıştır.

Tablo 3.32. Ailenin Birliktelik Durumu ile Empati Arasındaki İlişkiye Dair Varyans Analizi Sonuçları

	Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar Arasında	261,023	2	130,511	1,492	0,226
Guruplar İçi	38308,533	438	87,462		
Toplam	38569,556	440			

P önem düzeyi 0.226'dır. Söz konusu değer 0.05'ten büyüktür. Buna göre varyans analizi sonuçları ve gruplara ait ortalamalar birlikte değerlendirildiğinde, örneklemin empati testinden aldıkları ortalama puanlar ile ailenin birliktelik durumu arasındaki ilişkinin önemli düzeyde anlamlı olamadığını söyleyebiliriz.

Örneklemin empati testinden aldıkları ortalama puanlar ailenin birliktelik durumuna göre farklılık gösterir mi?

Tablo 3.33. Ailenin Birliktelik Durumu Değişkeni Gruplarının Empati Düzeyi Ortalama Puanları ve Scheffe Testi Sonuçları

Anne ve babanız	N	Ort.
Boşandı	17	64,765a
Ayrı yaşıyor	17	68,588a
Birlikte yaşıyor	407	68,764a
anova P	0.226	

Hangi ikili gruplar arasındaki farkın anlamlı olduğuna ilişkin bilgi edinmek için scheffe tablosu incelendiğinde, gruplar arasında bir farkın olmadığı ortaya çıkmıştır.

3.14. Öznel Dindarlık Algısı Bağımsız Değişkeni ile Dindarlık ve Empatik Eğilim Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Hipotez 6: Lise öğrencilerinde kendini dindar algılama düzeyi ile dindarlık ve empatik eğilim arasında anlamlı bir ilişki vardır. Kendini dindar algılama düzeyi yüksek olanların dindarlık ve empati puanları, düşük olanlara göre daha yüksektir.

Tablo 3.34. Öznel Dindarlık Algısı ile Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Varyans Analizi Sonuçları

	Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar Arasında	7997,612	4	1999,403	21,68	0,00
Guruplar İçi	40109,476	435	92,206		
Toplam	48107,089	439			

P önem düzeyi 0.000'dır. Söz konusu değer 0.05'ten küçüktür. Buna göre varyans analizi sonuçları ve guruplara ait ortalamalar birlikte değerlendirildiğinde, örneklemin dindarlık testinden aldıkları ortalama puanlar ile kendini dindar algılama arasındaki ilişkinin önemli düzeyde anlamlı olduğunu söyleyebiliriz.

Örneklemin dindarlık testinden aldıkları ortalama puanlar kendini dindar algılama durumuna göre farklılık gösterir mi?

Tablo 3.35. Öznel Dindarlık Algısı Değişkeni Guruplarının Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Scheffe Testi Sonuçları

Kendinizi dindarlık bakımından nasıl değerlendiriyorsunuz	N	Ort.
Hiç dindar değil	4	104,5c
Az dindar	54	119,4444b
Dindar	200	126,235ab
İyi dindar	149	130,7852a
Çok iyi dindar	33	131,4242a
anova P		0.000

Hangi ikili guruplar arasındaki farkın anlamlı olduğuna ilişkin bilgi edinmek için scheffe tablosu incelendiğinde, hiç dindar değil, az dindar ve iyi dindar ile çok iyi dindar arasında anlamlı derecede farklılıklar gözlenmiştir.

Buna göre, deneklerin kendi algılarına dayalı dindarlık düzeyi yükseldikçe dindarlık puanı da yükselmiştir.

Tablo 3.36. Öznel Dindarlık Algısı ile Empati Arasındaki İlişkiye Dair Varyans Analizi Sonuçları

	Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar Arasında	774,01	4	193,503	2,209	0,67
Guruplar İçi	38450,089	439	87,586		
Toplam	39224,099	443			

P önem düzeyi 0.67'dir. Söz konusu değer 0.05'ten büyüktür. Buna göre varyans analizi sonuçları ve guruplara ait ortalamalar birlikte değerlendirildiğinde,

örneklemin empati testinden aldıkları ortalama puanlar ile kendini dindar algılama arasındaki ilişkinin önemli düzeyde anlamlı olamadığını söyleyebiliriz.

Örneklemin empati testinden aldıkları ortalama puanlar kendini dindar algılama durumuna göre farklılık gösterir mi?

Tablo 3.37. Öznel Dindarlık Algısı Değişkeni Guruplarının Empati Düzeyi Ortalama Puanları ve Scheffe Testi Sonuçları

Kendinizi dindarlık bakımından nasıl değerlendiriyorsunuz	N	Ort.
Az dindar	54	65,1296a
Hiç dindar değil	4	65,5a
Çok iyi dindar	32	68,6563a
İyi dindar	152	69,0197a
Dindar	202	69,1436a
anova P		0.67

Hangi ikili guruplar arasındaki farkın anlamlı olduğuna ilişkin bilgi edinmek için scheffe tablosu incelendiğinde, guruplar arasında bir farkın olmadığı ortaya çıkmıştır.

3.15. Ailenin Dindarlık Düzeyi Bağımsız Değişkeni ile Dindarlık ve Empatik Eğilim Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Hipotez 7: Lise öğrencilerinde ailenin dindarlık düzeyi ile dindarlık ve empatik eğilim arasında anlamlı bir ilişki vardır. Ailesinin dindarlık düzeyi yüksek olanların dindarlık ve empati puanları düşük olanlara göre daha yüksektir.

Tablo 3.38. Ailenin Dindarlık Düzeyi ile Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Varyans Analizi Sonuçları

	Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar Arasında	7813,105	4	1953,276	21,09	0.00
Guruplar İçi	40293,984	435	92,63		
Toplam	48107,089	439			

P önem düzeyi 0.000'dır. Söz konusu değer 0.05'ten küçüktür. Buna göre varyans analizi sonuçları ve guruplara ait ortalamalar birlikte değerlendirildiğinde,

örneklemin dindarlık testinden aldıkları ortalama puanlar ile kendini dindar algılama arasındaki ilişkinin önemli düzeyde anlamlı olduğunu söyleyebiliriz.

Örneklemin dindarlık testinden aldıkları ortalama puanlar ailenin dindarlık durumuna göre farklılık gösterir mi?

Tablo 3.39. Ailenin Dindarlık Düzeyi Değişkeni Gruplarının Dindarlık Düzeyi Ortalama Puanları ve Scheffe Testi Sonuçları

Dindarlık bakımından ailenizi nasıl değerlendiriyorsunuz	N	Ort.
Hiç dindar değil	3	116b
Az dindar	37	116,8919b
Dindar	125	124,344ab
İyi dindar	171	128,8713a
Çok iyi dindar	104	131,5962a
anova P		0.000

Hangi ikili gruplar arasındaki farkın anlamlı olduğuna ilişkin bilgi edinmek için scheffe tablosu incelendiğinde, hiç dindar değil ile iyi dindar ve çok iyi dindar arasında anlamlı derecede farklılık gözlenmiştir.

Buna göre, ailenin dindarlık düzeyi yükseldikçe, alınan dindarlık puanı da yükselmiştir.

Tablo 3.40. Ailenin Dindarlık Düzeyi ile Empati Arasındaki İlişkiye Dair Varyans Analizi Sonuçları

	Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	F	P
Guruplar Arasında	197,721	4	49,43	0,556	0,695
Guruplar İçi	39026,378	439	88,898		
Toplam	39224,099	443			

P önem düzeyi 0.695'dir. Söz konusu değer 0.05'ten büyüktür. Buna göre varyans analizi sonuçları ve guruplara ait ortalamalar birlikte değerlendirildiğinde, örneklemin empati testinden aldıkları ortalama puanlar ile ailenin dindarlık durumu arasındaki ilişkinin önemli düzeyde anlamlı olamadığını söyleyebiliriz.

Örneklemin empati testinden aldıkları ortalama puanlar ailenin dindarlık durumuna göre farklılık gösterir mi?

Tablo 3.41. Ailenin Dindarlık Düzeyi Değişkeni Guruplarının Empati Düzeyi Ortalama Puanları ve Scheffe Testi Sonuçları

Dindarlık bakımından ailenizi nasıl değerlendiriyorsunuz	N	Ort.
Hiç dindar değil	3	65,6667a
Az dindar	37	66,9459a
Dindar	126	68,4683a
İyi dindar	174	68,477a
Çok iyi dindar	104	69,4038a
anova P		0.695

Hangi ikili guruplar arasındaki farkın anlamlı olduğuna ilişkin bilgi edinmek için scheffe tablosu incelendiğinde, guruplar arasında bir farkın olmadığı ortaya çıkmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde, araştırmamız sonucunda elde edilen, dindarlık ve empati arasındaki ilişkiye dair bulgularla, bağımsız değişkenlerin dindarlık ve empatiyle ilişkisine dair bulguların değerlendirmeleri yapılacaktır.

Tez çalışmasının amacı, çalışmada öne sürülen hipotezlerin doğruluğunu kanıtlamak değil, sınamaktır. Bu sınamanın amacı ise, araştırma sürecinde elde edilen bulgular temelinde, bir kuramsal çerçeveye oturtulan hipotezlerin geçerli olup olmadığını ortaya koyarak, bilim insanları ve uygulamacıların ilgisine sunmak, bilimsel gelişmeye ve başka araştırmacılarca yeni çalışmaların yapılmasına kapı aralamaktır.¹³⁴

4.1. Dindarlık ve Empatiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi:

Lise öğrencilerinde dindarlık ve empati ilişkisini ele aldığımız araştırmamızın ana hipotezi üç başlık altında incelenebilir;

- “*Lise öğrencilerinde dindarlıkla empati arasında anlamlı bir ilişki vardır*”
- “*Lise öğrencilerinde dindarlığın boyutlarıyla empati arasında anlamlı bir ilişki vardır.*”
- “*Dindarlık arttıkça empatik eğilim de artacaktır.*”

Tablo 4.1. Dindarlık ve Dindarlığın İnanç ve İbadet Boyutlarının Empati ile Korelasyonu

		EMPATİ
İNANÇ B.	Pearson Correlation	,141(**)
	Sig. (2-tailed)	0,003
İBADET B.	Pearson Correlation	,098(*)
	Sig. (2-tailed)	0,04
DİNDARLIK	Pearson Correlation	,123(**)
	Sig. (2-tailed)	,010

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

¹³⁴ ALBAYRAK, M., **Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri Yazım Kılavuzu**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2005/2006.

Tablo 4.1. incelendiğinde, dindarlık ve dindarlığın inanç ve ibadet boyutları ile empati arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır.

Dindarlık arttıkça empatinin de artıp artmayacağını öğrenmek için yapılan t-testi sonucuna göre, dindarlık puanının yüksek (ortalamanın üstünde) ya da düşük (ortalamanın altında) olması ile empati arasında anlamlı bir ilişki bulunmuş, yüksek dindarlık puanı alanların düşük dindarlık puanı alanlara göre daha yüksek empati puanı aldığı görülmüştür. Buna göre; dindarlık puanı yükseldikçe empati puanı da yükselmiştir. Dolayısıyla üçüncü hipotezimiz de kabul edilmiştir.

Özcan (2007) 17-55 yaş aralığında olan 300 kişilik örneklem gurubunda empati ve dini inanç ilişkisini incelediği araştırmasında örneklem gurubunun dindarlık düzeyi ile toplam empati ($r=,097$, $p>0.05$) arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır. Dindarlık ile empatinin alt boyutlarından sadece empatik ilgi ile dindarlık arasında $p<0.01$ düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmiştir.¹³⁵

Hasankahyaoğlu (2008), 525 üniversite öğrencisi üzerinde yaptığı dindarlık ve empati ilişkisini incelediği araştırmasında dindarlık ve empatik eğilim arasında pozitif yönde anlamlı ($r=0.10$, $p<0.05$) bir ilişki tespit etmiştir. Dindarlığı orta seviyede olanlarla dindarlığı yüksek seviyede olan deneklerin empati puanları arasındaki ilişkiye bakmak için yaptığı t-testinde de yüksek dindarlık puanı alanların orta dindarlık puanı alanlardan anlamlı derecede daha fazla empati puanı aldığını saptamıştır.¹³⁶

Ayten (2009), Türkiye'nin yedi bölgesi ve otuz iki ilinden 911 kişilik araştırma grubu üzerinde gerçekleştirdiği dindarlık, empati ve yardım etme olgularını araştırdığı amprik çalışmasında, dindarlık ile empati ve yardım etme eğilimleri arasında güçlü ve olumlu ilişki ve etkileşim olduğunu tespit etmiştir. Dindarlığın gerek empatik eğilimde gerekse yardım etmede olumlu katkısının olduğu bulgularına ulaşmıştır. Ayrıca dindarlığın başkalarına yardım etmede diğergam motivasyon

¹³⁵ÖZCAN, Zeynep., **Empati ve Dini İnanç Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2007.

¹³⁶HASANKAHYAOĞLU, Havva Rabia. **“Dindarlık Empati İlişkisi”** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008.

sağladığı, bireylerin karşılıksız/koşulsuz yardım etmelerinde etkili olabildiği anlaşılmıştır.¹³⁷

Kumru (2004), 11-21,5 yaş aralığında 550 öğrenci üzerinde ergenlik dönemindeki gençlerin olumlu sosyal (pro-sosyal) davranışlarında yaş gurubu ve cinsiyet farklılıkları ile bu davranışların anne-baba ve akran bağılıkları, toplulukçu değerler, olumlu sosyal davranışlarla ilgili ahlaki muhakeme, empati ve başkalarının bakış açısını alma değişkenleri arasındaki ilişkileri incelediği araştırmasında, beklendiği gibi ahlaki muhakeme becerisi, başkalarının bakış açısını alma ve empatinin ergenlerin olumlu sosyal davranışlarını anlamlı olarak yordadığı sonucuna ulaşmıştır.¹³⁸

Watson ve ark. (1984), empatinin iç güdümlü dindarlıkla 0.26 ve 0.31 düzeylerinde pozitif, dış güdümlü dindarlıkla negatif ilişkisinin olduğunu tespit etmişlerdir.¹³⁹

Kuşkusuz ahlak, din ve dindarlıkla iç içe bir kavramdır, çünkü ahlaki yargılar kaynağını dinden alır. Empati ve ahlaki yargı arasındaki ilişkiyi ele alan Kalliopuska'nın (1983), yaptığı araştırmaya 9-12 yaş gurubunda bulunan toplam 342 çocuk katılmıştır. Araştırma sonucunda, empati ile ahlaki yargı arasında olumlu yönde ilişki olduğu saptanmıştır.¹⁴⁰

Sonuç olarak araştırmamızda, dindarlık ve dindarlığın boyutlarıyla empati arasında anlamlı bir ilişki vardır ve dindarlık arttıkça empati de artacaktır şeklindeki ana hipotezimiz doğrulanmıştır.

¹³⁷ AYTEN, A., **Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü**, Yayınlanmamış Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

¹³⁸ KUMRU, A., **Olumlu Sosyal Davranışların İlişkisel, Kültürel, Bilişsel ve Duyuşsal Bazı Değişkenlerle İlişkisi**, Türk Psikoloji Dergisi, 19 (54), 2004, 109-125.

¹³⁹ WATSON, P. J., HOOD, R. W., MORRIS, R. J. And HALL, J. R., **Empathy, Religious Orientation and Social Desirability**, Journal of Psychology, 1984, 117, 211-216'den B.B. HALLAHMİ ve M. ARGYLE'nin, **The Effects of Religiosity, "Individual Level"**, The Psychology of Religious Behaviour, Belief and Experience (London and New York, 1997) s.185-207. (son on bir sayfasının tercümesi), Çeviren: ŞAHİN, A., S. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi.

¹⁴⁰ KALLOPUSKA, M. And Ruokonen, I. (1993). A Study with a Follow-Up the Effects of Music Education on Holistic Development of Empathy. **Perceptual and Motor Skills**, 76, pp. 131-137.'den ÇİFTÇİ, Muhammet., **Disiplin Cezası Alan ve Almayan Lise Öğrencilerinin Ahlaki Yargı Özellikleri, Bilişsel Çarpıtmaları ve Empatik Becerilerinin Karşılaştırılması**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2008.

4.2. Cinsiyet Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:

Bu araştırmamızda cinsiyet değişkeninin örneklemin dindarlık ve empati düzeylerinde anlamlı bir fark oluşturacağı, kızların dindarlık ve empati düzeylerinin erkeklere göre yüksek çıkacağı öngörülmüştü.

4.2.1. Cinsiyet ve Dindarlık İlişisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:

Yaptığımız t-testi sonucunda cinsiyetle dindarlık arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı ortaya çıkmıştır.

Ülkemizde yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular farklılıklar arz etmektedir. Mesela, Günay (1999), Kağıtçıbaşı (1972), Çelik (2002), Kayıklık (2003) ve Kirman (2005) kadınların erkeklerden; Uysal (1995; 2006), Bayyigit (1989), Karaca (2000), Kaya (1998), Kula (2001), Mehmedoğlu (2004), Onay (2004) ve Yıldız (2006) ise erkeklerin kadınlardan daha dindar olduğu yönünde bulgulara ulaşmışlardır. Köktaş'ın (1993) İzmir'de gerçekleştirdiği çalışmada kadınlarla erkekler arasında dindarlık açısından anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır. Mehmedoğlu'nun (2006) dindarlıkla değerler arasındaki ilişkiyi incelediği bir başka çalışmanın bulguları da her iki cinsiyet arasındaki farkın anlamlı olmadığı yönündedir. Çorum'da gerçekleştirdiği çalışmasında Arslan (2004) cinsiyete göre halkın popüler dindarlık puanları arasında istatistiksel bir farklılık olmadığını söylemektedir. Yapıcı ve Zengin (2003a; 2003b) tarafından yapılan çalışmalarda ise gerek dinin etkisini hissetme, gerekse dinsel değerleri tercih etme açısından erkeklerle kızlar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.¹⁴¹

Kafalı (2005) tarafından, lise öğrencileri üzerinde yapılan araştırmada dini tutum düzeyinde kızlar erkeklerden anlamlı düzeyde daha yüksek puan almışlardır.¹⁴² Hasankahyaoğlu (2008) üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada dindarlık puanında kızların erkeklerden anlamlı derecede daha yüksek puan aldığı sonucuna ulaşmıştır.

¹⁴¹ YAPICI, A., **Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği**, ÇÜİFD, Cilt 6, Sayı 1, Ocak-Haziran 2006, S 96-97.

¹⁴² KAFALI, H., **Lise Öğrencilerinde Dini İnanç ve tutumların Sosyal İlişkilere Etkisi: Ergani Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005

Aydemir (2008), 20-35 yaş gurubunda yaptığı bir araştırmada, cinsiyet faktörü açısından erkek ve kızların dindarlık düzeyleri arasındaki farkı önemsiz bulmuştur.¹⁴³ Ayten (2004), 16 ve üzeri yaştaki gençler üzerinde yaptığı bir araştırmada cinsiyetle dindarlık arasında istatistikî bakımdan anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.¹⁴⁴

Kızların erkeklerden daha dindar olacağına ilişkin öngörümüzün temelinde kişilik farkı gelmektedir. Kızların erkeklere göre daha zayıf, uysal ve itaatkâr bir kişiliğe sahip olduğu düşüncesi, sosyal hayatta erkeğe nazaran daha zayıf ve sınırlı bir çevresi olması ve kültürel baskılar kızların erkeklerden daha dindar olacağı fikrini güçlendirmektedir. Bir de kızların erkeklere nazaran iki sene önce ergenliğe girmesiyle dini sorumluluklarının başlayacak olması kızların daha dindar olabileceği düşüncemizi artırmaktadır.

Kızlarla erkekler arasında, dindarlık açısından bir fark çıkmamasının sebepleri şunlar olabilir:

Eğitim imkânlarının artması, kızların ve erkeklerin aynı ortamda eğitim görmeleri ve kızların evde oturan konumundan aktif iş hayatına katılmaları, erkeklerle kızlar arasındaki uçurumun daralmasına ve cinsiyetten kaynaklanan farkların azalmasına sebep olmuş olabilir.

Kadınlık ve erkeklik statülerinin tam olarak içselleştirilmesinin zaman alması, bu statülerin rol gereklerinin çocukluktan gençliğe, gençlikten yetişkinliğe gittikçe artması, yani, cinsiyet farklılığının en belirgin olarak yetişkinlik döneminde oluşması ergenlik döneminde gençler arasında dindarlık açısından bir farkın oluşmamasının bir sebebi olabilir.

Bir de dindarlıkta kadınların erkeklerden daha ileride oluşu, dindarlığın bazı boyutlarında ve davranışlarında olabilir; mesela duygusal boyut, ahlak ve ibadetler, ama bazı boyutlarda erkekler kadınlardan önde olabilir. Dindarlık bütün boyutlarıyla birlikte ölçülüp değerlendirildiğinde kadın ve erkeklerde dindarlık puanları toplamda anlamlı fark göstermeyebilir.

¹⁴³ AYDEMİR, R. E., **Dindarlık ve Mutluluk ilişkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2008.

¹⁴⁴ AYTEN, A., **Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004.

Sonuç olarak araştırmamızda, “Lise öğrencilerinde cinsiyetle dindarlık arasında anlamlı bir ilişki vardır ve kızlar erkeklerden anlamlı derecede daha dindardır.” şeklindeki hipotezlerimiz desteklenmemiştir.

4.2.2. Cinsiyet ve Empati İlişkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:

Yaptığımız araştırmada kızların empati puanı 69 iken, erkeklerin empati puanı 66 çıkmıştır. Yapılan t-testi sonucunda cinsiyetle empati arasında anlamlı bir ilişki bulunmuş, kızların erkeklerden daha fazla empatik olduğu ortaya çıkmıştır.

Yapılan bazı çalışmalarda cinsiyetle empati arasında anlamlı bir farklılaşmaya ulaşılrken; Özcan (2007), 17-55 yaş arasındaki bir örnekleme uyguladığı bir araştırmada kadınların erkeklerden anlamlı derecede daha empatik oldukları sonucunu çıkarmıştır. Filiz (2009), lise öğrencileri üzerinde yaptığı bir araştırmada kız öğrencilerin empati puanını erkek öğrencilerden anlamlı derecede yüksek bulmuştur.¹⁴⁵ Hasankahyaoğlu (2008), üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmasında kız öğrencilerin, erkek öğrencilerden anlamlı derecede daha yüksek empati puanına sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır.¹⁴⁶ Bozkurt (1997), Hacettepe Üniversitesi’nde okuyan 812 öğrenci üzerinde yaptığı araştırmasında, kız ve erkek öğrencilerin empatik eğilim düzeyi karşılaştırıldığında kız öğrencilerin lehine anlamlı bir fark bulunmuştur.¹⁴⁷

Bazı çalışmalarda da cinsiyetle empati arasında anlamlı bir farklılık çıkmamıştır; Köksal (2000), ergenlerin empatik becerilerini incelediği çalışmasında, cinsiyetin empatik beceri üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olmadığını bulmuştur.¹⁴⁸ Bahar (2005), lise son sınıf öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmasında, empatik beceri puan ortalamalarında cinsiyetler arasındaki farkın anlamlı olmadığını

¹⁴⁵ FİLİZ, A., **Farklı Lise Türlerindeki Öğrencilerin Empatik Eğilimleri ve Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2009.

¹⁴⁶ HASANKAHYAOĞLU, H, R., **Dindalık Empati İlişkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008.

¹⁴⁷ BOZKURT, A., **Cinsiyetleri, Fakülteleri ve Uyum Düzeyleri Farklı Hacettepe Üniversitesi Öğrencilerinin Empatik Eğilim Düzeyi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1997.

¹⁴⁸ KÖKSAL, A., **Müzik Eğitimi Alma, Cinsiyet ve Sınıf Düzeyi değişkenlerine göre Ergenlerin Empatik Becerilerinin ve Uyum Düzeylerinin İncelenmesi**, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 18, Ankara, 2000, s.104.

bulmuştur.¹⁴⁹ Pala (2008), Üniversite öğrenciler üzerinde yaptığı çalışmasında, kız ve erkek öğrencilerin empatik beceri düzeyleri arasında anlamlı düzeyde bir fark bulamamıştır.¹⁵⁰ Çiftçi (2008), lise öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmasında, cinsiyet ile empati beceri puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılaşma bulamamıştır.¹⁵¹

Kızların erkeklerden daha empatik olacağına ilişkin düşüncemiz, kızların erkeklere göre iletişim kabiliyetlerinin kuşkusuz daha iyi olduğu bilgisine bağlıdır. Kızların çoğunluğu erkeklere göre daha erken konuşur. İlkokul yıllarında sözel yeteneklerle ilgili sınavlarda daha iyi notlar alır, okuma yazmayı daha önce öğrenme eğilimindedir, gramer ve imlada öne çıkarlar. Hızlı konuşabilir ve nesneleri çabuk adlandırma testlerinde daha başarılıdırlar. Genellikle kadınlar konuşmaya daha fazla önem verir ve ömürleri boyunca daha ender konuşma bozukluğu yaşar ve daha iyi işitirler. Sosyal açıdan karşılarındaki insanların yüz ifadelerine daha hassastırlar; dört aylıkken annesini fotoğrafına bakarak tanıyanlar erkekler değil kızlardır.¹⁵² Kızların iletişim yönünden erkeklerden üstün olmaları, duygusal zekâlarının daha fazla gelişmesi ve şefkat ve acıma hissi gibi duygularını daha belirgin hale getirmeleri¹⁵³ ve toplumda kültürümüzün bir gereği olarak kadınlık statüsüne biçilen rol gereklerinin kadını daha empatik yaptığı söylenebilir.

Sonuç olarak araştırmamızda, “Lise öğrencilerinde cinsiyetle empati arasında anlamlı bir ilişki vardır ve kızlar erkeklerden anlamlı derecede daha empatiktir” şeklindeki hipotezlerimiz desteklenmiştir.

4.3. Sınıf Düzeyi (Yaş) Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:

Araştırmamızda sınıf düzeyi (yaş) değişkeninin örneklemin dindarlık ve empati düzeylerinde anlamlı bir fark oluşturacağı, üst sınıftaki öğrencilerin dindarlık

¹⁴⁹ BAHAR, M., **Lise Son Sınıf Öğrencilerinin Empatik Beceri İle Aile İşlevleri Arasındaki İlişkinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2005.

¹⁵⁰ PALA, A., **Öğretmen Adaylarının Empati Kurma Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma**, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23. Sayı, 2008 (1), s.21.

¹⁵¹ ÇİFTÇİ, M., **Disiplin Cezası Alan ve Almayan Lise Öğrencilerinin Ahlaki Yargı Özellikleri, Bilişsel Çarpıtmaları ve Empatik Becerilerinin Karşılaştırılması**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2008.

¹⁵² HEALY, J. M., **Çocuğunuzun Gelişen Akli**, Boyner Holding Yayınları, İstanbul, 1999, s. 160-161

¹⁵³ TARHAN, N., **Kadın Psikolojisi**, Nesil Yayınevi, İstanbul, 2005, s.81.

ve empati puanlarının alt sınıftaki öğrencilere göre daha yüksek olacağı öngörülmüştü.

4.3.1. Sınıf Düzeyi (Yaş) ve Dindarlık İlişkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:

Yaptığımız anova testinde sınıf düzeyi (yaş) ile örneklemin dindarlık puanı arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Dindarlık puanlarının sınıf düzeyine göre nasıl farklılık gösterdiğini görmek için yapılan scheffe testinde 10. sınıf ile 12. sınıf anlamlı derecede farklılık göstermiştir. 10. sınıflar 131 puanla en yüksek dindarlık puanını alırken 12. sınıflar 123 puanla en düşük puanı almıştır. 9. sınıflar ile 11. sınıflar ise aynı puanı (127) paylaşmışlardır.

Şengül (2007) yaptığı bir araştırmada, deneklerin yaş gurupları arasında dindarlık düzeyleri açısından anlamlı bir farklılık bulamamışken,¹⁵⁴ yapılan birçok çalışma bunun tersi bir durumu ortaya koymuştur. Mehmedoğlu (1999) dindar olan ve olmayanlarda kişilik konusunu incelediği çalışmasında dindarlıkta yaş faktörünün etkili olduğunu, yaş ilerledikçe dindarlıkta bir artış olduğunu gözlemlemiştir.¹⁵⁵ Yıldız (2001) tarafından yapılan araştırmada yaş ile dindarlık arasında anlamlı bir korelasyon bulunmuştur. Dindarlığın davranış ve bilgi boyutunda, 23-28 yaş gurubu içerisinde olanlar, 16-22 yaş düzeyine göre daha olumlu tutumlara sahiptirler.¹⁵⁶ Şahin'in (2001) gerçekleştirdiği araştırmada, alt yaş guruplarından üst yaş guruplarına gidildikçe doğru orantılı olarak dindarlığın hem bilgi hem de davranış boyutuna yönelik tutumların arttığı belirtilmektedir.¹⁵⁷

Yapılan araştırmalar yaşa bağlı olarak dindarlığın arttığı yönündedir. Gelişim ve din konusunun ele alındığı birçok din psikolojisi kitabı incelendiğinde de yaşa bağlı olarak dindarlığın sürekli bir gelişim takip ettiği; ancak bu gelişimin tamamıyla doğrusal olmadığı, dönem dönem inişler ve çıkışlar yaşandığı görülmektedir.

¹⁵⁴ ŞENGÜL, F., **Dindarlık ve Ruhsağlığı İlişkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.

¹⁵⁵ MEHMEDOĞLU, A. Ü., **Dindar Olanlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1999.

¹⁵⁶ YILDIZ M., **Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Bir Psikolojik Bir Çalışma**, Tabula Rasa Dergisi, C.1, S.1, Ocak-Nisan 2001, s.78.

¹⁵⁷ ŞAHİN, A., **Üniversite Öğrencilerinde Dini Hayat**, Konya, 2001, s.108-110.

Kuşkusuz insan hayatında da en sarsıntılı dönem ergenlik dönemidir. Kişinin buluşa ermesiyle çocukluk çağı sona erer ve dini sorumluluk başlar. Özellikle gençte soyut zekanın gelişmesiyle metafizik konulara ilgi artar. Dini eleştirel bir bakış açısıyla ele alır. Batıda ergen kızların %50'si, erkeklerin % 75'i ülkemizde ise ergenlerin %30'u imani konularda bir şüphe dönemi yaşarlar.¹⁵⁸ Batıda yapılan araştırmalar 18-30 yaş arasındaki dini faaliyetlerde kayda değer bir düşüş olduğunu buna karşılık 30 yaşından sonra ise devamlı bir artış olduğunu göstermiştir.¹⁵⁹ Gencin lise döneminde dine karşı hem ilgili hem de eleştirel olması, dini gelişim olarak bu dönemin bir geçiş dönemi olduğunu göstermektedir.

Yaptığımız araştırmada yaşla dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulmamıza rağmen bu ilişkinin karmaşık bir seyir izlediği söylenebilir. 9. Sınıftan 10. sınıfa doğru dindarlık artarken 10. sınıftan 11. sınıfa doğru azalarak tekrar 9. sınıf seviyesine iniyor, 11. sınıftan 12. sınıfa doğru ise daha da azalarak 9. sınıfın daha da aşağısına düşüyor. Dolayısıyla 10. Sınıftan itibaren dindarlık sürekli azalıyor.

Bu durumun bir sebebi, okuldaki derslerin zorluk düzeyi olabilir. Müfredatta 9. sınıf ders yükü olarak en ağır sınıflardandır. Öğrenciler sayısal ve sözel tüm dersleri görmenin yanında 10 saat ingilizce dersiyse de karşı karşıyadırlar. 10. Sınıfta alan seçmeyle birlikte bir nebze de olsa öğrencilerin üzerinden ders yükü azalır. Ancak 11. ve 12. sınıflara doğru gidildikçe derslerin zorluk derecesi artar. Özellikle de 12. sınıftaki ÖSS Sınavı öğrenciler için büyük önem taşımakta ve onları çok meşgul etmektedir. Buna bağlı olarak ders yükü arttıkça dindarlığın azalabileceğini söyleyebiliriz.

Bir başka sebebi de lise dönemindeki öğrenciler, hangi sınıfta olurlarsa olsun, dini gelişim açısından aynı gelişim dönemindedir. Yani dört sene dini gelişimde ciddi fark oluşturacak kadar uzun bir süre değildir.

Bir de aynı sınıftaki çocuklar arasında 1-2 yaş farkı olabilir; bazı çocuklar biraz erken, bazı çocuklarsa daha geç okula kaydolar, yani 9. Sınıftaki çocukla 11. sınıftaki çocuk aynı yaşta olabilir.

¹⁵⁸ HÖKELEKLİ, H., **Din Psikolojisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/116, Ankara, 1993, s.271-272.

¹⁵⁹ HÖKELEKLİ, H., **a.g.e.**, s.282-283.

Sonuç olarak araştırmamızda, sınıf düzeyi (yaş) ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki olacağına ilişkin hipotezimiz desteklenirken, sınıf düzeyi arttıkça dindarlığın da artacağına ilişkin hipotezimiz desteklenmemiştir.

4.3.2. Sınıf Düzeyi (Yaş) ve Empati İlişisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:

Yaptığımız anova testine göre sınıf düzeyi (yaş) ile örneklemin empati puanı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Scheffe testine göre, empati puanı, sınıf düzeyine göre farklılık göstermemiştir. Scheffe tablosuna baktığımızda, 10. ve 11. sınıflar 67, 12. sınıflar 68 ve 9. sınıflar 69 empati puanı almıştır.

Rehber (2007) ilköğretim öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmasında öğrencilerin devam ettikleri sınıf düzeyleri açısından Empatik Eğilim Ölçeği puanları arasında anlamlı bir farklılık bulamamıştır.¹⁶⁰ Filiz (2009) ve Çiftçi (2008) lise öğrencileri üzerinde, Köksal (2000) karşılaştırmalı olarak hem lise, hem de üniversite öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmalarda empatinin yaş değişkenine göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Yaoar (2008)¹⁶¹ ve Hasankahyaoglu (2008) üniversite öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmada sınıf düzeyi ile empati arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır. Vural (2008) Okul Öncesi Eğitim Kurumu Yöneticileri üzerinde yaptığı araştırmasında yaş değişkeninin yöneticilerin empatik beceri düzeyleri üzerinde herhangi bir farklılığa neden olmadığı sonucuna ulaşmıştır.¹⁶² Cengiz (2008) hemşireler üzerinde yaptığı çalışmasında yaş değişkeni ile empati arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulamamıştır.¹⁶³

Bryant (1982)'de 7. Sınıfta okuyan çocukların empati düzeylerinin 4. Sınıfta okuyanlara oranla daha yüksek olduğunu saptamıştır. Nelson (1985), yaşla empati arasındaki ilişkinin anlamlı düzeyde olumlu olduğunu belirtmiştir. Empati gelişimi

¹⁶⁰ REHBER E., **İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Empatik Eğilim Düzeylerine Göre Çatışma Çözme Davranışlarının İncelenmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2007.

¹⁶¹ YAOAR, A. A., **Üniversite Öğrencilerinin Mükemmeliyetçi Kişilik Özelliği İle Empati Düzeylerinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2008.

¹⁶² VURAL, Ö., **Okul Öncesi Eğitim Kurumu Yöneticilerinin Liderlik Özellikleri ve Empatik Becerilerinin İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2008.

¹⁶³ CENGİZ, S., **Hemşirelerde Empatik Eğilim ve İş Doyumu İlişkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.

birden bire olmamakta, yıllar ilerledikçe gerçekleşmektedir. Çocukların diğer bireylerin duyguları ile ilgilenmeleri yaşla birlikte değişmektedir. Yedi yaşında olan bir çocuk, okulöncesi dönem çocuğuna oranla diğer insanların duygularını anlamada ve üzüntüler ile ilgilenmede daha yeteneklidir. Büyük çocuklar üzüntülü olan bireyi rahatlatmada ya da yardım etmede daha başarılıdır. Çocukların, Piaget'in bilişsel gelişim dönemlerinden olan somut işlemlerden soyut işlemlere geçtiklerinde (12 yaş ve sonrası) empatik becerileri daha ileri bir düzeyde olmaktadır.¹⁶⁴ Kuşkusuz bir genç, bir çocuktan, bir yetişkin de bir gençten daha empatik olacaktır. Çünkü insan gelişimi aşamalı olarak gerçekleşmekte ve yaş arttıkça olgunlukda artmaktadır. Her zaman istisnalar olsa da genel olarak bir yetişkinin, zihinsel, duygusal ve sosyal olarak gelişimini tamamladığını, kişiliğinin oturduğunu, insanlarla doğru iletişimi kurabildiğini ve empati kabiliyetini arttırdığını söyleyebiliriz.

Lise öğrencilerinde sınıf düzeyi (yaş) ile empati arasında bir ilişki çıkmamasında iki faktör etkili olabilir; ilk olarak öğrencilerin aralarındaki yaş farkının gelişimsel farklılıklar oluşturacak kadar fazla olmaması ve ikinci olarak gençlerin egosantrik (benmerkezci) olmaları.

Tüm insan yaşamı düşünüldüğünde, bir özelliğin dört sene içinde farklılık oluşturacak düzeyde değişebilmesinin zor olduğunu, genel olarak değişimin daha uzun zamanlarda fark oluşturduğunu söyleyebiliriz. Yani 9. sınıf öğrencisi ile 12. sınıf öğrencisini incelediğimizde genel olarak ikisinin de temel ergen kalıpları içerisinde kaldıklarını gözlemledik. Aynı zamanda ergenlik dönemi özelliklerini incelediğimizde gençlerin, nispeten egosantrik (benmerkezci) bir yapıda olmaları olayları algılamalarını ve iletişimlerini etkilemektedir. Dünyanın merkezine kendisini oturtup, olaylara kendi bakış açılarından bakan gençler için empati zorlanılan bir olaydır.

Sonuç olarak araştırmamızda, sınıf düzeyi (yaş) ile empati arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Sınıf düzeyi (yaş) arttıkça empatinin de artacağına ilişkin hipotezimiz desteklenmemiştir. Empati puanının ise sınıf düzeyine göre farklılık göstermediği ortaya çıkmıştır.

¹⁶⁴ KÖKSAL, A., a.g.e. s.104.

4.4. Okul Başarısı Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:

Araştırmamızda okul başarısı değişkeninin örneklem dindarlık ve empati düzeylerinde anlamlı bir fark oluşturacağı, okul başarısı yüksek olanların, düşük olanlara göre daha yüksek dindarlık ve empati puanları olacağı öngörülmüştü.

4.4.1. Okul Başarısı ve Dindarlık İlişkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:

Yaptığımız anova testinde okul başarısı ile örneklem dindarlık puanı arasında anlamlı bir ilişki bulunmuş ama örneklem dindarlık testinden aldıkları ortalama puanlar okul başarısına göre farklılaşmamıştır. 5 üzerinden 3'lük öğrenci en yüksek dindarlık puanını (129) alırken, 5 üzerinden 1'lik öğrenci en düşük dindarlık puanını (120) almıştır.

Okul başarısını etkileyen birçok faktör içinde 'ders çalışma' önemli bir yere sahiptir. Başarılı öğrencilerin aynı zamanda daha dindar olacağına dair düşüncemizin temelinde de başarılı öğrencilerin daha fazla ders çalışacağı düşüncesi var. Çünkü ders çalışmanın kaynağında sorumluluk bilinci, onun da kaynağında vicdan duygusu gibi belirleyiciler vardır. Kişi kendine ait bir sorumluluk olduğu için ders çalışır; çalışınca vicdanı rahatlar, çalışmayınca vicdanı sızlar. Aynı zamanda ders çalışmak bir irade işidir, daha eğlenceli şeyler varken daha sıkıcı olan ders çalışmayı yapmak bir irade göstergesidir. Aslında ders çalışmak gibi dini değerleri yaşamak da bu alt yapılara bağlıdır. Çünkü ibadetler de sorumluluk bilinci, vicdan ve irade gibi dinamiklerle bağlantılıdır. İşte daha fazla ders çalışıp başarılı olan öğrencilerin daha fazla dindar olabileceğine ilişkin düşüncemizin temelinde her iki davranışın da aynı temel kaynaklara ihtiyaç duyacağı düşüncesi yatmaktadır. Araştırma sonucunun bu düşünceyi desteklememesi ayrı bir tartışma konusudur.

Sonuç olarak araştırmamızda, okul başarısı ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulunarak bu yöndeki hipotezimiz kabul edilmiş, ama okul başarısı yüksek olanların dindarlık puanlarının da yüksek olacağı yönündeki hipotezimiz desteklenmemiştir.

4.4.2. Okul Başarısı ve Empati İlişkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:

Yaptığımız anova testine okul başarısı ile örneklemin empati puanı arasında anlamlı bir ilişki bulunmuş ve örneklemin dindarlık testinden aldıkları ortalama puanlar okul başarısına göre farklılaşmıştır.

Scheffe tablosu incelendiğinde 5 üzerinden 4'lük öğrenci, en yüksek empati puanını (69) alırken, 5 üzerinden 1'lik öğrenci en düşük empati puanını (57) almıştır. Başarı guruplarından 3,5, ve 4 anlamlı derecede 1'den daha yüksek empati puanları almıştır.

Bahar (2005), lise son sınıf öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmasında empatik beceri puan ortalamalarında, başarı durumuna göre anlamlı bir farklılaşma olmadığını bulmuştur. Bir başka deyişle başarı durumlarını iyi, orta ve düşük olarak algılayan öğrencilerin empatik becerileri arasında anlamlı bir farklılaşmaya ulaşamamıştır. Buna karşın Darlene ve Aspy (1984), ortaokul öğrencileri üzerinde yaptıkları çalışmada, akademik başarı ile empati puanları arasında olumlu yönde ilişki bulmuşlardır.¹⁶⁵ Öz (1998) de, hemşirelik son sınıf öğrencilerinin empati becerileri ile akademik başarıları arasında pozitif yönde ilişki olduğunu bulmuştur.¹⁶⁶

Sonuç olarak çalışmamızda, okul başarısı ile empati arasında anlamlı bir ilişki bulunarak bu yöndeki hipotezimiz ve okul başarısı yüksek olanların dindarlık puanlarının da yüksek olacağı yönündeki hipotezimiz desteklenmiştir.

4.5. Gelir Düzeyi Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:

Araştırmamızda, ailenin gelir düzeyi değişkeninin örneklemin dindarlık ve empati düzeylerinde anlamlı bir fark oluşturacağı, ailenin gelir düzeyi arttıkça dindarlık ve empati düzeylerinin de artacağı öngörülmüştü.

¹⁶⁵ DARLENE, B.T., **A study of The Relationship Between Student Empathy an GPA.** Journal of Humanistic Education and Development, Vol:22 Number: 4 pp: 149-154.'den PALA A., **Öğretmen Adaylarının Empati Kurma Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma,** Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2008 (1), Sayı: 23, s.13-23.

¹⁶⁶ ÖZ, F., **Son Sınıf Öğrencilerin Empatik Eğilimleri, Empatik Beceri ile Akademik Başarıları Arasındaki İlişki,** Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 2(2). 'den PALA A., a.g.e.

4.5.1. Gelir Düzeyi ve Dindarlık İlişisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:

Yaptığımız anova testine göre ailenin gelir düzeyi ile örneklemin dindarlık puanı arasında anlamlı bir ilişki bulunmuş ve örneklemin dindarlık testinden aldıkları ortalama puanlar, ailenin gelir düzeylerine göre farklılaşmıştır. Böylelikle, gelir düzeyi arttıkça dindarlık da artacaktır, şeklindeki hipotezimiz desteklenmiştir.

Scheffe tablosu incelendiğinde, gelir guruplarından çok düşük 112 puan, iyi 125, düşük 127 puan, orta 128 puan ve çok iyi 129 dindarlık puanı almıştır. Görüldüğü gibi gelir guruplarından iyi ve düşük dışında, çok düşük ile orta ve çok iyi arasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmıştır. Çok düşük gelir gurubundan orta ve çok iyi gelir guruplarına çıkıldıkça dindarlık puanlarının anlamlı şekilde arttığını söyleyebiliriz.

Kafalı (2005) lise öğrencileri üzerinde, Hasankahyaoğlu (2008) üniversite öğrencileri üzerinde ve Şengül (2007)¹⁶⁷ 18-72 yaş aralığında yaptığı araştırmasında, gelir düzeyi ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır, Şahin (1999),¹⁶⁸ hem dindarlık hem de dindarlığın boyutları ile sosyo-ekonomik düzey arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Aydemir (2008) 25-30 yaş gurubunda, Ayten (2004) 16-35 yaş gurubunda ve Güven (2008) 18-85 yaş gurubunda yaptığı araştırmasında gelir düzeyi ile dindarlık arasında anlamlı farklılıklar bulmuşlardır.

Kula (2002)¹⁶⁹ ve Çapar (2008)¹⁷⁰ ise, dindarlıkla sosyo-ekonomik düzey arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve sosyo-ekonomik düzey yükseldikçe dindarlığın azaldığı sonucuna ulaşmışlardır.

Sonuç olarak araştırmamızda, ailenin gelir düzeyi ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki olacağına dair hipotezimiz desteklenirken, yüksek gelir düzeyinde

¹⁶⁷ ŞENGÜL, F., **Dindarlık ve Ruh sağlığı ilişkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler enstitüsü, İstanbul, 2007.

¹⁶⁸ ŞAHİN, A., **İlahiyat, Tıp ve Mühendislik Fakültelerinde Okuyan Öğrencilerde Dini Hayatın Boyutları üzerine Karşılaştırmalı bir araştırma**, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1999.

¹⁶⁹ KULA, N., **Gençlik Döneminde Kimlik ve Din, Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi**, Derleyen: Hayati Hökelekli, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, s. 30-70.

¹⁷⁰ ÇAPAR, Bİ., **Farklı Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık ve Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2008.

olan öğrencilerin, düşük gelir düzeyinde olan öğrencilere göre dindarlık puanlarının daha yüksek olacağına ilişkin hipotezimiz kısmen desteklenmiştir.

4.5.2. Gelir Düzeyi ve Empati İlişkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:

Yaptığımız anova testine göre, ailenin gelir düzeyi ile örneklemin empati puanı arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ama örneklemin empati testinden aldıkları ortalama puanlar, ailenin gelir düzeylerine göre farklılaşmamaktadır. Böylelikle, gelir düzeyi arttıkça empati de artacaktır şeklindeki hipotezimiz desteklenmemiştir.

Empati puanları gelir guruplarına göre bir farklılık göstermese de fikir vermesi açısından scheffe tablosu incelendiğinde, gelir guruplarından çok düşük 62 puan, düşük 63 puan, orta 67 puan, çok iyi 69 puan ve iyi 70 puan almıştır. Görüldüğü gibi gelir seviyesi arttıkça empati puanı da bir nebze artmıştır; ama bu artış hipotezimizi desteklemeye yetmemiştir.

Gelir düzeyi ile empatinin arasında anlamlı bir ilişki olmasına rağmen, gelir guruplarının dindarlık puanları arasında bir farkın olmamasını; artık eskisi gibi zenginle fakirin arasındaki uçurumun azalmasına, toplumda her kesimin belli bir refah seviyesine ulaşmasına ve eğitim imkânlarının artmasına bağlayabiliriz.

Çiftçi (2008) ve Bahar (2005), lise öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmalarda, empati puanlarında öğrencilerin gelir düzeyine göre anlamlı bir farkın olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Filiz (2009) ise, lise öğrencilerinde ailenin gelir düzeyi değişkeni ile empatik eğilim puanları arasında anlamlı bir farklılık bulmuş, yüksek gelir gurubuna mensup ailelerin çocuklarının, empatik eğilim puanlarının daha yüksek olduğunu görmüştür.

Hasankahyaoğlu (2008), üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmasında, gelir düzeyi ile empati arasında anlamlı bir farklılık bulamamıştır. Özcan (2007) 17-55 yaş gurubuna yönelik yaptığı çalışmasında sosyo-ekonomik düzey ile empatinin fantezi boyutu arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu belirtmektedir. Pala (2008) ise üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı ve gelir düzeyi ile empati arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu araştırmasında, gelir düzeyi iyi

olanların orta ve kötü olanlara göre, gelir düzeyi orta olanların ise kötü olanlara göre daha empatik olduğunu, yani gelir düzeyi arttıkça empatinin de arttığını ortaya koymuştur.

Ailenin sahip olduğu sosyo-ekonomik düzey, anne-babanın ruh sağlığını etkilediği gibi aile içi ilişkileri ve dolayısıyla çocukların kişiliğini de etkileme özelliğine sahiptir. Akyüz'e göre, çocukta dengeli bir beden ve ruh gelişimi iyi bir bakım ve beslenme ile ilişkilidir. Bunun sağlanması ise, ailenin sahip olduğu maddi ve manevi olanaklarla orantılıdır. Ailenin sahip olduğu maddi ve manevi olanaklar ve bilgi düzeyi çocuğun yetiştirilmesine etki eden faktörlerin başında gelmektedir.¹⁷¹

Güngör'e göre ise sosyal tabakalar arasında görülen terbiye farkları, bu insanların hayat şartları ve değer yargıları arasındaki farklardan ileri gelmektedir. O'na göre, sosyo-ekonomik alt tabakada bulunan ailelerin çocuklarında ahlaki vicdan nispeten zayıftır. Orta tabakadan anne ve babalar çocukların hareketlerini, onların niyetlerine, hislerine göre değerlendirmekte, çocuklarına sorumluluk terbiyesi vermekte, bunun sonucunda da orta tabaka çocukları ahlaki vicdan bakımından daha kuvvetli gelişmektedir.¹⁷²

Buna karşın, ailenin maddi imkânlarının iyi olması çocukların gelişimi için önemli bir avantaj olsa da yeterli değildir. Fakir de olsalar, aile içinde birbirlerine sevgi ve saygı duyan, bilgili, kültürlü, manevi değerleri içselleştirmiş ailelerin, çoğu defa çevresine duyarlı ve karakterli çocuklar yetiştirdikleri de görülmüştür.

Sonuç olarak araştırmamızda, ailenin gelir düzeyi ile empati arasında anlamlı bir ilişki olacağına dair hipotezimiz desteklenirken, ailenin gelir düzeyi arttıkça empatinin de artacağı şeklindeki düşüncemiz desteklenmemiştir.

4.6. Ailenin Birliktelik Durumu Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:

Araştırmamızda lise öğrencilerinde ailenin birliktelik durumu ile dindarlık ve empatik eğilim arasında anlamlı bir ilişki olacağı ve ailesi birlikte yaşayan

¹⁷¹ AKYÜZ., Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları Üzerine Bir Araştırma, s.241'den aktaran AVCI, M., **Ergenlikte Toplumsal Uyum Sorunları**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, www.e-dergi.atauni.edu.tr, s.51.

¹⁷² GÜNGÖR, E., **a.g.e.**, s.89.

öğrencilerin dindarlık ve empati puanlarının, ailesi boşanmış öğrencilere göre daha yüksek çıkacağı öngörülmüştü.

4.6.1. Ailenin Birliktelik Durumu ve Dindarlık İlişkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:

Yaptığımız anova testine göre, ailenin birliktelik durumu ile örneklemin dindarlık puanı arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Dolayısıyla örneklemin dindarlık testinden aldıkları ortalama puanlar, ailenin birliktelik durumuna göre de farklılaşmamıştır. Scheffe testinde de görüldüğü üzere, ayrı yaşıyor 123, boşandı 127 ve birlikte yaşıyor 127 dindarlık puanı almıştır.

Hasankahyaoğlu (2008), üniversite öğrencilerinde dindarlık ve empati ilişkisini araştırdığı çalışmasında, anne-babanın birlikte ya da ayrı yaşama durumu ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır.

Sonuç olarak araştırmamızda, ailenin birliktelik durumu ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki olacağı ve ailesi birlikte yaşayan öğrencilerin dindarlık puanlarının ailesi boşanmış öğrencilere göre daha yüksek çıkacağı yönündeki hipotezimiz desteklenmemiştir.

4.6.2. Ailenin Birliktelik Durumu ve Empati İlişkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:

Yaptığımız anova testine göre, ailenin birliktelik durumu ile örneklemin empati puanı arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Dolayısıyla örneklemin empati testinden aldıkları ortalama puanlar ailenin birliktelik durumuna göre de farklılaşmamıştır. Her ne kadar scheffe testinde birlikte yaşayanlar boşananlara göre daha yüksek empati puanı alsada (boşandı 64, ayrı yaşıyor 68 ve birlikte yaşıyor 68) bu anlamlı bir farklılık oluşmasına yetmemiştir.

Bahar (2005), lise son sınıf öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmasında, anne-babası birlikte olanların empatik beceri puan ortalamalarının, anne-babası boşanmış olanların ortalamalarına göre anlamlı şekilde daha yüksek olduğunu bulmuştur. Hasankahyaoğlu (2008), anne-baba yaşam durumu ile empati arasında anlamlı bir

korelasyon sonucuna ulaşsa da Filiz (2009), lise öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmasında, empati ile anne-babanın birliktelik durumu arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır.

Sonuç olarak araştırmamızda, ailenin birliktelik durumu ile empati arasında anlamlı bir ilişki olacağı ve ailesi birlikte yaşayan öğrencilerin empati puanlarının ailesi boşanmış öğrencilere göre daha yüksek çıkacağı yönündeki hipotezimiz red edilmiştir.

4.7. Öznel Dindarlık Algısı Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:

Dindarlık bireylerin hâlihazırda yaşadıkları dini tutum, davranış ve dine ait algılamalarının bütünüdür. Dindarlık algısı ise, kişinin bilgisini ve toplumdaki dini yaşantıyı dikkate alarak kendi dini yaşantısı hakkında sahip olduğu algılamayı içerir. Kişinin dindarlık algısı bazen gerçek dini yaşantısı (dindarlık) ile uyum gösterebileceği gibi, bazen kişinin kendi dindarlık algısı ile dindarlık düzeyi birbirinden farklı olabilir.¹⁷³

Araştırmamızda lise öğrencilerinde kendini dindar algılama düzeyi ile dindarlık ve empatik eğilim arasında anlamlı bir ilişki olacağına ve kendini dindar algılama düzeyi yüksek olanların dindarlık ve empati puanlarının düşük olanlara göre daha yüksek olacağı öngörölmüştü.

4.7.1. Öznel Dindarlık Algısı ve Dindarlık İlişkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:

Yaptığımız anova testine göre, öznel dindarlık algısı ile örneklemin dindarlık puanı arasında anlamlı bir ilişki bulunmuş ve örneklemin dindarlık testinden aldıkları ortalama puanlar öznel dindarlık algısına göre farklılaşmıştır.

Scheffe tablosu incelendiğinde, öznel dindarlık algısı gruplarından hiç dindar değil 104, az dindar 119, dindar 126, iyi dindar 130 ve çok iyi dindar 131 dindarlık puanı almıştır. Göröldüğu gibi öznel dindarlık algısı arttıkça dindarlık puanı da artmıştır. Gruplar arasında iyi dindar ve çok iyi dindar az dindardan ve hiç

¹⁷³ AYTEN, A., 2004, a.g.e. s.91.

dindar değilden; az dindar ise hiç dindar değilden anlamlı derecede yüksek puan almıştır.

Elde edilen sonuçların, literatürde diğer yapılan çalışmalarla da uyumlu olduğu görülmektedir. Hasankahyaoğlu (2008), bireyin dindarlık algısı ve dindarlık düzeyi arasında pozitif düzeyde anlamlı bir ilişkiye ulaşmıştır. Ayten (2004), dindarlık ve kendini gerçekleştirme ilişkisini incelediği araştırmasında, deneklerin dindarlıklarıyla kendilerine ait dindarlık algılamaları arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Mutlu (1989) tarafından yapılan çalışmada, öğrencilerin kendilerini dindar olarak tanımlamaları ile dindarlık ölçeğine göre dindarlık durumları arasında kuvvetli bir ilişki olduğunu ortaya konmaktadır. Yani objektif olarak ölçek ile ortaya çıkan dindar olma veya dindar olmama ile bireyin kendini dindar olarak görme veya görmemesine ilişkin sonuçlar birbiriyle örtüşmektedir.¹⁷⁴ Yapıcı (2006), 840 üniversite öğrencisi üzerinde yaptığı çalışmada, kişinin öznel dindarlık algısı yükseldikçe dinin etkisini hissetme düzeyinin de yükseldiği sonucuna ulaşmıştır.¹⁷⁵ Kayıklık (2003), dine önem verme düşüncesinin ve öznel dindarlık algısının ibadet davranışıyla ilişkili olduğunu, dolayısıyla dine önem verme ve öznel dindarlık düzeyi arttıkça ibadet davranışının da arttığını söylemektedir.¹⁷⁶

Kendi dindarlıklarını yüksek düzeyde görenlerin dindarlık düzeylerinin yüksek, yine kendi dindarlık düzeylerini zayıf olarak değerlendirenlerin dindarlık düzeylerinin düşük olması, kişilerin gerçek yaşamda gösterdikleri dini tutum ve davranışlara uygun dindarlık algılaması geliştirdiklerini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, lise öğrencilerinde kendini dindar algılama düzeyi ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulunmuş ve kendini dindar algılama düzeyi arttıkça dindarlığın da arttığı görülmüştür. Dolayısıyla hipotezlerimiz kabul edilmiştir.

¹⁷⁴ MUTLU, K., **Bir Dindarlık Ölçeği**, İslami Araştırmalar Dergisi, C.3, S.4, Ankara, 1989, s.197.

¹⁷⁵ YAPICI, A., **Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği**, Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.6, S.1, Adana, 2006, s.66-115.

¹⁷⁶ KAYIKLIK, H., **Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dinsel Eğilimler**, Baki Kitapevi, Adana, 2003.

4.7.2. Öznel Dindarlık Algısı ve Empati İlişkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:

Yaptığımız anova testine göre, öznel dindarlık algısı ile örneklemin empati puanı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamış ve örneklemin empati testinden aldıkları ortalama puanlar öznel dindarlık algısına göre farklılaşmamıştır.

Hasankahyaoğlu (2008) da bireyin dindarlık algısı ile empati düzeyi arasında anlamlı bir ilişki tespit edememiştir.

Sonuç olarak, lise öğrencilerinde kendini dindar algılama düzeyi ile empati arasında anlamlı bir ilişki olacağına ve kendini dindar algılama düzeyi arttıkça empatinin de artacağına ilişkin hipotezlerimiz red edilmiştir.

4.8. Ailenin Dindarlık Düzeyi Değişkenine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:

Araştırmamızda lise öğrencilerinde ailenin dindarlık düzeyi ile dindarlık ve empatik eğilim arasında anlamlı bir ilişki olacağı ve ailesinin dindarlık düzeyi yüksek olanların düşük olanlara göre dindarlık ve empati puanlarının daha yüksek olacağı öngörülmüştü.

4.8.1. Ailenin Dindarlık Algısı ve Dindarlık İlişkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:

Yaptığımız anova testine göre, ailenin dindarlık düzeyi ile örneklemin dindarlık puanı arasında anlamlı bir ilişki bulunmuş ve örneklemin dindarlık testinden aldıkları ortalama puanlar ailenin dindarlık düzeyine göre farklılaşmıştır.

Scheffe tablosu incelendiğinde ailenin dindarlık düzeyi gruplarından hiç dindar değil 116, az dindar 116, dindar 124, iyi dindar 128 ve çok iyi dindar 131 dindarlık puanı almıştır. Görüldüğü gibi öznel dindarlık algısı arttıkça dindarlık puanı da artmıştır. Gruplar arasında iyi dindar ve çok iyi dindar, hiç dindar değil ve az dindardan anlamlı derecede yüksek puan almıştır.

Hasankahyaoğlu (2008) ve Dalmış (2009),¹⁷⁷ bireyin dindarlık düzeyi ile ailesinin dindarlık düzeyi arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bayyığıt (1989), yaptığı araştırmada üniversite öğrencilerinin dini tutumlarının oluşmasında ailelerin önemli etkilerinin olduğu ve öğrencilerin genelde dini hayatlarını ailelerinin anlayışları doğrultusunda yönlendirdiklerini belirtmektedir.¹⁷⁸ Şahin (1999) üniversitede okuyan öğrenciler üzerinde yaptığı araştırmasında, dindarlıkla ailenin dindarlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu ve bu ilişkinin ailesini “yüksek” düzeyde dindar kabul eden deneklerin puanlarının, “orta” ve “düşük” kabul edenlerin puanlarından anlamlı şekilde yüksek olmasından kaynaklandığını tespit etmiştir.

Sonuç olarak, lise öğrencilerinde ailenin dindarlık düzeyi ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulunmuş ve ailenin dindarlık düzeyi arttıkça dindarlığın da arttığı görülmüştür. Dolayısıyla hipotezlerimiz kabul edilmiştir.

4.8.2. Ailenin Dindarlık Algısı ve Empati İlişkisine Dair Bulguların Değerlendirilmesi:

Yaptığımız anova testine göre, ailenin dindarlık düzeyi ile örneklemin empati puanı arasında anlamlı bir ilişki bulunamamış ve dolayısıyla örneklemin dindarlık testinden aldıkları ortalama puanlar, ailenin dindarlık düzeyine göre de farklılaşmamıştır.

Scheffe tablosu incelendiğinde, ailenin dindarlık düzeyi arttıkça dindarlık puanları da artmış, ama bu artış anlamlı bir farkın oluşmasına yetmemiştir.

Hasankahyaoğlu (2008), bireyin dindarlık düzeyi ile ailesinin dindarlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır.

Sonuç olarak, lise öğrencilerinde ailenin dindarlık düzeyi ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulunamamış ve ailenin dindarlık düzeyi arttıkça dindarlık puanları da artmamıştır. Dolayısıyla hipotezlerimiz desteklenmemiştir.

¹⁷⁷ DALMIŞ, L., **Dindarlık Düzeyi İle Dini Pratiklerin İlişkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.

¹⁷⁸ BAYYIĞIT, M., **Üniversite Gençliğinin Dini İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 1989.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu bölümde araştırmamızdan elde edilen genel sonuçlar özetlendikten sonra dindarlık ve empati hakkındaki önerilerimiz sunulacaktır.

5.1. Genel Sonuçlar

Araştırmamız, 2009-2010 Eğitim-Öğretim döneminde, Isparta şehir merkezinde, çeşitli liselerde okuyan 446 öğrenci üzerinde yapılmıştır.

Araştırmamızın genel amacı; liseli öğrencilerin dindarlık ve empati düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemektir.

Yapılan araştırma ve analizler sonucunda;

- Dindarlık ve dindarlığın inanç ve ibadet boyutlarıyla empati arasında pozitif anlamlı bir korelasyon vardır.
- Dindarlık puanı yükseldikçe empati puanı da anlamlı düzeyde yükselmektedir.
- Sınıf düzeyi (yaş), okul başarısı, ailenin gelir düzeyi, öznel dindarlık algısı ve ailenin dindarlık düzeyi ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki vardır.
- Cinsiyet ve ailenin birliktelik durumu ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
- Cinsiyet, okul başarısı ve ailenin gelir düzeyi ile empati arasında anlamlı bir ilişki vardır.
- Sınıf düzeyi (yaş), ailenin birliktelik durumu, öznel dindarlık algısı ve ailenin dindarlık düzeyi ile empati arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

5.2. Öneriler

Araştırmamız sonuçlarına göre, lise öğrencilerinin dindarlık ve empati düzeylerine ilişkin okulda ve ailede neler yapılabileceği ile ilgili önerilerimiz şu şekildedir:

- Dindarlık, empatik eğilimin oluşumunu destekleyen önemli bir etken olduğuna göre, toplumda başta empati olmak üzere pro-sosyal kişilik özelliklerine sahip bireyler yetiştirilmesinde din eğitiminin desteği mutlaka alınmalıdır.
- Pro-sosyal ve empatik bireyler yetiştirmek hem milli eğitimimizin, hem de din eğitimimizin temel amaçları arasında yer almalıdır. Tüm öğretmen ve din eğitimcilerinde bu bilinç oluşturulmalıdır.
- Okullarda özellikle Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde dini gelişim özellikleri de göz önüne alınarak öğrencilerin dini ihtiyaç, soru ve sorunlarına çözümler bulunmalıdır.
- Okullarda Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri etkin şekilde kullanılmalıdır.
- Okul öncesi eğitim kurumlarından itibaren öğrencilere, empati becerisi eğitimi verilmelidir.
- Okullarda demokrasi kültürü oluşturulmalı ve herkesin görüşlerini ortaya koyabilecekleri ve tartışabilecekleri faaliyetler planlanmalıdır.
- Okullarda iletişim, problem çözme, öfke ve stresle baş edebilme etkinliklerine ağırlık verilmelidir.
- Okullarda paylaşım gurupları oluşturularak, öğrencilerin akranlarının duygu ve düşüncelerini samimi bir ortamda dinlemeleri ve anlamaları için ortam oluşturulmalıdır.
- Okullarda öğrencilere yönelik vicdan, yardımseverlik, diğergamlık vb. duygularını ve pro-sosyal davranışlarını geliştirici ve pekiştirici, gönüllülük esasına dayalı faaliyetler düzenlenmelidir.
- Anne-babalar dini gelişim özelliklerine uygun olarak çocuklarının dini ihtiyaç, soru ve sorunlarına çözümler bulmalıdır.
- Anne-babalara çocuk eğitimi konularının anlatıldığı Ana-Baba Okullarının sayısı arttırılmalı ve anne-babaların bu okullara katılımları desteklenmelidir.

- Anne-babalar, kişilik ve empati gelişimine en uygun aile tutumu olan demokratik aile tutumunu benimsemelidir.
- Çocukların en önemli rol modelleri olan anne-babalar aile içerisinde empatik tutum sergilemelidir.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

ALLPORT, W. G., **Birey ve Dini** (Çev. B. Sambur), İnsan Yay., İstanbul, 2004.

ARKONAÇ, O., **Psikiyatri Sözlüğü**, Nobel Tıp Kitapevleri, İstanbul, 1999.

AYTEN, A., **Psikoloji ve Din Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006.

BAYYİĞİT, M., **Türkiye’de Hac Olayı**, TDV Yayınları, Ankara, 1998.

BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., **Veri analizi El Kitabı**, Pagem-A Yayınları, Ankara, 2003

CANAN, İ., **Kütüp-i Sitte**, (1-18), C.9, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992.

CERTEL, H., **Din Psikolojisi**, Andaç Yay., Ankara, 2003.

DÖKMEN, Ü., **İletişim Çatışmaları ve Empati**, Sistem Yay., İstanbul, 1996.

_____, **Varolmak, Gelişmek, Uzlaşmak**, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2001.

FROMM, E., **Sahip Olmak ya da Olmak**, Çev. A. Arıtan, İstanbul 1991.

_____, **Erdem ve Mutluluk**, Çev: Dr. Ayda Yörükan, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1994.

GÜNAY, Ü., **Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat**, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 1999.

GÜNGÖR, E., **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000.

GÜRSES, İ., **Kölelik ve Özgürlük Arasında Din**, Arasta yay., Bursa, 2001.

HEALY, Jane M., **Çocuğunuzun Gelişen Aklı**, Boyner Holding Yayınları, İstanbul, 1999.

HÖKELEKLİ, H., **Din Psikolojisi**, YDV Yayınları, Ankara, 1993.

KARAMAN, H., **İslam’ın Işığında Günün Meseleleri**, İstanbul, 1996.

KARASAR, N., **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Bilim Yay., Ankara, 1986.

KAYIKLIK, H., **Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dinsel Eğilimler**, Baki Kitapevi, Adana, 2003.

- KİRMAN, M. A., **Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004.
- KOMİSYON., **Bir Müslümanın Yol Haritası**, Işık Yayınları, İzmir, 2006.
- KOMİSYON., **Düşünce Kaymaları**, Kaynak Yayınları, İzmir, 1996.
- KÖKTAŞ, M. E., **Türkiye’de Dini Dayat, İzmir Öneği**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1993.
- KULA, N., **Gençlik Döneminde Kimlik ve Din, Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi**, Derleyen: Hayati Hökelekli, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002.
- MARDİN, Ş., **Din ve İdeoloji**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986.
- MEHMETOĞLU, A. U., **Kişilik ve Din**, Dem Yayınları, İstanbul, 2004.
- SUBAŞI, N., **Gündelik Hayat ve Dinsellik**, İz Yayınları, İstanbul, 2004.
- ŞENTÜRK, H., **İslami Hayatın Psikolojik Temelleri**, Tuğra Matbaası, Isparta, 2008.
- ŞENTÜRK, H., **Din Psikolojisi**, Tuğra Matbaası, Isparta, 2008.
- ŞAHİN, A., **Üniversite Öğrencilerinde Dini Hayat**, Konya, 2001.
- TEKİN, M., **Dindarlık Olgusu Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri**, KURAV Yayınları.
- TARHAN, N., **Kadın Psikolojisi**, Nesil Yayınevi, İstanbul, 2005.
- UYSAL, V., **Türkiye’de Dindarlık ve Kadın**, Dem Yayınları, İstanbul, 2006.
- YILDIRIM, M. E., **İnsani İlişkilerde İlahi Ölçü**, Kalem Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- YILDIZ, M., **Ölüm Kaygısı ve Dindarlık**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2006.
- YÖRÜKOĞLU, A., **Çocuk Ruh Sağlığı**, Ankara, 1979.

Makaleler:

- AĞIRMAN, C., **İdeal Bir Davranış Biçimi Olarak ‘Empati’ ve Hadislerde ‘Empati’ Örnekleri**, C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, X/2, Sivas, 2006.
- AKKOYUN, F., **Empatik Eğilim ve Ahlaki Yargı**, Psikoloji Dergisi, 6(21): 91-97, 1987.
- _____, **Empatik Anlayış Üzerine**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, XV (2), 1982.
- AYDIN, M., **Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği**, Değerler Eğitimi Dergisi, Cilt 1, Sayı 3, Temmuz 2003.
- ÇAPCIOĞLU, İ., **İlahiyat fakültesi Öğrencilerinin Yakın Sosyal Çevre İle İlişkilerinde Etkili Bir Faktör Olarak Dindarlık**, Ankara Üniversitesi, TSA / Yıl: 12, S: 3, 2008.
- DÖKMEN, Ü., **Empati Kurma Becerisi ile Sosyometrik Statü Arasındaki İlişki**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 20(1-2): 1987a.
- _____, **Empatinin Yeni Bir Modele Dayandırılarak Ölçülmesi ve Psikodrama ile Geliştirilmesi**, A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 1-2, 1988.
- _____, **Empatinin Yeni Bir Modele Dayanılarak Ölçülmesi ve Psikodrama ile geliştirilmesi**, Ankara Üniv. Eğitimin Bilimleri Fakültesi Dergisi, 2(1-2), 1988.
- GÜLEN, M, F., **Sonsuz Nur**, C 1, Nil Yayınları, İzmir, 1998.
- GÜLSEREN, Ş., **Eşduyum (Empati): Tanım ve Kullanım Üzerine Bir Gözden Geçirme**, Türk Psikiyatri Dergisi, 12(2), 2001.
- KAHRAMAN, H. ve AKGÜN, S., **Empati Becerileri Eğitiminin Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Empati Becerilerine ve Sorun Davranışlarına Etkisi**, Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi : 15 (1) 2008.
- KAYIKLIK, H., **Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç Davranış Etkileşimi**, İslami Araştırmalar Dergisi, cilt: 19 Sayı: 3, 2006.
- KÖKSAL, A., **Müzik Eğitimi Alma, Cinsiyet ve Sınıf Düzeyi değişkenlerine göre Ergenlerin Empatik Becerilerinin ve Uyum Düzeylerinin İncelenmesi**, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 18, Ankara, 2000.
- KUMRU, A., **Olumlu Sosyal Davranışların İlişkisel, Kültürel, Bilişsel ve Duyuşsal Bazı Değişkenlerle İlişkisi**, Türk Psikoloji Dergisi, 19 (54), 2004.

- MUTLU, K., **Bir Dindarlık Ölçeği**, İslami Araştırmalar Dergisi, C.3, S.4, Ankara, 1989.
- OKUMUŞ, E., **Bir Din İstismarı Olarak Gösterişçi Dindarlık**, İslamiyat Dergisi, c.5, 2004.
- ÖZ, F., **Son Sınıf Öğrencilerin Empatik Eğilimleri, Empatik Beceri ile Akademik Başarıları Arasındaki İlişki**, Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 2(2).
- PALA A., **Öğretmen Adaylarının Empati Kurma Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma**, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2008 (1).
- SUBAŞI, N., **Türkiye Dindarlığı, Yeni Tipolojiler**, İslamiyat Dergisi 5 (4).
- UYSAI, V., **İslami Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Pilot Çalışma**, İslami Araştırmalar, VIII, S. 3-4, İstanbul 1995.
- YAPICI, A., **Dini yaşamın farklı görüntüleri ve dogmatik dindarlık**, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2 (2), 75-117, 2002.
- _____, **Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği**, Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.6, S.1, Adana, 2006.
- YAVUZ, **Din Psikolojisinin Araştırma Alanları**, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi V,.
- YILDIZ M., **Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma**, Tabula Rasa Dergisi, C.1, S.1, Ocak-Nisan 2001, s.78.
- YILMAZ, H., **Türk Müslümanlığı, Dindarlık ve Modernlik**, İslamiyat Dergisi, 5 (4), 2002.

Tezler:

- ALTUN, M., **İslam Eğitim Geleneğinin Temel Kayaklarında Empatik Yaklaşım**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.
- ATAŞALAR, J., **Üniversite Öğrencilerinin Empatik Eğilim Düzeylerine Cinsiyet ve Yaşlarına Göre Kendini Açma Davranışları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996.
- AYDEMİR, R. E., **Dindarlık ve Mutluluk ilişkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2008.

- AYTEN, A., **Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü**, Yayınlanmamış Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.
- _____, **Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004.
- BAHAR, M., **Lise Son Sınıf Öğrencilerinin Empatik Beceri İle Aile İşlevleri Arasındaki İlişkinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2005.
- BAYYİĞİT, M., **Üniversite Gençliğinin Dini İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 1989.
- BOZKURT, A., **Cinsiyetleri, Fakülteleri ve Uyum Düzeyleri Farklı Hacettepe Üniversitesi Öğrencilerinin Empatik Eğilim Düzeyi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1997.
- CENGİZ, S., **Hemşirelerde Empatik Eğilim ve İş Doyumu İlişkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.
- ÇAPAR, B., **Farklı Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık ve Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2008.
- ÇİFTÇİ, M., **Disiplin Cezası Alan ve Almayan Lise Öğrencilerinin Ahlaki Yargı Özellikleri, Bilişsel Çarpıtmaları ve Empatik Becerilerinin Karşılaştırılması**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2008.
- ÇİMER, Ö., **Çeşitli Meslek Gruplarında Çalışan Kişilerin Empatik Eğilimleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya., 1998.
- DALMIŞ, L., **Dindarlık Düzeyi İle Dini Pratiklerin İlişkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.
- EROĞLU, N., **Empatik Eğilim Düzeyleri Farklı Annelerin Çocuklarının Uyum ve Başarı Düzeyleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995.
- FİLİZ, A., **Farklı Lise Türlerindeki Öğrencilerin Empatik Eğilimleri ve Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2009.

- HASANKAHYAOĞLU, H. R., **Dindalık Empati İlişkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008.
- KAFALI, H., **Lise Öğrencilerinde Dini İnanç ve tutumların Sosyal İlişkilere Etkisi: Ergani Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- KAYIKLIK, H., **Dini Yaşayış Biçimleri: Psikolojik Temelleri Açısından Bir Değerlendirme**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2000.
- MEHMEDOĞLU, A. Ü., **Dindar Olanlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1999.
- ÖNER, N., **Farklı Cinsiyet Rol Yönelimli Kız ve Erkek Üniversite Öğrencilerinin Empatik Beceri Düzeylerinin Karşılaştırılması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2001.
- ÖZCAN, Z., **Empati ve Dini İnanç Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2007.
- REHBER E., **İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Empatik Eğilim Düzeylerine Göre Çatışma Çözme Davranışlarının İncelenmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2007.
- ŞAHİN, A., **İlahiyat, Tıp ve Mühendislik Fakültelerinde Okuyan Öğrencilerde Dini Hayatın Boyutları üzerine Karşılaştırmalı bir araştırma**, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1999.
- ŞENGÜL, F., **Dindarlık ve Ruhsağlığı İlişkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.
- YAOAR, A. A., **Üniversite Öğrencilerinin Mükemmeliyetçi Kişilik Özelliği İle Empati Düzeylerinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2008.
- YILMAZ, Y. A., **Empati Eğitim Programının İlköğretim Öğrencilerinin Empatik Becerilerine Etkisi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2003.
- VURAL, Ö., **Okul Öncesi Eğitim Kurumu Yöneticilerinin Liderlik Özellikleri ve Empatik Becerilerinin İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2008.

İnternet Kaynakları:

AVCI, M., **Ergenlikte Toplumsal Uyum Sorunları**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, www.e-dergi.atauni.edu.tr (15.05.2010)

<http://www.tumgazeteler.com/?a=2591876>, (04.06.2009)

http://www.aktuelpsikoloji.com/haber.php?haber_id=173, (05.06.2009)

E-Kitap:

ALBAYRAK, M., **Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri Yazım Kılavuzu**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2005/2006.

EKLER

Bu araştırma Süleyman Demirel Üniversitesi'nin isteği üzerine Isparta İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün bilgisi ve Isparta Valiliği'nin izniyle yapılmaktadır.

Lütfen isimlerinizi yazmayınız.

Soruları fazla düşünmeden samimi bir şekilde yanıtlayınız.

Simdiden Teşekkür Ederim.

EK-1

KİŞİSEL BİLGİ FORMU

1. Cinsiyetiniz: () Bay () Bayan
2. Sınıfınız: (9) (10) (11) (12)
3. Okul başarısı olarak 5'lik sistemde daha çok hangi notu alırsınız:
(1) (2) (3) (4) (5)
4. Ailenizin gelir durumu:
(1)Çok İyi (2)İyi (3)Orta (4)Düşük (5)Çok Düşük
5. Anne ve Babanız:
(1)Birlikte yaşıyor (2)Ayrı yaşıyor (3)Boşandı
6. Kendinizi dindarlık bakımından nasıl değerlendiriyorsunuz:
(1)Çok iyi dindar (2)İyi dindar (3)Dindar (4)Az dindar (5)Hiç dindar değil
7. Dindarlık bakımından ailenizi nasıl değerlendiriyorsunuz:
(1)Çok iyi dindar (2)İyi dindar (3)Dindar (4)Az dindar (5)Hiç dindar değil

EK-2

Dindarlık Ölçeği

Aşağıda 1’den 5’e kadar derecelendirilmiş ifadeler yer almaktadır. Lütfen her cümleyi dikkatle okuyup, bu cümlelerin sizin dini inanç ve davranışlarınıza ne kadar uygun olduğunu işaretleyiniz. Aşağıdaki ifadelere ne derece katılıyorsunuz?	Tamamen katılıyorum	Oldukça katılıyorum	Kararsızım	Pek katılmıyorum	Hiç katılmıyorum
1. Allah birdir ve ondan başka Tanrı yoktur.					
2. Hz. Muhammed Allah’ın elçisi (peygamberi) dir.					
3. Allah birdir ve mutlak; her şey ona dayanır ve ona muhtaçtır.					
4. Allah doğmamış ve doğurmamıştır; eşi ve benzeri yoktur.					
5. Allah bize emir ve yasakları melek (Cebrail) aracılığıyla ve vahiy yoluyla bildirir.					
6. Allah’ın emir ve yasakları Kur’an ve Sünnet’te açıklanmıştır ve bunlar doğrudur.					
7. Kur’an’da anlatılanların hepsi doğru ve gerçek olup her çağda geçerlidir.					
8. Kur’an bir değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelmiştir.					
9. Ölümden sonra ahiret (Cennet ve Cehennem) hayatı vardır.					
10. Kendi başına dini ibadet dini hayatın en önemli ve tatmin edici cephesidir.					
11. Müslüman Allah’a yakınlığı Cami’de ibadet sırasında veya gün boyunca çok sık hisseder.					
12. Din, hayatın anlamını kavrama ve bu konudaki birçok soruya cevap bulmada yardımcıdır.					
13. Caminin en büyük önemi, sosyal ilişkileri geliştirmesidir.					
14. Cami etrafındaki faaliyetlere katılmak kişiye saygınlık kazandırır.					
15. İbadetler (namaz, oruç, zekat, hac) kişi ve toplum için faydalı ve birleştirici olduğu için mutlaka yerine getirilmelidir.					
16. İnanç ve ibadetler insanı kötülüklerden korur.					
17. İhtiyaç sahibi insanlara yardım edilmelidir.					
18. Dindar olmak için dini vecibelerin yerine getirilmesi şart değildir.					

19	Namaz kılma durumu bakımından kendinizi nasıl değerlendiriyorsunuz?	A	Beş vakit namazı aksatmadan kılıyorum
		B	Beş vakit namazı tam olarak olmasa bile kılmaya çalışıyorum
		C	Ara sıra kılarım
		D	Çok nadir kılarım
		E	Namaz kılmıyorum
20	Ramazan orucunu tutmak;	A	Hiç gerekli değildir
		B	Pek gerekli değildir
		C	Kararsızım
		D	Oldukça gereklidir
		E	Kesinlikle gereklidir
21	Günlük hayatınızda karar verirken Allah'ın hoşnut olup olmayacağını göz önünde bulundurur musunuz?	A	Kesinlikle evet
		B	Evet
		C	Emin değilim
		D	Hayır
		E	Kesinlikle hayır
22	Camide, cami dışında, evde ya da çevrede yapılan dini toplantılara katılma durumunuz?	A	Sürekli katılırım
		B	Sık sık katılırım
		C	Ara sıra katılırım
		D	Pek katılmam
		E	Hiç katılmam
23	Sosyal problemlerle ilgili karar vermeniz gerektiğinde, dini inançlarınıza başvurur musunuz?	A	Çok sık dini inançlarıma başvururum
		B	Sık sık başvururum
		C	Ara sıra başvururum
		D	Nadiren başvururum
		E	Hiç başvurmam
24	Başınıza bir felaket geldiğinde veya üzgün olduğunuzda Kuran (Arapça aslı veya Türkçe meali) okur musunuz?	A	Çok sık okurum
		B	Sık sık okurum
		C	Ara sıra okurum
		D	Nadiren okurum
		E	Hiç okumam
25	İbadetlerinizi yerine getirme konusundaki bilgi düzeyiniz?	A	Hiç yeterli değil
		B	Pek yeterli sayılmaz
		C	Yeterli sayılır
		D	Oldukça yeterli
		E	Çok yeterli
26	Kur'an ve Hadis dışında diğer İslami eserleri okuma durumunuz?	A	Sürekli okurum
		B	Sık sık okurum
		C	Ara sıra okurum
		D	Nadiren okurum
		E	Hiç okumam
27	Müslüman olmanın anlamını ve niçin inandığınızı ne sıklıkla düşünürsünüz?	A	Sürekli düşünürüm
		B	Çoğu kez düşünürüm
		C	Ara sıra düşünürüm
		D	Pek düşünmem
		E	Hiç düşünmem

28	Müslüman . “Hayata bakış açımın temeli dindir.” görüşüne ne derece katılıyorsunuz?	A	Tamamen katılıyorum
		B	Katılıyorum
		C	Kararsızım
		D	Pek katılmıyorum
		E	Hiç katılmıyorum
29	Arkadaş, komşu ve dostlarınızla dini konuları ne sıklıkla konuşursunuz?	A	Hiç konuşmam
		B	Pek konuşmam
		C	Ara sıra konuşurum
		D	Sık sık konuşurum
		E	Çok sık konuşurum
30	Kadere inanıyor musunuz?	A	Kesinlikle inanıyorum
		B	İnanıyorum
		C	Kararsızım
		D	İnanmıyorum
		E	Hiç inanmıyorum

EK-3

EMPATİK EĞİLİM ÖLÇEĞİ (EEÖ)

ACIKLAMA Aşağıda 20 cümle bulunmaktadır. Bir cümledeki ifadeyi kendinize Tamamen Uygun bulacağınızı düşünürseniz 5’e, Oldukça Uygun bulacağınızı düşünürseniz 4’e, Oldukça Aykırı bulacağınızı düşünürseniz 2’ye, Tamamen Aykırı bulacağınızı düşünürseniz 1’e, eğer bir cümleye ilişkin olarak Kararsızlık belirtecekseniz 3’e çarpı koyunuz.		Tamamen Aykırı	Oldukça Aykırı	Kararsız	Oldukça Uygun	Tamamen Uygun
1	Çok sayıda dostum var	1	2	3	4	5
2	Film seyredirken bazen gözlerim yaşarır	1	2	3	4	5
3	Sıklıkla kendimi yalnız hissedirim	1	2	3	4	5
4	Bana dertlerini anlatanlar yanımdan ferahlamış ayrılırlar	1	2	3	4	5
5	Başkalarının problemleri beni kendi problemlerim kadar ilgilendirir	1	2	3	4	5
6	Duygularımı başkalarına iletmede güçlük çekerim	1	2	3	4	5
7	İnsanların film seyredirken ağlamaları tuhafıma gider	1	2	3	4	5
8	Birisiyle tartışırken bazen, dikkatim onun söylediklerinden çok vereceğim cevap üzerine yoğunlaşır	1	2	3	4	5
9	Çevrede çok sevilen bir insanım	1	2	3	4	5
10	Televizyondaki filmler mutlu sona ulaşınca rahatlarım	1	2	3	4	5
11	Düşüncelerimi başkalarına iletmede güçlük çektiğim olur	1	2	3	4	5
12	İnsanların çoğu bencildir	1	2	3	4	5
13	Sinirli bir insanım	1	2	3	4	5
14	Genellikle insanlara güvenirim	1	2	3	4	5
15	İnsanlar beni tam olarak anlayamıyorlar	1	2	3	4	5
16	Girişken bir insanım	1	2	3	4	5
17	Bir yakınımın derdimi anlatmak beni rahatlatır	1	2	3	4	5
18	Genellikle hayatımdan memnunum	1	2	3	4	5
19	Yakınlarım bana sık sık derdini anlatırlar	1	2	3	4	5
20	Genellikle keyfim yerindedir	1	2	3	4	5

EK-4

T.C.
ISPARTA VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : B. 08.4.MEM.4.32.00.18.010/
Konu : Anket Uygulaması.

18.12.09•029409

VALİLİK MAKAMINA

İlimiz Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, yüksek lisans öğrencisi Ümit Fahri ÇETİN'in. **"Ortaöğretim Düzeyi Gençlerde Dindarlık ve Empati İlişkisi-Isparta Örneği"** tez konusuyla ilgili anket çalışmasını ilimiz merkez Gazi Lisesi, S.Demirel Fen Lisesi, Milli Piyango Anad.Lis., Mustafa Kaçkoç Anad.Lis, Gökkan Lisesi, Anadolu İmam-Hatip Lisesi.. Okullarında uygulamak istediği Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünün 18.11.2009 tarih ve 2203 sayılı yazılarıyla bildirilmiştir. İlgili yazı ve anket örneği ilişikte sunulmuştur.

Ümit Fahri ÇETİN'in. **"Ortaöğretim Düzeyi Gençlerde Dindarlık ve Empati İlişkisi-Isparta Örneği"** tez konusuyla ilgili anket çalışmasını yukarıda belirtilen Okullarda uygulaması Müdürlüğümüzce uygun mütalaa edilmektedir.

Makamınızca da uygun görüldüğü takdirde tasviplerinize arz ederim.

Tacerül YILMAZ
İl Millî Eğitim Müdürü

EK: 1) Yazı ve ekleri

OLUR
18/12/2009

B.Sıtkı HANLIOĞLU
Vali a.
Vali Yardımcısı

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı ve Soyadı: Ümit Fahri ÇETİN

Doğum Yeri: KAYSERİ

Doğum Yılı: 20.04.1976

Medeni Hali: EVLİ

Eğitim Durumu:

Lise: 1990 - 1993

Lisans: 1993 - 1997

Yüksek Lisans: 2008 - 2010

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi:

Orta Düzeyde İngilizce.

İş Deneyimi:

1997 - 2000'de Özel bir dershanede öğretmenlik

2001'den itibaren özel bir lisede öğretmenlik